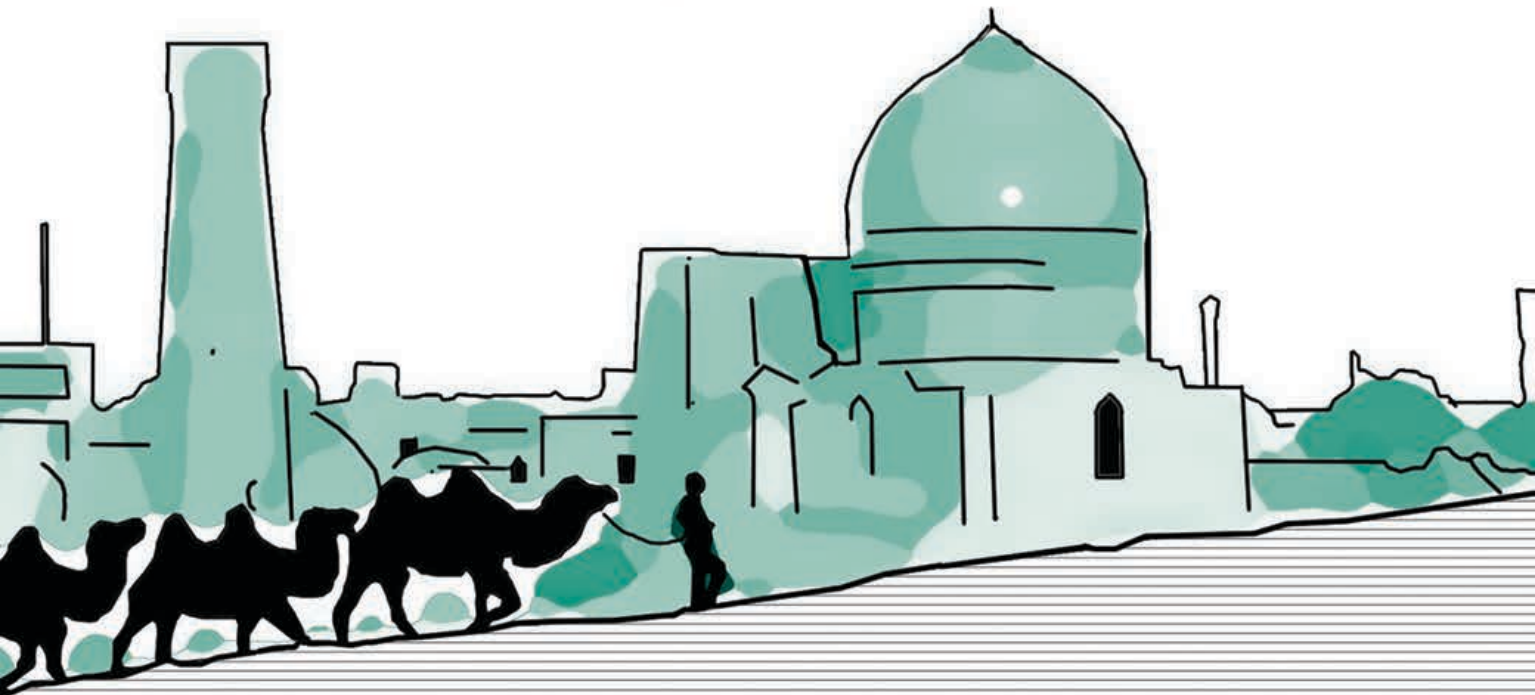

Ελένη Κοροπούλη, Μαρία-Ελένη Μελά | Υπεύθυνη: Γεωργία Μαρίνου

**ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ
ΠΑΝΩ ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ ΤΟΥ ΜΕΤΑΞΙΟΥ**
από τον 8ο έως τον 14ο αι.

ΕΜΠ
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2014

*Ευχαριστούμε πολύ την υπεύθυνη μας κ. Γεωργία Μαρίνου για την καθοδήγηση και την υπομονή της.
Επίσης, τον κ. Γεώργιο Σαρηγιάννη και τον κ. Δημήτρη Καρύδη για τις εύστοχες παρατηρήσεις τους.*

Έλενα Κοροπούλη, Μαριλένα Μελά

*«A market is kind haven for the wandering soul
Or the merely ruminant. Each stall
Is shrine and temple, magic cave of memorabilia.
Its passages are grottoes that transport us,
Bargain hunters all, from pole to antipodes, annulling
Time, evoking places and lost histories.»*

*Samarkand and Other Markets I have known
Wole Soyinka, nobel λογοτεχνίας 1986*

«The muslim world may be seen as a series of urban islands linked by trade routes.»

*The golden age of Islam
Maurice Lombard, 1975*

.....

*«Η αγορά είναι ένας παράδεισος για την περιπλανώμενη ψυχή
Ή την απλά στοχαστική. Κάθε πάγκος
Είναι ιερό και ναός, μαγική σπηλιά αναμνήσεων.
Τα στενά της είναι σήραγγες που μας μεταφέρουν,
Κυνηγοί ευκαιριών όλοι, από το κέντρο ως τα άκρα, ακυρώνοντας
Τον Χρόνο, προκαλώντας τόπους και χαμένες ιστορίες.»*

«Ο Ισλαμικός κόσμος μπορεί να ειπωθεί σαν μια σειρά αστικών νησίδων, ενωμένων με εμπορικές πορείες»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εμπόριο και αυτοκρατορικές πόλεις στο Δρόμο του Μεταξιού

Για το θέμα.....	σελ. 7
Κεφάλαιο I- ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ.....	σελ. 9
A. Γεωγραφική χάραξη - Σύνδεση δύο κόσμων.....	σελ. 12
B. Λειτουργία της εμπορικής δραστηριότητας πάνω στον Δρόμο του Μεταξιού.....	σελ. 16
Γ. Πολιτική υποδομή - πλαίσιο μεγάλων αυτοκρατοριών.....	σελ. 22
Δ. Κιριακή εξωαστική υποδομή για την υποστήριξη της εμπορικής λειτουργίας.....	σελ. 26
E. Αυτοκρατορική βούληση για την ανάπτυξη των παλαιών πόλεων και τη δημιουργία.....	σελ. 30
νέων στο πλαίσιο του εμπορικού δικτύου	
Κεφάλαιο II- ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ.....	σελ. 34
A. Ιστορία τριών πόλεων.....	σελ. 36
α. Δαμασκός.....	σελ. 38
β. Βαγδάτη.....	σελ. 54
γ. Σαμαρκάνδη.....	σελ. 66
B. Συγκριτική θεώρηση μέσα από τα συνθετικά τους χαρακτηριστικά.....	σελ. 80
α. Υπερτοπική διασύνδεση και πύλες.....	σελ. 82
β. Εμπορικοί άξονες και χώροι εξέλιξης της δημόσιας ζωής.....	σελ. 84
γ. Κέντρα Εξουσίας: Θρησκεία και Διοίκηση.....	σελ. 86
ε. Ο οικιστικός ιστός σε σχέση με τους εμπορικούς άξονες.....	σελ. 88
Συμπεράσματα.....	σελ. 90
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	σελ. 93
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Ο Δρόμος του Μεταξιού και οι Αυτοκρατορικές πόλεις μέσα από απεικονίσεις περιηγητών.....	σελ. 98

Στη μελέτη αυτή προσεγγίζεται το θέμα της ζωής και συγκρότησης των πόλεων πάνω στον κύριο εμπορικό δρόμο μεταξύ Ανατολής και Δύσης, τον Δρόμο του Μεταξιού. Ακόμη, περιλαμβάνονται οι εμπορικοί σταθμοί πάνω στο δρόμο, είτε διότι αυτοί οι ίδιοι εξελίχθηκαν με την αυτοκρατορική μέριμνα σε σπουδαίες πόλεις, ή αποτελούσαν αναπόσπαστα κομμάτια της λειτουργίας του εμπορικού άξονα και των πόλεων πάνω σε αυτόν ως ένα ενιαίο εμπορικό δίκτυο.

Η επαφή των πόλεων με τους υπερτοπικούς άξονες κυκλοφορίας (χερσαίους και υδάτινους) αλλά και μεταξύ τους είναι καθοριστική για την ζωή και την εξέλιξη τους · μπορεί να ειπωθεί ότι η πόλη και οι εμπορικές ροές συνδέονται σε ένα σχήμα αλληλεξάρτησης και αλληλοτροφοδότησης. Ιστορικοί, όπως ο Morris και ο Mumford¹ ανάμεσα σε άλλους, διευκρινίζουν ότι οι πρώτοι ανθρώπινοι συνοικισμοί, εμφανίστηκαν στη μέση εύφορων πεδιάδων και σε γειτνίαση με ποτάμια, όταν η Νεολιθική, αγροτική επανάσταση οδήγησε στη δημιουργία εμπορικών δικτύων για τα πλεονάσματα της συγκομιδής. Η γενικότερη συσσώρευση αγαθών και η συνακόλουθη ανταλλακτική δραστηριότητα υπήρξε βασική προϋπόθεση για την εγκατάσταση όλο και περισσότερων ανθρώπων σε στρατηγικές γεωγραφικές θέσεις.

Ωστόσο η συμμετοχή και η ωφέλεια αυτών των πόλεων μέσα στο εμπορικό δίκτυο ήταν πολύπλευρες και δεν περιορίζονταν στο οικονομικό σκέλος. Με την ακατάπαυστη δραστηριότητα τους, μετείχαν στη διαμόρφωση τόσο των πολιτικών πραγμάτων όσο και της πολιτιστικής - πνευματικής ταυτότητας των λαών. Η εμπορική δραστηριότητα συνέδεσε τους ανθρώπους πέρα από συνάφειες πολιτιστικές, θρησκευτικές ή φυλετικές, και συγχρόνως μετέφερε ιδέες και αγαθά σε μακρινές μεταξύ τους περιοχές.

Εξάλλου, οι αυτοκρατορικές πόλεις των Δρόμων του Μεταξιού είχαν πολλαπλή, πέρα από την αστική τους υπόσταση · ήταν σταθμοί ελέγχου του υπερτοπικού εμπορίου, πολυπολιτισμικοί κόμβοι και προπάντων ο καθρέπτης της ισχύος της κεντρικής εξουσίας.

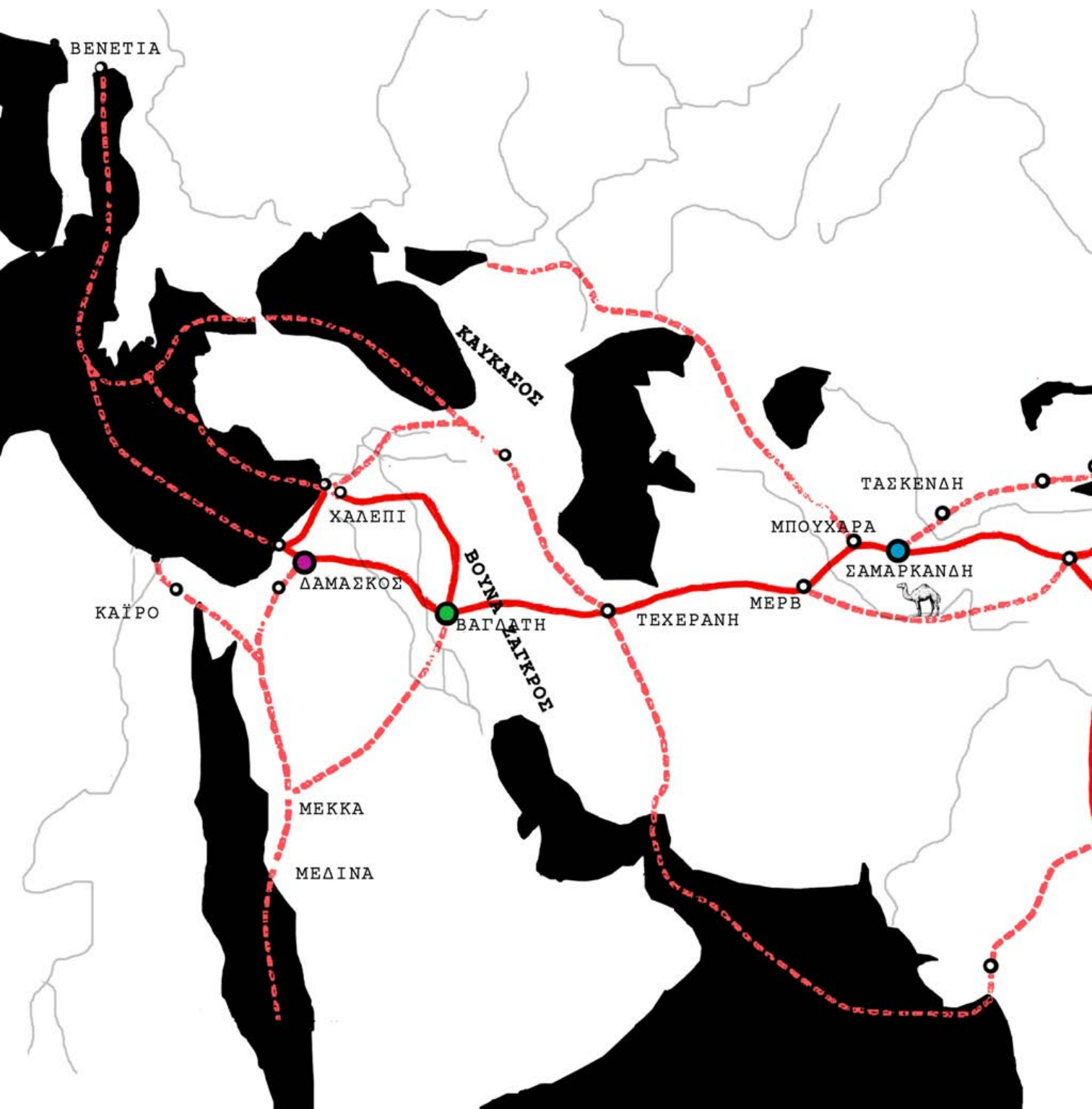
Στο τελικό κομμάτι της έρευνας εξετάζονται τρεις πρωτεύουσες με στόχο τη βαθύτερη κατανόηση της λειτουργίας και προβολής πόλεων σε συνάφεια με τις αντίστοιχες αυτοκρατορίες. Η Δαμασκός, η Βαγδάτη και η Σαμαρκάνδη συνιστούν κρίκους σε μια αλυσίδα πόλεων τις οποίες συνδέει η γεωγραφία, η ιστορική συνέχεια και κυρίως οι εμπορικοί άξονες της εποχής. Ταυτόχρονα, μέσα από τις στοχευμένες χαράξεις και τα αρχιτεκτονήματά τους προσφέρουν μια εικόνα αντιπροσωπευτική του τρόπου λειτουργίας τους, αλλά και του μεγάλου εμπορικού δικτύου.

1. Saeid Nazari Adli, Mohsen Mohamadzadeh, *A deleuzean interpretation of urban morphological trans formation*, σελ. 402

κεφάλαιο I

ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

χάρτης 1: Δρόμος του Μεταξιού και λοιπά εμπορικά δίκτυα

A. Γεωγραφική χάραξη - Σύνδεση δύο κόσμων, Ανατολής και Δύσης

Ο Δρόμος του Μεταξιού (ΔΤΜ) είναι ένα δίκτυο χερσαίων και θαλάσσιων δρόμων μεταξύ Ανατολής και Δύσης, σε μια έκταση που απλωνόταν από τη Μεσόγειο μέχρι την Κίνα και την Ιαπωνία (χάρτης 1). Πήρε το όνομά² του από το επικερδές εμπόριο κινέζικου μεταξιού που ξεκίνησε τον 3^ο αι. π.Χ. Παρά την ύπαρξη πολλών χερσαίων δρόμων στην κεντρική Ασία, ο Δρόμος του Μεταξιού υπήρξε ο σημαντικότερος δίαυλος διεθνούς εμπορίου από το 100 π.Χ. ως το 1500 μ.Χ. περίπου. Το εμπόριο κατά μήκος του άξονα άνθισε ή παρήκμασε ανάλογα με τις πολιτικές συνθήκες στην ευρύτερη περιοχή, σύμφωνα με τις οποίες εμφανίζονταν κατά καιρούς διαδρομές εναλλακτικές, τόσο χερσαίες όσο και θαλάσσιες. Γι' αυτό πολλοί ιστορικοί προτιμούν τον όρο Δρόμοι του Μεταξιού για να υποδηλώσουν την ύπαρξη δικτύου και όχι μονοσήμαντης διαδρομής.

Γεωγραφικά, θεωρείται ότι έχει το ανατολικό του άκρο στην αρχαία κινεζική πρωτεύουσα Τσανγκ' Αν (σήμερα Σι-Αν) και δυτικά, ως τελικούς σταθμούς του την Αντιόχεια, τη Δαμασκό, πόλεις με πρόσβαση στη Μεσόγειο θάλασσα και το Βυζάντιο. Από αυτές τις πόλεις, δευτερεύοντα εμπορικά δίκτυα διένειμαν τα προϊόντα σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Στην Ανατολή πολλές από τις διαδρομές του δικτύου ακολουθούσαν τα σημεία των οάσεων, και οι διακλαδώσεις οδηγούσαν σε μεγάλες αγορές, όπως το παρακλάδι προς τη ΒΔ Ινδία που τροφοδοτούσε ολόκληρη τη χερσόνησο. Στο δυτικό τμήμα του ο Δρόμος του Μεταξιού προσάρτησε τον Περσικό Βασιλικό Δρόμο, τον παλαιότερο των εμπορικών δρόμων (Αχαιμενίδες, 500-33 π.Χ), που εκτεινόταν από την Μεσοποταμία μέχρι την Αίγυπτο, καθώς επίσης και το Μεγάλο Ινδικό δρόμο και το Δρόμο του Λιβανιού στη νότια Αραβία. Στα Βόρεια, μια εναλλακτική χερσαία διαδρομή ήταν ο δρόμος της στέπας.

Το δίκτυο αυτό δημιουργήθηκε στο πεδίο συνάντησης δύο κόσμων, της Δύσης και της Ανατολής, της δυτικής οικουμένης και της κινέζικης *tianxia* (天下)³, που αναπτύχθηκαν αυτόνομα. Περίπου στα 200 π.Χ θεωρείται ότι έγινε η πρώτη επαφή της Δύσης με την Κίνα, υπό τη δυναστεία των Χαν. Η επαφή αυτή οδήγησε στο επίσημο άνοιγμα του Δρόμου του Μεταξιού, με μήκος 6500 χλμ το 130 π.Χ.

2. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 19ο αιώνα το από το Γερμανό εξερευνητή Ferdinand von Richthofen (οι όροι που χρησιμοποίησε ήταν "Seidenstraße" and "Seidenstraßen"). *Encyclopedia of Medieval Islamic civilization*, λήμμα *Silk Roads*

3. Όροι με την ίδια σημασιολογική αξία, που υποδηλώνουν τον κατοικημένο κόσμο. *La via della seta*, Marica Milanese, σελ. 29

εικ.1: Έμποροι-ταξιδιώτες στην οροσειρά Καρακορούμ

εικ. 2: Στιγμιότυπο από την παραγωγή μεταξιού στην Κίνα, Κινέζικη αναπαράσταση

εικ.3: Μαινάδα με μεταξωτό φόρεμα, τοιχογραφία στην Πομπηία

Οι δύο αυτοκρατορίες στα άκρα του δρόμου τον 1ο μ.Χ αιώνα, η Κινεζική και Ρωμαϊκή, είχαν κοινό στρατηγικό στόχο στη συνοριακή πολιτική τους την ενίσχυση της οικονομικής τους δύναμης με τη νέα εμπορική συναλλαγή που ανοιγόταν μεταξύ τους. Έτσι η καθεμία ξεχωριστά εφάρμοσε μια σειρά μετρών που εδραίωσαν το δίκτυο · οι σταθερές αυτοκρατορικές δομές αποτέλεσαν τη βάση στήριξης του ΔτΜ σε όλη την ιστορία του.

Το ανατολικό άκρο του ΔτΜ, η Κίνα έκανε σημαντικές εισαγωγές αγαθών από τη Δύση. Κοινότητες εμπόρων έκαναν την εμφάνιση τους κατά μήκος των δρόμων προκειμένου να καλύψουν την αυξανόμενη ζήτηση και συχνότερα περιόδευαν οργανωμένοι σε καραβάνια, εμπορικές δηλαδή ομάδες που μετέφεραν τα προϊόντα πάνω σε ζώα ή κάρα. Τον πρώτο αιώνα π.Χ., για την φιλοξενία των καραβανιών άρχισε να μεθοδεύεται ο σχηματισμός κτιστών εγκαταστάσεων διανυκτέρευσης πάνω στον ανατολικό τομέα του Δρόμου του Μεταξιού, εξέλιξη που φανερώνει πόσο μεγάλης προτεραιότητας ήταν για τους Κινέζους αυτοκράτορες η διασφάλιση των κατάλληλων συνθηκών για την ομαλή διεξαγωγή των εμπορικών δραστηριοτήτων⁴. Η χαρακτηριστικότερη περίπτωση είναι αυτή των οάσεων στην περιφέρεια της ερήμου Τακλαμακάν οι οποίες εξελίχθηκαν σε πόλεις και έπαιξαν το διττό ρόλο των φυλακίων του νέου, δυτικού ορίου της αυτοκρατορίας και ταυτόχρονα των εμπορικών σταθμών.

Η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία στα ανατολικά, που έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα εξωτικά αγαθά της Ανατολής, αντί να ιδρύσει όπως οι Κινέζοι νέους εμπορικούς σταθμούς, οργανώνει αυτούς που κληρονόμησε από τους λαούς που κατέκτησε, αφού το εμπόριο είχε αναπτυχθεί στην περιοχή πολύ πριν την εμφάνιση της. Οπότε ιδιαίτερος ζήλος επιδεικνύεται στην προστασία των ανατολικών συνόρων της Μέσης Ανατολής, που αποτελούν τη δίοδο για τις πιο πλούσιες αγορές. Η επικράτηση της Ρώμης, ως αυτοκρατορικής δύναμης, σηματοδότησε τη δημιουργία μεγάλης και αξιόπιστης αγοράς για τη διάθεση των ακριβών μπαχαρικών, των αρωμάτων, των πολύτιμων λίθων, του μεταξιού και άλλων, προϊόντων, και έδωσε σημαντική ώθηση στο εμπόριο Ανατολής-Δύσης.

4. «Ο Ουο-Ντι επέκτεινε το Σινικό Τείχος βορειοδυτικά (...) έως το πιο δυτικό στρατόπεδο, κοντά στην Ντουν-Χουάνγκ. Έπειτα έθεσε ένα σύστημα φύλαξης κατά μήκος αυτού του κομματιού του Τείχους. Αυτή η σχετικά ασφαλής εμπορική πορεία προσέλκυσε πολλούς ξένους εμπόρους στις πύλες του Τείχους.» *Silk Road in the world history, Chapter 1: China looks West, Xingru Liu, σελ.11*

B. Λειτουργία της εμπορικής δραστηριότητας πάνω στον ΔτΜ

Το υπερτοπικό εμπόριο, αντίθετα με την τοπική συναλλαγή, έχει την πολυπλοκότητα και ιδιαιτερότητα ότι εμπλέκει επιχειρηματίες και μεσάζοντες, πρόθυμους να αναλάβουν τις δυσκολίες και το ρίσκο της διακίνησης ανθρώπων και αγαθών σε μακρινές αποστάσεις, με τον προσπορισμό πολλαπλάσιου κέρδους. Όταν το ταξίδι είναι αργό και επικίνδυνο, τα εμπορεύματα που μεταφέρονταν πρέπει να έχουν αντιστρόφως ανάλογη αξία του μεγέθους τους, όπως τα μπαχαρικά, τα πολυτελή υφάσματα, τα κοσμήματα από αργυρό και χρυσό καθώς και χρηστικά αντικείμενα από χαλκό, ορείχαλκο και σίδηρο.

Παρόλο που το μετάξι ήταν το βασικό προϊόν εξαγωγής από την Κίνα (εικ. 2), υπήρχαν πολλά προϊόντα ακόμη για πώληση: δέρμα, μαλλί, γυαλί, λινό, μπαχαρικά, πολύτιμοι λίθοι. Ο δρόμος όμως ήταν και αγωγός ιδεών και γνώσεων, αλλά και λοιμωδών ασθενειών. Τέλος, εκτός από τους εμπόρους σε αυτόν κινούνταν προσκυνητές, μοναχοί, στρατιώτες, νομάδες, οδοιπόροι, εξερευνητές, οδηγημένοι από τις ανάγκες της διοίκησης, της πίστης, της περιπέτειας και της ανακάλυψης.

Ήδη από τη Ρωμαϊκή περίοδο το εμπόριο διεξαγόταν στη βάση της διαμετακόμισης: οι Ρωμαίοι έμποροι δε χρειαζόταν να ταξιδέψουν στην Ανατολή γιατί προμηθεύονταν τα αγαθά από πόλεις-σταθμούς του εμπορίου στην ανατολική ακτή της Μεσογείου. Αντίστοιχα και οι έμποροι των διάφορων ασιατικών εθνοτήτων ταξίδευαν πάνω στο ΔτΜ με τελικό προορισμό τις ίδιες αυτές πόλεις.

Το ρόλο του εμπορικού μεσάζοντα μεταξύ Ανατολής και Δύσης είχαν κυρίως οι φυλές της Αραβίας. Οι λαοί του μεσογειακού κόσμου δεν μπορούσαν να κάνουν άμεσα εμπόριο με την Ινδία, την Κίνα και την ανατολική Αφρική, παρά μόνο περνώντας μέσα από την Αραβική χερσόνησο ή από τα θαλάσσια σύνορά της. Η κίνηση των καραβανιών καθώς και το μονοπώλιο της περιοχής στην παραγωγή διαφόρων αρωμάτων, προσέφεραν την ευρωστία στην Αραβία και ταυτόχρονα την κατέστησαν σκηνικό διαρκών συγκρούσεων ανάμεσα στις αντίπαλες νομαδικές φυλές και στους αρχηγούς τους που επιδίωκαν όσο το δυνατόν ευνοϊκότερους όρους για την διεξαγωγή των εμπορικών δραστηριοτήτων τους.

εικ.4: Άραβες έμποροι με καμήλες, αγαλματίδιο, Institute du monde Arabe, Παρίσι

εικ.5: Καραβάνι με βακτριανές καμήλες, φωτογραφία 19ος αιώνας

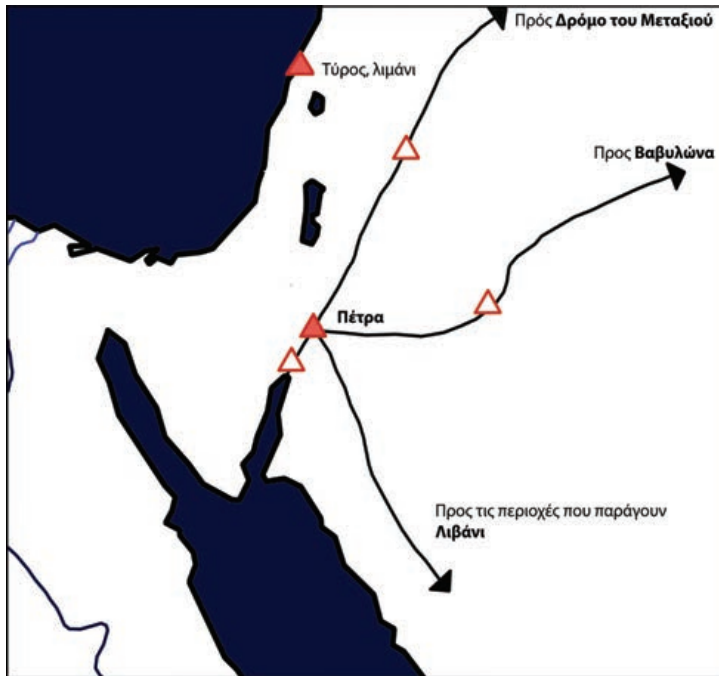
Ανάμεσα στις ελάχιστες καλλιέργειες που ευδοκίμοιούσαν στις νοτιοανατολικές ακτές της χερσονήσου, στην Υεμένη⁶, ήταν του λιβανιού και των μύρων. Πριν την καθιέρωση του ΔτΜ, που έφερε τον Δυτικό κόσμο σε επαφή με πρωτόγνωρα είδη πολυτελείας από την Άπω Ανατολή, το λιβάνι και τα μύρα ήταν τα πιο περιζήτητα και ακριβά αγαθά που μπορούσε κανείς να βρει στις αγορές της Μεσογείου⁵. Η καλλιέργεια και εξαγωγή τους αναμφίβολα εξασφάλισαν την ευμάρεια της περιοχής για αιώνες. Λέγεται ότι οι λαοί της χερσονήσου εξημέρωσαν την καμήλα προκειμένου να μεταφέρουν τα πολύτιμα αποστάγματα κατά μήκος των δύσβατων εδαφών της Αραβίας. Τα δύο αρωματικά προϊόντα καθόριζαν τις πολιτικές δυνάμεις στην περιοχή.

Η άνοδος και η παρακμή των δύο πόλεων, της Πέτρας (χάρτης 2, εικ 6 και 7) και της Παλμύρας, (χάρτης 3.εικ. 8 και 9) δείχνει με σαφήνεια τον ρόλο των εμπορικών δρόμων και τη διεξαγωγή του σύμφωνα με την εκάστοτε επικρατέστερη πολιτική δύναμη. Η Πέτρα γεννιέται στην Ιορδανία όταν λόγω της σύγκρουσης μεταξύ Ρωμαίων και Πάρθων κλείνει ο δρόμος για τη χώρα των Πάρθων. Τότε οι Ναβαταίοι κάτοικοι της Πέτρας, εκμεταλλευόμενοι τις εκτενείς καλλιέργειες λιβανιού και μύρων την κάνουν εναλλακτικό πέρασμα για τα καραβάνια. Η παρακμή της πόλης συμπίπτει με την ακμή της Παλμύρας, της «Νύφης της Ερήμου» στη Συρία. Η Παλμύρα γεννιέται μετά το συμβιβασμό των Ρωμαίων με τους Πάρθους αφού έτσι παρουσιάστηκε η δυνατότητα να εμπορεύεται και με τους δύο. Με το δεδομένο ότι βρίσκεται στο μέσο της απόστασης Μεσογείου- Ευφράτη, οι έμποροι της κινούνταν τόσο στον δρόμο των μπαχαρικών που συνέδεε την Αραβία με τη Μεσόγειο, όσο και στο ΔτΜ μεταξύ Κίνας και Ινδίας.

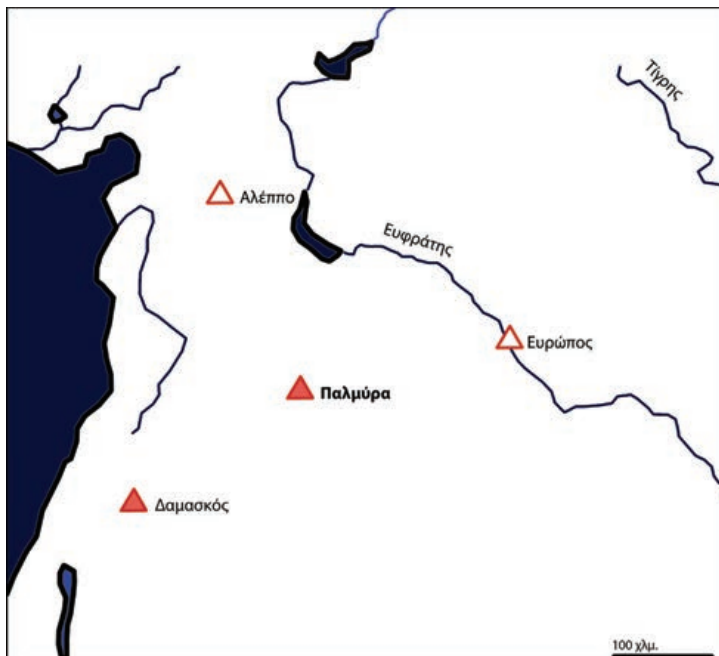
Πάντως η ακμή αυτών των πρώτων Αραβικών πόλεων δεν είχε διάρκεια καθώς, αν και δημιουργήθηκαν σύμφωνα με τις οικονομικές και πολιτικές συνθήκες, δεν είχαν τη διαρκή στήριξη και τη συνακόλουθη υποδομή μεγάλων αυτοκρατοριών. Όμως η συνένωση των νομαδικών φυλών των Αράβων από τον 7ο αιώνα κάτω από την επιρροή της νέας θρησκείας του Ισλάμ, θα δώσει μια νέα δυναμική στις εμπορικές συναλλαγές της περιοχής, αλλά και τη λειτουργία του ΔτΜ.

5. *How trade shaped the world, κεφ:Camels, Perfumes, and Prophets*, William j. Bernstein, σελ. 59,

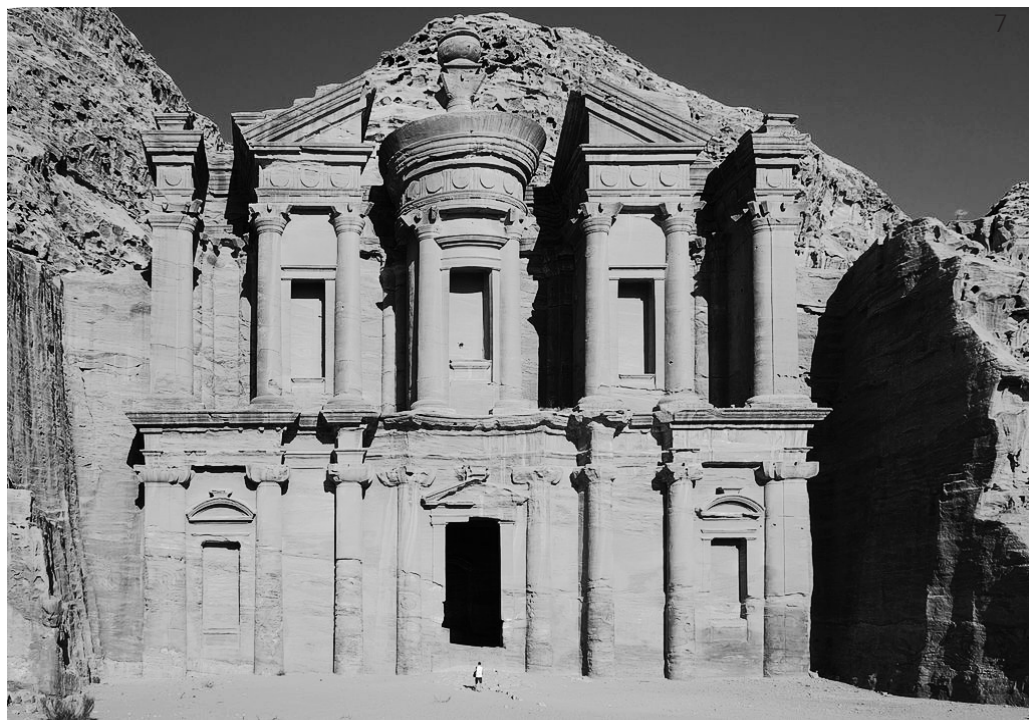
6. Ευδαίμων Αραβία (Arabia Felix) στην αρχαία γεωγραφία ονομάζεται η σχετικά εύφορη περιοχή στη νοτιοδυτική Αραβία (τη σημερινή Υεμένη), που έρχεται σε αντίθεση με την Πετραία Αραβία και την Έρημη Αραβία.

χάρτης 2: Η θέση της Πέτρας και οι κύριες εμπορικές πορείες

χάρτης 3: Η θέση της Παλμύρας

Πέτρα, Ιορδανία, **εικ. 6:** Το θέατρο , **εικ. 7:** Το μοναστήρι, 1^{ος} αι. π.Χ.

Παλμύρα, Συρία, **εικ. 8:** Το τετράπυλο, **εικ. 9:** Η αψίδα

Γ. Πολιτική υποδομή - πλαίσιο μεγάλων αυτοκρατοριών

Το εμπόριο κατά μήκος του άξονα Χάν-Ρωμαίων και των αυτοκρατοριών που ακολούθησαν, κάλυπτε τεράστιες αποστάσεις και ανάμεσα στην αφητηρία και τον προορισμό τους, τα φορτία άλλαζαν χέρια συνεχώς, περνώντας από εμπόρους διαφορετικών φυλών, θρησκειών, πολιτισμών και κυρίως νομικών συστημάτων.

Η έλευση του Ισλάμ θα οδηγήσει στην αναδιάρθρωση αυτής της κατακερματισμένης, πλουραλιστικής διεκπεραίωσης του εμπορίου της ύστερης αρχαιότητας. Το Ισλάμ λειτούργησε ως ραχοκοκαλιά του εμπορίου · ο ιδρυτής της ήταν έμπορος, γεγονός που ενδύει τη δραστηριότητα αυτή με μια ιδιαίτερη συμβολική αξία ανάμεσα στους λαούς της πίστης. Κατέληξε να ενώνει τον κόσμο από την Ανδαλουσία έως την Κεντρική Ασία μέσω ενός νομικού πλαισίου που καθόριζε τις πτυχές της καθημερινής ζωής, ανάμεσα στις οποίες και τις εμπορικές σχέσεις. Ο νέος μονοθεϊσμός ήταν ιδιαίτερος ελκυστικός σε όσους ασχολούνταν με οργανωμένες οικονομικές δραστηριότητες. Έτσι, η αρχική δεξαμενή υποστηρικτών του Ισλάμ αποτελούταν από νομάδες της ερήμου, που διέκριναν ότι η νέα θρησκεία συνοδεύεται από ένα πλαίσιο κανόνων που εξασφάλιζαν την ομαλή διεξαγωγή του εμπορίου τους.

Μέχρι τα μέσα του 7ου αιώνα με την ίδρυση του χαλιφάτου των Ομμεϊάδων (661-750) είχαν πραγματοποιηθεί οι μεγαλύτερες κατακτήσεις σε Βόρεια Αφρική και Δυτική Ασία. Οι Ομμεϊάδες, επιλέγοντας για πρωτεύουσα τους τη Δαμασκό, κληρονόμησαν τις υπάρχουσες διοικητικές δομές του Βυζαντίου, ενώ ο στρατός τους αποτελούταν κυρίως από Άραβες νομάδες. Πολλοί Άραβες ήταν εξοικειωμένοι με τον τρόπο ζωής στα αστικά κέντρα του Βυζαντίου, τα οποία στη συνέχεια κατέκτησαν. Η δυναστεία των Αββασιδών (794-1258), με πρωτεύουσα τη Βαγδάτη, ενίσχυσε τις διοικητικές δομές και άπλωσε ακόμη περισσότερο τα Ισλαμικά εμπορικά δίκτυα, απολαμβάνοντας τα κέρδη από τους εμπορικούς δασμούς, κάτι που συνεχίστηκε με τις κατακτήσεις των Φατιμίδων και των Σελτζούκων Τούρκων στη Δυτική Αραβία και την Κεντρική Ασία αντίστοιχα. Η εξάπλωση του Ισλάμ βαθιά στην Ανατολή έδωσε τη δυνατότητα κυριαρχίας των Μουσουλμάνων εμπόρων στο μεγαλύτερο μέρος του Δτμ. Οι Σελτζούκοι που έλεγχαν το δυτικό κομμάτι του Δτμ μέχρι τον 12ο αιώνα προσέφεραν στους εμπόρους εγγύηση ασφάλειας αλλά και ενιαίες δομές. Η κυβέρνηση παρείχε την οικονομική τους ασφάλεια και τους πλήρωνε αποζημίωση σε περίπτωση κλοπής, ενώ κατασκεύασε οχυρωμένα πανδοχεία που προσέφεραν φαγητό και διαμονή για τους ταξιδιώτες.

Πάντως η περίοδος μεγαλύτερης ασφάλειας για τους ταξιδιώτες έρχεται από τον 13ο μέχρι τον 14ο αιώνα με την Pax Mongolica, την Μογγολική ειρήνη. Παρά την σκληρότητα με την οποία κατέκτησαν τεράστια κομμάτια της Ευρώπης και της Ασίας (από τη Σαγκάη στην Ανατολή μέχρι τη Βουδαπέστη στη Δύση, και από τη Ρωσία στο Βορρά μέχρι το Θιβέτ στο Νότο) οι Μογγόλοι τα ένωσαν τελικά σε μια ενιαία εμπορική ζώνη που απέφερε πλούτο τόσο στους ίδιους όσο και στους εμπόρους. Κατέβαλλαν μεγάλη προσπάθεια για την αστυνόμευση και προστασία αυτών των δικτύων. Για την ισχύ της Pax Mongolica λέγεται ότι *μια γυμνή γυναίκα με ένα χρυσό στέμμα στο κεφάλι, θα μπορούσε να περιπλανηθεί με ασφάλεια σε ολόκληρη την αυτοκρατορία.*

Η τελευταία μεγάλη ακμή του Δρόμου του Μεταξιού συμπίπτει με την άνοδο της αυτοκρατορίας του Ταμερλάνου (χάρτης 4). Ο νομάς κατακτητής δημιούργησε το εύθραυστης ισορροπίας κράτος του ταυτόχρονα με την σταδιακή φθορά του Βυζαντίου και την εξάπλωση των Οθωμανών Τούρκων. Κατέκτησε την Σαμαρκάνδη το 1369 και την επέλεξε για πρωτεύουσά του. Ο αριστοτεχνικός χειρισμός του σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και εμπορίου την έκανε κέντρο του εμπορικού δικτύου της Κεντρικής Ασίας.

Η ισχύς των μεγάλων αυτοκρατοριών (χάρτης 4) πάντως φαίνεται να καταρρέει ταυτόχρονα με την παρακμή του Δρόμου του Μεταξιού τον 15^ο αιώνα. Η ανάπτυξη των θαλάσσιων μεταφορών από τους Δυτικούς (Πορτογάλους, Άγγλους κλπ.) άνοιξε νέες διόδους προς τον Ινδικό ωκεανό και την Άπω Ανατολή και αναδείχθηκε σε νέο εμπορικό δίκτυο, εγκαταλείποντας τους παλιούς δρόμους, ενώ οι πλούσιες πόλεις και οι εξωαστικές κτιριακές υποδομές άρχισαν σταδιακά να ερημώνουν.

εικ. 10: Μογγολική εισβολή, μικρογραφία

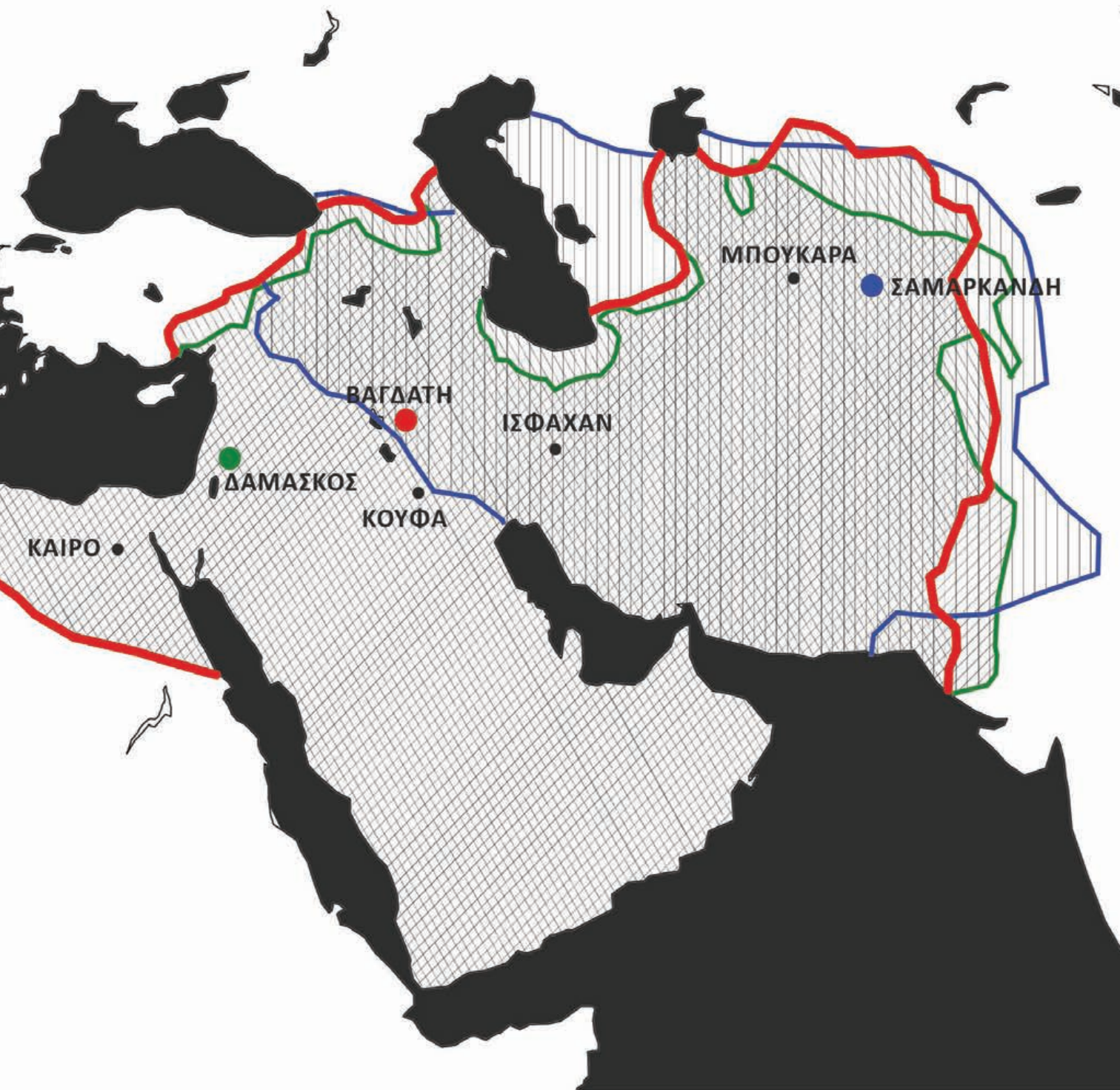

ΚΟΡΔΟΒΑ

ΚΑΙΡΟΥΑΝ

- ΟΜΕΥΑΔΕΣ, περίπου 750
- ΑΒΒΑΣΙΔΕΣ, περίπου 850
- ΤΑΜΕΡΛΑΝΟΣ

Χάρτης 4: Συγκριτικός χάρτης εξάπλωσης των αυτοκρατοριών των Ομμευάδων, Αββασιδών και Τιμουριδών

ΚΑΙΡΟ

ΔΑΜΑΣΚΟΣ

ΒΑΓΔΑΤΗ

ΚΟΥΦΑ

ΙΣΦΑΧΑΝ

ΜΠΟΥΚΑΡΑ

ΣΑΜΑΡΚΑΝΔΗ

Δ. Κτιριακή εξωαστική υποδομή για την υποστήριξη της εμπορικής λειτουργίας

Κάτω από την αυτοκρατορική προστασία των Ισλαμικών δυναστειών μπόρεσε να εξελιχθεί πάνω στα εμπορικά δίκτυα και για την υποστήριξή τους ένα δομημένο σύστημα κτιριακής συγκρότησης.

Τα βασικά στοιχεία αυτού του συστήματος ήταν τα χάνια⁷, τα μεγαλύτερα από τα οποία ονομάζονταν караβάνσεραί. Ήταν πανδοχεία για τη στέγαση των εμπόρων, των αγαθών και των ζώων κατά μήκος των εμπορικών αξόνων και παρείχαν στους εμπόρους την ευκαιρία όχι μόνο να φάνε και να ξεκουραστούν με ασφάλεια, αλλά και να ανταλλάξουν αγαθά και να εμπορευτούν στις τοπικές αγορές. Κατά κανόνα κατασκευάζονταν με μεγαλύτερες πυκνότητες έξω από τα τείχη ενός χωριού ή μιας πόλης, και ιδανικά με μια απόσταση ανάμεσά τους 30-40 χμ, (χάρτης 5) δηλαδή περίπου όσο το ταξίδι μιας μέρας με εμπόρευμα και υποζύγιο. Έτσι απέφευγαν οι έμποροι, και ειδικά αυτοί με τα πολύτιμα εμπορεύματα, τη διανυκτέρευση στην ύπαιθρο.

Το δίκτυο των караβάνσεραί ήταν συνδεδεμένο με το δρόμο του μεταξιού, και υποστήριζε τη ροή του εμπορίου, της πληροφορίας, των εμπορευμάτων και των προσκυνητών σε όλη την ιστορία των Ισλαμικών δυναστειών στην Ασία, την Ινδία, την Β. Αφρική και την Ν.Α. Ευρώπη, από τον 9ο μέχρι τον 19ο αιώνα. Στην αγιουβιδική περίοδο, ο Σαλαντίν έχτισε πολλά τέτοια κτίρια στην ευρύτερη περιοχή της Συρίας (χάρτης 6, εικ. 12).

Συνήθως τα караβάνσεραί ήταν κτίρια με τετραγωνική ή ορθογώνια κάτοψη (εικ.13, 14) περικλεισμένη με οχυρό περίβολο, με κάποια μικρά παράθυρα προς την κορυφή και μικρές τρύπες για αερισμό στη βάση. Τα περισσότερα είχαν μια μοναδική πύλη αρκετά φαρδιά ώστε να επιτρέψει μεγάλα ζώα όπως καμήλες να μπουν, που ασφαλιζόταν το βράδυ με μεγάλες σιδερένιες αλυσίδες. Το αίθριο ήταν ανοιχτό και οι εσωτερικοί τοίχοι είχαν έναν αριθμό ραφιών, σχισμών και καμάρων για να εξυπηρετούνται οι έμποροι και οι υπηρέτες τους. Η αυλή μπορούσε να φιλοξενήσει πολλές καμήλες, άλογα και μουλάρια. Επίσης παρείχαν νερό για κατανάλωση από ανθρώπους και ζώα, για πλύσιμο και για θρησκευτικές ιεροτελεστίες, και αποθήκες για ανανέωση των προμηθειών. Μερικές φορές προσαρτούσαν λουτρά, και ακόμα μαγαζιά όπου οι έμποροι μπορούσαν να διαθέσουν

.....
7. Τα χάνια συχνά συγχέονται με τα караβάνσεραί, αλλά στα караβάνσεραί αυτά μπορείς να αγοράσεις όχι μόνο τη διαμονή σου, αλλά και φαγητό και άλλες παροχές. Τα χάνια γενικά εντοπίζονται μέσα στα τείχη μιας πόλης ή χωριού και είναι πολύ μικρότερα από τα караβάνσεραι. (britannica.org, caravanserai)

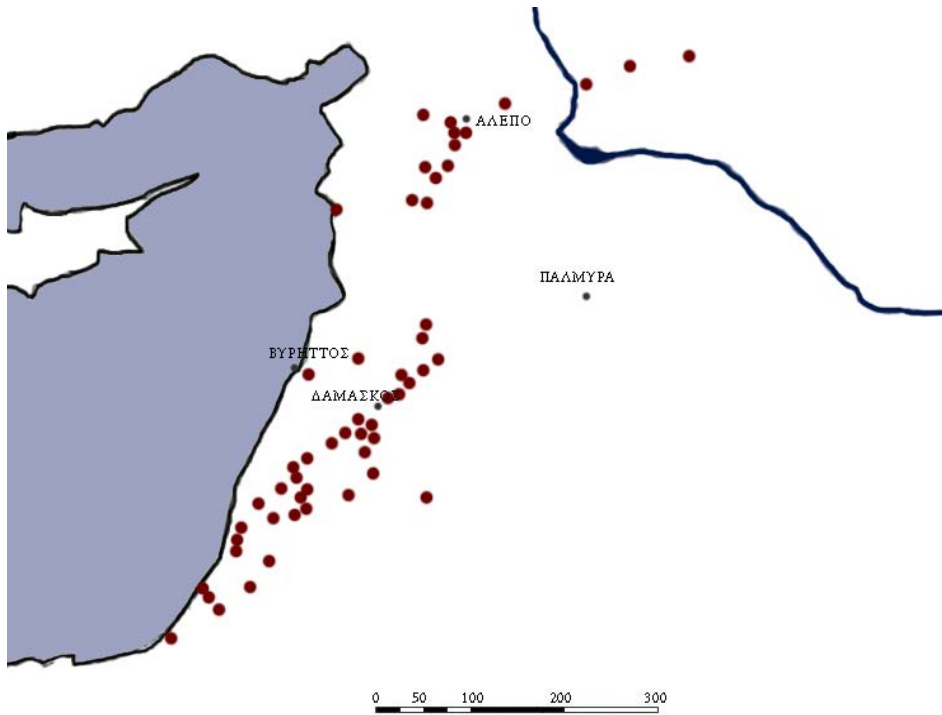
κάποια από τα αγαθά τους. Μερικά είχαν ενισχυμένα τείχη και κατέληξαν να είναι φρούρια (rabat) στα άκρα των αυτοκρατοριών. Τέλος, έπαιζαν ρόλο στην διάδοση των τοπικών και παγκόσμιων νέων κατά μήκος της Κεντρικής Ασίας.

Η εσωτερική δομή των караβανσεραί διευκόλυε τη διαδικασία εμπορικής συναλλαγής και της κοινωνικής συνεύρεσης. Σε πολλές περιπτώσεις ήταν η πρώτη ευκαιρία για τους εμπόρους να πουλήσουν τα προϊόντα τους. Σε μεγαλύτερα караβάνσεραι με δύο εισόδους, οι αγορές βρίσκονταν πάνω στον άξονα που διέσχιζε το συγκρότημα. Αυτές υποστηρίζονταν από τους εμπόρους που διέμεναν εκεί προσωρινά, και σε μερικές περιπτώσεις τροφοδοτούσαν τις τοπικές αγορές των περιφερειακών του δικτύου πόλεων.

Χάρη σ' αυτήν τη συνεύρεση, μέσα στα τείχη των πανδοχείων ανταλλάσσονταν όχι μόνο αγαθά αλλά και ιστορίες, εμπειρίες, ιδέες και θρησκείες. Πολλά ήταν εξοπλισμένα με τζαμιά για την προσευχή και με μεντρεσέδες (ιεροδιδασκαλεία) απ' όπου οι διανοούμενοι κήρυτταν την πίστη. Η πολιτιστική επιρροή τους έγινε προφανής στις κοινότητες των πόλεων κατά μήκος του Δρόμου του Μεταξιού.

εικ. 11: Το караβάνσεραί Tash Rabat στο Κιργιστάν, πάνω στον Δρόμο του Μεταξιού

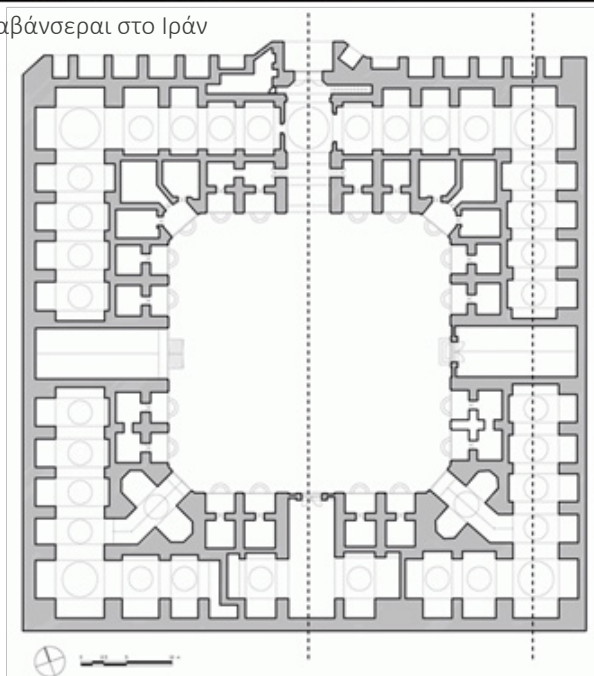
χάρτης 5: Τα Καραβανσεράι σε σχέση με τη σύνδεση των πόλεων στη Συρία

εικ. 12: Khan al-Arus, Συρία

εικ. 13: Ερείπια καραβάνσεραι στο Ιράν

εικ. 14: Τυπική οργάνωση κάτοψης καραβάνσεραι (εδώ το καραβανσεράι της εικόνας 13)

Ε. Αυτοκρατορική βούληση για την ανάπτυξη των παλαιών πόλεων και τη δημιουργία νέων στο πλαίσιο του εμπορικού δικτύου

Μέσω της προηγούμενης ανάλυσης του εμπορικού δικτύου και της σημασίας της αυτοκρατορικής βούλησης στην οργάνωση του, γίνεται φανερή η ανάγκη για σταθερά κέντρα διαμετακόμισης, ελέγχου και διοίκησης, υπηρεσίες που μόνο μεγάλες πόλεις μπορούν να προσφέρουν. Οι πόλεις πάνω στο ΔτΜ δημιουργήθηκαν κατ' αρχήν ως εμπορικοί σταθμοί και, στο δυτικό κομμάτι του, με την έλευση της θρησκείας του Ισλάμ που οργάνωσε τους νομαδικούς λαούς, αναπτύχθηκαν και άνθισαν. Έγιναν ισχυρότατοι κόμβοι που άντλησαν τον πλούτο τους από το δίκτυο του εμπορίου. Πράγματι, αρχίζοντας από τις πρώτες Ισλαμικές δυναστείες του 7^{ου} αιώνα και φτάνοντας μέχρι την εποχή παρακμής των χερσαίων δρόμων του εμπορίου τον 15^ο και 16^ο αιώνα, οι εμπορικές πόλεις περνούν την μεγαλύτερη ακμή τους. Αλλά και ο Δρόμος του Μεταξιού δεν θα μπορούσε να επιβιώσει χωρίς τα σταθερά στηρίγματα που του παρείχαν οι πόλεις-σταθμοί, με τις μεγάλες αγορές και αποθήκες τους, με τα χάνια και τα χαμάμ για τα καραβάνια, και τον γραφειοκρατικό έλεγχο. Δηλαδή η επιβίωση του δικτύου εξαρτιόταν από την σταθερότητα της πόλης και το αντίστροφο.

Η τύχη των πόλεων της ύστερης αρχαιότητας που πέρασαν στα χέρια των Αράβων την περίοδο των κατακτήσεων αποτυπώνεται σε δύο εναλλακτικές εκδοχές : είτε εκ νέου άνθιση και συνακόλουθη μετάλλαξη του ιστού ώστε να ανταποκριθεί στην νέα πραγματικότητα (εμπορική, κοινωνική, πολιτική), είτε σημαντική υποβάθμιση ως και εξαφάνιση.

Η Δαμασκός, αντιπροσωπευτικό παράδειγμα για την πρώτη εκδοχή, ήταν αρχαίο πολυάνθρωπο αστικό κέντρο, με συνεχή ανθρώπινη παρουσία και ανάπτυξη εξαιτίας της στρατηγικής της θέσης στους εμπορικούς δρόμους. Αυτή την εποχή, η πόλη επεκτάθηκε λόγω του πολιτικού της ρόλου ως πρωτεύουσα των Ομεϋάδων από το 661 έως το 750. ενώ συγχρόνως αποτελούσε και λαμπρό κέντρο λατρείας. Άλλες προϋπάρχουσες πόλεις που γνώρισαν νέα ακμή υπό το Ισλάμ ήταν η Ιερουσαλήμ, το Χαλέπι (εικ. 16) και η Μπουχάρα.

Το γεωπολιτικό πλαίσιο έθετε με τρόπο απόλυτο τα κριτήρια ευδοκίμησης η παρακμής μιας πόλης : οι πόλεις με στρατηγική σημασία που αποτέλεσαν κέντρα διακυβέρνησης εμπορίου αναπτύχθηκαν, αφού η εξουσία και οι δημόσιοι λειτουργοί ήταν από τις σημαντικότερες κινητήριες δυνάμεις οικονομικής δραστηριότητας. Οι στρατιωτικοί και οι γραφειοκράτες πήγαιναν στις αγορές για να αγοράσουν τα απαραίτητα για την καθημερινή ζωή αλλά και πολυτέλειες που μπορούσαν να αντέξουν οικονομικά, ενώ έμποροι και τεχνίτες παρείχαν αγαθά και υπηρεσίες και έτσι η έδρα

της διακυβέρνησης αποτελούσε ταυτόχρονα κέντρο επιχειρηματικό και εμπορικό. Αντίθετα, πολλές παράκτιες πόλεις, προηγουμένως λαμπρά λιμάνια, παρήκμασαν κυρίως αφού η Μεσόγειος είχε μετατραπεί σε άνδρο πειρατικό και ήταν επικίνδυνη για εμπορικές συναλλαγές. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η Απάμεια(εικ.15), η Μίλητος και η Εφεσος.

Η κανονικότητα και η μνημειακότητα της κλασικής πόλης εξελίχθηκαν σύμφωνα με τις νέες συνθήκες ενώ κτίρια όπως τα θέατρα και τα τεράστια λουτρά είχαν ήδη παρακμάσει. Ακόμα σημαντικότερο ήταν το κλεισιμο και η ερείπωση των μεγάλων παγανιστικών ναών, που αποτελούσαν το κέντρο των πόλεων. Οι φαρδιοί δρόμοι και οι ανοιχτοί χώροι άρχισαν να αλλάζουν και σύντομα οι κατοικίες και οι υποδομές του εμπορίου καταπάτησαν τους άλλοτε δημόσιους χώρους⁸. Το Ισλάμ έφερε νέα κοινωνική θρησκευτική δομή που άλλαξε την εικόνα της πόλης με νέα δημόσια κτίρια, αλλά και νέα συγκρότηση του ιστού.

Από την άλλη πλευρά, οι νεοιδρυθείσες πόλεις αντανakλούσαν με σαφήνεια τους νέους στόχους και το κοινωνικό-θρησκευτικό πλαίσιο. Οι πρώτες Αραβικές πόλεις, της περιόδου της Κατάκτησης, ανταποκρίνονταν στην τυπολογία της *amṣar*, πόλης που χτίστηκε εκ νέου για την εγκατάσταση των Αράβων μεταναστών και σχεδιάστηκε ως στρατόπεδο. Παραδείγματα είναι η Αντζάρ⁹ (εικ. 17), η Βασόρα, η Κούφα, η Φουστάτ κλπ. (εικ. 18). Όταν ιδρύθηκαν αυτές οι πόλεις, η διατήρηση των δεσμών των κατακτητών με τη γενέτειρά τους, την Αραβία, ήταν αναγκαία. Επομένως, οι θέσεις που επιλέχθηκαν διασφάλιζαν την επαφή/δίοδο από τον Παλαιό κόσμο των Αράβων προς τις νέες περιοχές. Πύρω από τις πρώτες στρατιωτικές εγκαταστάσεις αναπτύχθηκαν αγορές και έπειτα οικιστικά σύνολα.

8. Hugh Kennedy, *City in the Islamic world, Vol.1: Inherited cities*, σελ. 93-113

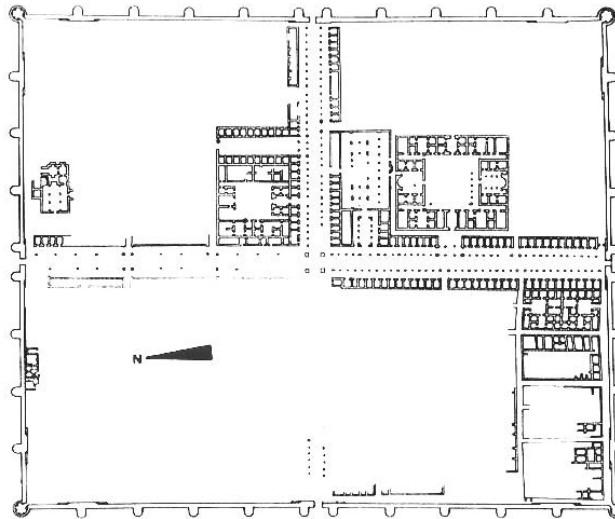
9. R. Hillenbrad, *The idea and ideal of the town between the late antiquity and the early middle ages*, chapter: Anjar and the early Islamic urbanism, σελ.59

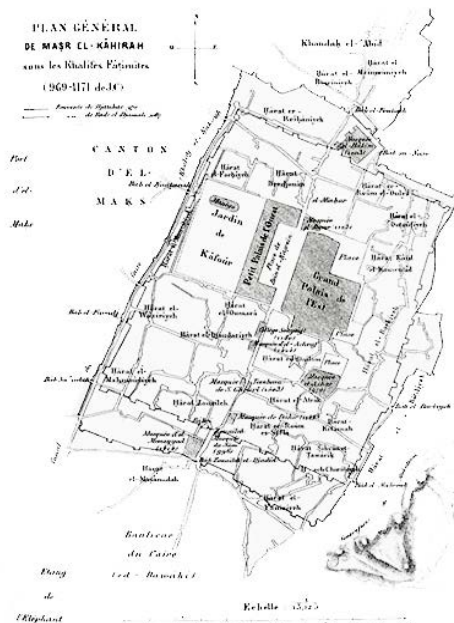
εικ. 15: Η Απάμεια της Συρίας, πόλη που παρήκμασε με την έλευση του Ισλάμ

εικ. 16: Εσωτερική όψη αιθρίου του Ομμεϋαδικού Τεμένους στο Χαλέπι(8^{ος} αι. μ.Χ)

εικ. 17: Η πρώτη, Ομμεϊαδική Αηjar στο Λίβανο, αποτελεί συνδυασμό παλατιανού συγκροτήματος και λειτουργικής πόλης

εικ. 18: Κάτοψη του Φουστάτ στην Αίγυπτο, που σχεδιάστηκε στο πρότυπο της amsar, κατά τη δυναστεία των Φατιμιδών.

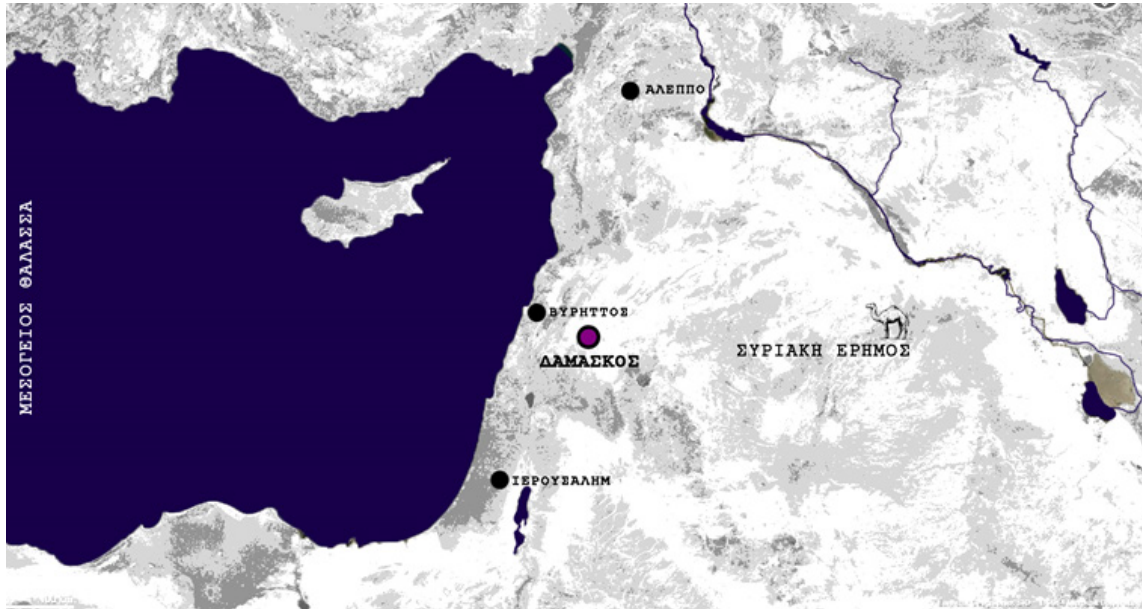
κεφάλαιο II

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

A. Ιστορία τριών πόλεων: Δαμασκού, Βαγδάτης, Σαμαρκάνδης

Ανάλυση τριών αυτοκρατορικών πόλεων, της Ομμεϊάδικης Δαμασκού, της Αββασιδικής Βαγδάτης και της Τιμουριδικής Σαμαρκάνδης. Ο σχεδιασμός, η εξέλιξη του ιστού και η δημόσια αρχιτεκτονική τους, όπως καθορίστηκαν σε σχέση με τα υπερτοπικά εμπορικά δίκτυα και την τοπική αγορά.

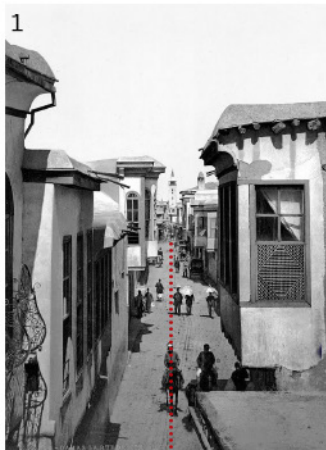
α. Δαμασκός

Η Δαμασκός ιδρύθηκε την δεύτερη χιλιετία π.Χ και είναι μία από τις παλαιότερες πόλεις στην Εγγύς Ανατολή. Βρίσκεται στους πρόποδες της οροσειράς του Αντιλιβάνου, στα δυτικά της Συριακής ερήμου. Τοποθετήθηκε σε μια οάση γόνιμη λόγω του ποταμού Μπαράντα, ένα ιδανικό σημείο συνάντησης για καραβάνια. Η διαχρονική της ακμή οφείλεται στην καίρια θέση της στο τέλος των χερσαίων εμπορικών δρόμων από την Ασία στη Μεσόγειο, αφού οι Συριακές πόλεις χρησίμευαν για την τελική αποθήκευση αγαθών.

Επιπλέον, για πολλούς αιώνες αποτέλεσε σημαντικό σταθμό σε ένα από τα κύρια προσκυνήματα (hajj) προς την Μέκκα. Αυτές οι συνθήκες την κατέστησαν μια πόλη εμπορική, με σχετικά αναλλοίωτο ρόλο από τα Ελληνιστικά χρόνια έως τον Ύστερο Μεσαίωνα. Η ιστορία της πόλης θα εξετασθεί από την περίοδο του χαλιφάτου των Ομμεϊάδων (661-750), μέχρι την Οθωμανική περίοδο.

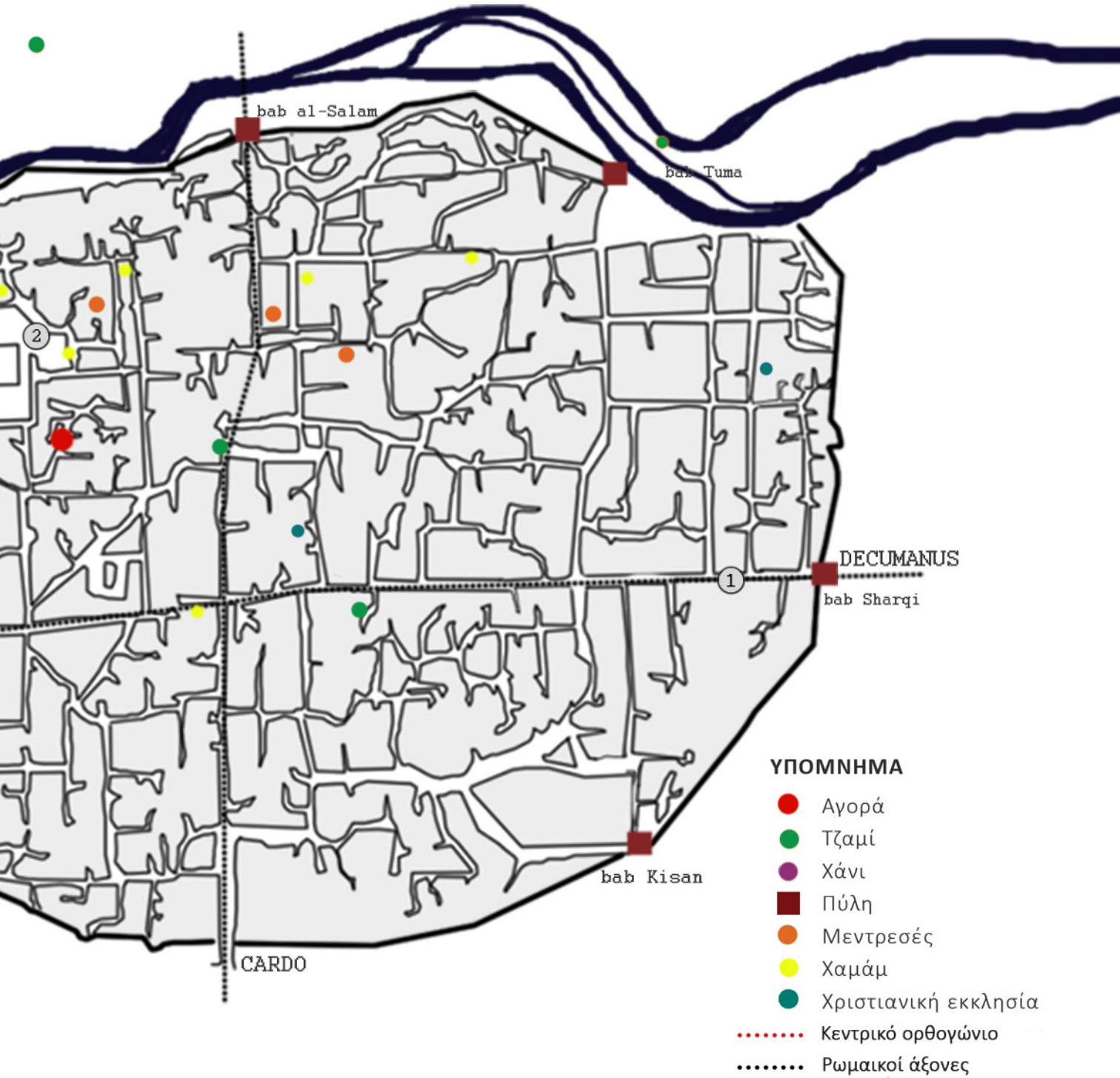

εικ.19: Decumanus, **εικ. 20:** Το Μεγάλο Τζαμί, **εικ 21:** Η ακρόπολη

χάρτης 6: Δαμασκός εντός των τειχών

Η παλιά πόλη της Δαμασκού χαρακτηρίζεται από μία συνέχεια σε ότι αφορά τους δημόσιους χώρους της. Η δομή του ρωμαϊκού, ορθοκανονικού ιστού της πόλης δεν υπέστη σημαντικές αλλαγές κατά την Ομμευαδική περίοδο, ούτε και η χωροθέτηση των βασικών αστικών και οικονομικών λειτουργιών της (χάρτης 7, εικ. 22). Η πόλη διατήρησε την εντός των τειχών της έκταση έως την Αγιουβιδική περίοδο (1171-1341), γεγονός ενδεικτικό της πληθυσμιακής σταθερότητας κατά την περίοδο των Ομμευάδων, όσο ήταν πρωτεύουσα, αλλά και των Αββασιδών.

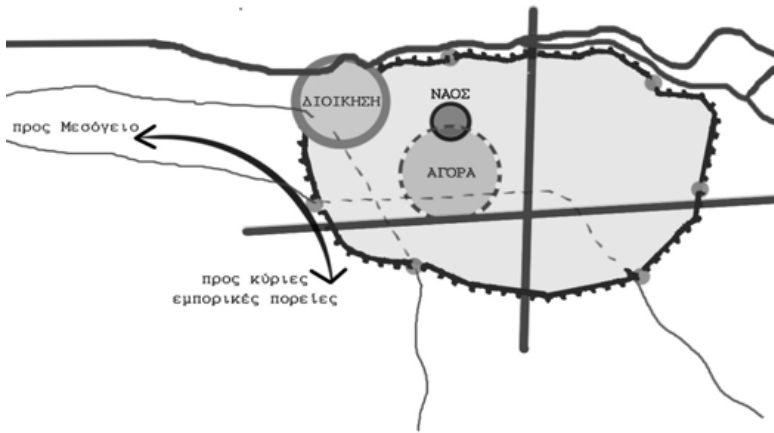
Τα τείχη της πόλης (εικ. 23) είχαν επτά πύλες που στρέφονται προς σημαντικές γειτονικές πόλεις. Κατά την περίοδο των Ομμευάδων διατηρήθηκαν οι κύριοι άξονες Decumanus¹⁰ (εικ. 19) και Cardo, και ο μεγάλος χώρος λατρείας (ναός Διός, κατόπιν εκκλησία του Ιωάννη του Βαπτιστή, και τέλος τέμενος του Al Walid (εικ. 20)). Η διοίκηση λάμβανε την οχυρή τοποθεσία της Ακρόπολης (εικ. 21). Γενικά, οι δημόσιες λειτουργίες συγκεντρώνονται στο δυτικό κομμάτι της πόλης - ίσως λόγω της εγγύτητας του τμήματος αυτού με τις σημαντικές εμπορικά πύλες προς τη Μεσόγειο και την πορεία του δρόμου του εμπορίου. Στο πλαίσιο αυτό, σημαντικό ρόλο στο εμπόριο είχε πάντα ο ρωμαϊκός άξονας Decumanus.

Η θέση του εμπορικού κέντρου¹¹ στην Ισλαμική εποχή βρέθηκε στην περιοχή της ρωμαϊκής αγοράς. Στις πλευρές της στήνονταν οι συναλλαγές. Στην Ομμευαδική περίοδο, οι αγορές βρέθηκαν υπό τον έλεγχο της κεντρικής εξουσίας. Σε αυτήν την περίοδο χωρίστηκαν οι εμπορικές θέσεις, που μέχρι τότε μοιράζονταν καθημερινά κατά προτεραιότητα, και άρχισαν να πωλούνται στους εμπόρους. Σύντομα άρχισαν να χτίζονται καταστήματα για την προστασία των εμπορευμάτων, και τελικά ολόκληρη η αγορά στεγάστηκε (εικ. 34).

Οι εμπορικές δραστηριότητες λάμβαναν χώρα με τον απλό κανόνα: όσο πολυτιμότερο ήταν ένα αγαθό, τόσο πιο κοντά στο κέντρο βρισκόταν η αγορά του. Στο κέντρο δραστηριοποιούνται οι πιο πολυτελείς, και κυρίως οι σχετικές με το διεθνές εμπόριο αγορές, ενώ στις άκρες, οι με μεγάλες χωρικές απαιτήσεις (ζωα, χαλιά, σχοινιά). Κάθε αλλαγή θέσης ενός αγαθού μέσα στην αγορά μπορεί να μεταφραστεί σαν σημάδι προόδου του, αν έρχεται κοντά στο κέντρο, ή παρακμή, αν απομακρύνεται. Οι οχλούσες βιομηχανικές δραστηριότητες, αλλά και τα κοιμητήρια, βρίσκονταν εκτός των τειχών.

10. Ο βιβλικός *ευθύς δρόμος* της Δαμασκού

11. Η περιοχή εξέλιξης της εμπορικής ζωής χαρακτηρίζεται από τον Schicher το 1985 ως "Το κεντρικό ορθογώνιο" της πόλης, Totah Faedah M., *Preserving the old city of Damascus*, σελ. 45

χάρτης 7: Χωροθέτηση λειτουργιών στη ρωμαϊκή πόλη **εικ.22:** Ρωμαϊκή στοά και κομμάτι του ισλαμικού σουκ πάνω στον decumanus

εικ. 23: Υποδοχή πρέσβη έξω από την πύλη της Δαμασκού, Gentile Bellini, 1511

Το Μεγάλο Τζαμί. **εικ. 24:** Εξωτερική άποψη, **εικ. 25:** Το αίθριο, **εικ. 26:** Ο θησαυρός,

Το κλειδί στη συμβιωτική σχέση των θρησκευτικών μνημείων με τις κοινωνικές εμπορικές αστικές δομές στον ισλαμικό κόσμο υπήρξε το *βακούφι*. Πρόκειται για έναν θεσμό με κέντρο του το Τζαμί που κατείχε πολλά από τα δημόσια λουτρά, καταστήματα, εργαστήρια και караβανσεράι. Η λειτουργία του ήταν απλή: Με τα έσοδα που αποκτούσε από δωρεές, παρείχε κοινωνικές υπηρεσίες, χρηματοδοτώντας για παράδειγμα την εκπαίδευση και την άρδευση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Αυτός ο θεσμός ήταν το συνειδητό αποτέλεσμα της αυτοκρατορικής δέσμευσης να τονώσει την εμπορική δραστηριότητα, η οποία με τη σειρά της θα ενίσχυε τους κρατικούς πόρους. Το Μέγα Τέμενος των Ομμευάδων, εξαιτίας της πρώιμης εμφάνισής του χαρακτηρίζεται ως πρώτο-βακούφι¹².

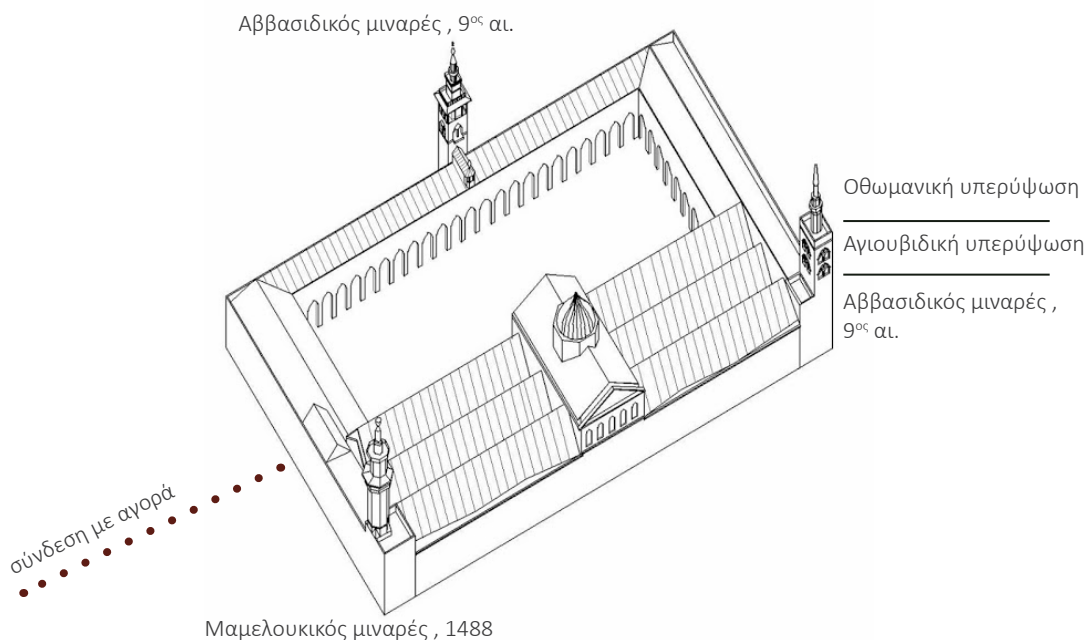
Το Μέγα Τέμενος (εικ. 24) χτίστηκε στον χώρο της παλαιοχριστιανικής εκκλησίας του Ιωάννη του Βαπτιστή όπου προηγουμένως υπήρχε ναός του Διός, το 715 κατά τη διακυβέρνηση του Ομεΰαδα Χαλίφη αλ-Βαλίτ. Το συγκρότημα έχει ένα εξωτερικό αίθριο (εικ. 25), που περικλείεται από έναν μεγάλο τείχος και ορίζεται από τρεις μιναρέδες διαφορετικών περιόδων και τύπων. Η εσωτερική αυλή έχει στη δυτική πλευρά της ένα διπλό πρόπυλο που υποδέχεται τους προσκυνητές. Στο κέντρο του αιθρίου βρίσκεται η κρήνη και στο ανατολικό του άκρο ο Θησαυρός (εικ. 26), ένα μικρό οκταγωνικό κτίσμα διακοσμημένο με μωσαϊκά που στέκεται σε οκτώ κίονες με κορινθιακά κιονόκρανα, όπου φυλάσσονταν τα πολύτιμα αποκτήματα, θυμίζοντας τον αυτοκρατορικό ρόλο της πόλης. Στην νότια πλευρά του αιθρίου είναι η αίθουσα προσευχής.

Σαν σύμβολο αίγλης και δόξας, το Μέγα Τέμενος προφανώς σκόπευε να υπογραμμίσει την δύναμη και την φήμη του νέου ηγέτη, Ο Al Walid χρησιμοποίησε την κατασκευή του για να σταθεροποιήσει την εξουσία το σε μια πρωτεύουσα που είχε μόλις γίνει μέρος του Ισλαμικού κόσμου. Ακριβώς υλικά αγοράστηκαν και αμέτρητοι τεχνίτες προσλήφθηκαν. Έτσι έγινε ένα μέσο της συμβολικής κατοχής της πόλης από την Ισλαμική κοινότητα. Ωστόσο, συνεχίστηκε η λατρεία του Ιωάννη του Βαπτιστή, ούτως ώστε τα εμπορικό κέντρο να είναι πόλος έλξης και για τους χριστιανούς εμπόρους.

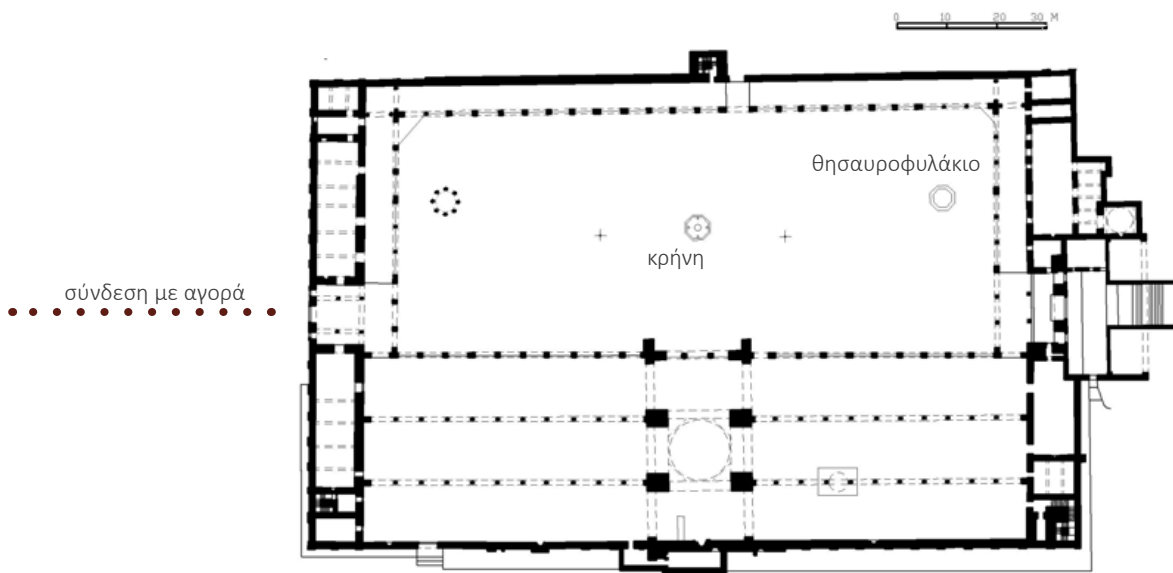
12. Van Leeuwen Richard, *Waafs and Urban Structures: The Case of Ottoman Damascus*, σελ. 9

Οι Ισλαμικές δυναστείες που ακολούθησαν τους Ομμεϊάδες στην διοίκηση της Δαμασκού, αντιλαμβανόμενες τη σημασία του Τεμένους ως τοπικό αλλά και υπερτοπικό σύμβολο της πόλης, συνέχισαν να μεριμνούν για αυτό. Οι τρεις μιναρές κτίστηκαν και υπερυψώθηκαν σε μια περίοδο δέκα αιώνων (εικ.28). Ο Βορειοανατολικός είναι της Αββασιδικής περιόδου, ο Νοτιοδυτικός της Μαμελουκικής (εικ. 29), ενώ ο Νοτιοανατολικός που είναι και ο ψηλότερος είναι επίσης Αββασιδικός αλλά με υπερύψωση στην Αγιουβιδική και στην Οθωμανική περίοδο.

Η συνδεση του θρησκευτικού κέντρου με το εμπορικό αποδεικνύεται και με άμεσο τρόπο. Τα Ρωμαϊκά ερείπια του ναού του Διός (εικ. 29) στην δυτική είσοδο του Τεμένους προσαρτήθηκαν σταδιακά στην κιονοστοιχία της κεντρικής αγοράς σουq al- Hamidiyeh, η οποία ξεκινά στα δυτικά τείχη της πόλης και καταλήγει στην πλατεία του Τεμένους (εικ. 30).

εικ.28: Αξονομετρική απεικόνιση του Τεμένους

εικ.27: Κάτοψη του Τεμένους με βασικά στοιχεία

εικ.29: Η Ρωμαϊκή αφίδα του ναού όπως προσαρτήθηκε στο souq, και στο βάθος ο Μαμελουκικός μιναρές

εικ.30: Η κατάληξη του souk al- Hamidyyah στα ερείπια του ρωμαϊκού ναού, και τελικά στην δυτική είσοδο του Τεμένους

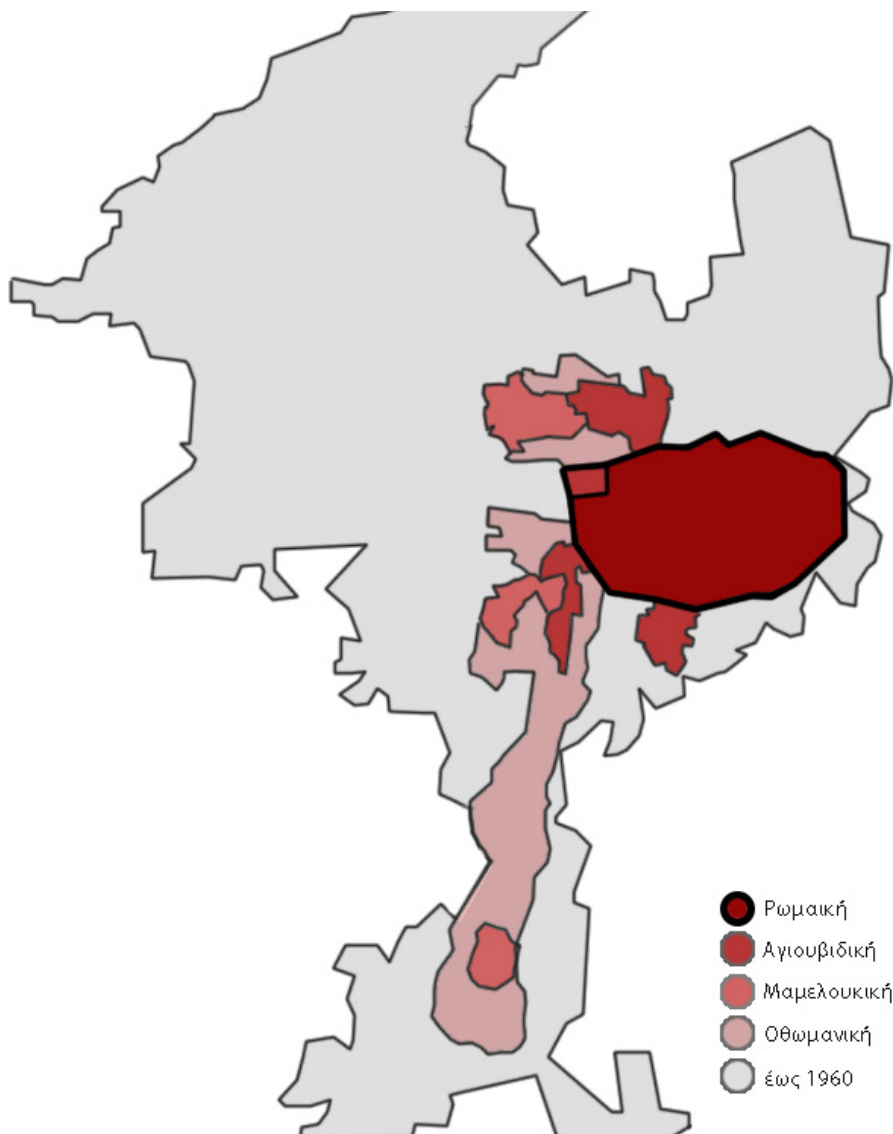
Ήδη από την περίοδο των Ομμεϊάδων η Δαμασκός αναπτύσσεται λόγω του ρόλου της ως σταθμού στο προσκύνημα προς την Μέκκα (χάρτης 8). Ο ορθοκανονικός αστικός ιστός του κλασικού σχεδιασμού της αρχαίας πόλης αρχίζει να πυκνώνει από μια οικιστική ανάπτυξη που δεν ακολουθεί πλέον τους κανόνες του σχεδιασμού της αρχαιότητας, αλλά αντίθετα αυτούς της εσωτερικής οργάνωσης μιας νέας κοινωνίας. Η νέα κοινωνία του Ισλαμικού κόσμου δημιούργησε αυτοτελείς, αυτάρκειες, κλειστές, εσωστρεφείς, προστατευμένες γειτονίες. Οπότε η πόλη κατέληξε να είναι ένας συνδυασμός δύο δομικών συστημάτων, του ορθοκανονικού της αρχαίας πόλης και του λαβυρινθώδους της ισλαμικής, όπου τα δεύτερο αναπτύσσεται μέσα στις πρωταρχικές χαράξεις του πρώτου.

Σε μια δεύτερη ενότητα θα αναπτυχθούν οι «γειτονίες» (hawma, hara ή mahalla)¹³, που είναι ένα από τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία της αραβικής πόλης. Πρόκειται για περιοχές κατοικίας με αδιέξοδα, στενά περάσματα και σπίτια με εσωτερικές αυλές που στρέφονται προς το εσωτερικό και απομακρύνονται από τον δρόμο. Τα σπίτια έφταναν σε ύψος έως δύο ορόφων, όσο τους επέτρεπαν τα υλικά κατασκευής τους από άχυρο, λάσπη και ξύλο. Στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν κλειστές, η επικοινωνία με το εξωτερικό γινόταν μόνο από ένα δρόμο ο οποίος διακλαδωνόταν ακανόνιστα στο εσωτερικό και κατέληγε σε αδιέξοδο (χάρτης 9, εικ 32,33) . Αυτό το περίπλοκο δίκτυο, λειτουργούσε βοηθητικά στην ασφάλεια τους, ενώ ο μοναδικός δρόμος που τους ένωνε με το κέντρο ήταν αρκετός για να εκπληρώνουν τις κύριες εμπορικές και θρησκευτικές τους υποχρεώσεις, όπως το προσκύνημα της Παρασκευής.

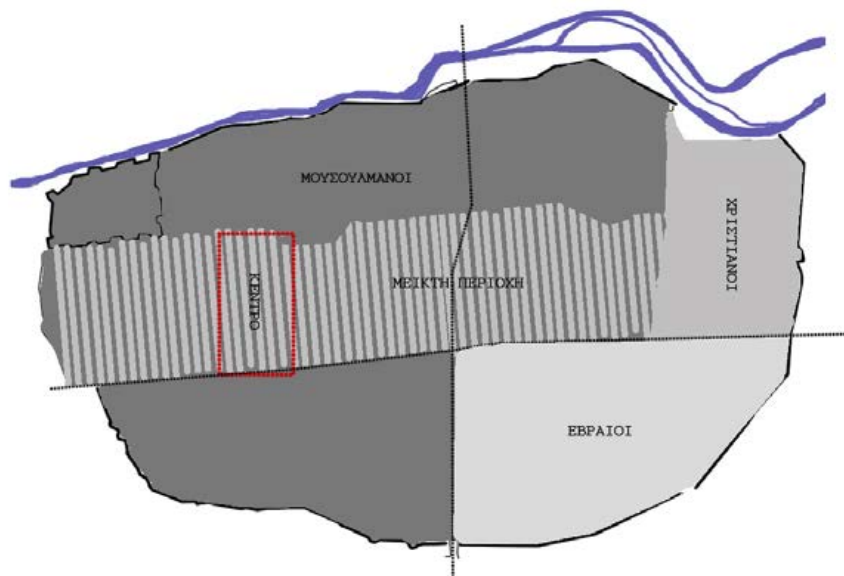
Πολλές φορές δύο γειτονίες δε χωρίζονταν από δρόμο αλλά με μεσοτοιχία. Κάθε οικιστικός πυρήνας έκλεινε με θύρα. Κάθε συνοικία ήταν εξοπλισμένη με τα απαραίτητα για την καθημερινή ζωή: φούρνο, λουτρό και προσευχητήριο, καθώς και με μια μικρή αγορά (suwayqa). Αυτή η αγορά λειτουργούσε συμπληρωματικά με την κύρια της πόλης.

Εκτός από τους πυρήνες κατοικίας, οι γειτονίες κατά βάση προσδιορίζονται με βάση τις εθνότητες και τις θρησκείες ή τις φατρίες. Στη Δαμασκό οι συνοικίες είναι διαχωρισμένες κατά θρησκεία σε Μουσουλμάνους, Χριστιανούς, Εβραίους, και μεικτές (χάρτης 9). Η καθαρά χριστιανική και η εβραϊκή συνοικία τοποθετούνται απομακρυσμένα από την ακρόπολη, ενώ η μεικτή ζώνη αναπτύσσεται πάνω στον κύριο εμπορικό άξονα, επιβεβαιώνοντας το ρόλο του διαμερίσματος της αγοράς στην σύνδεση μεταξύ των τόσο διαφορετικών μεταξύ τους συστατικών της πόλης.

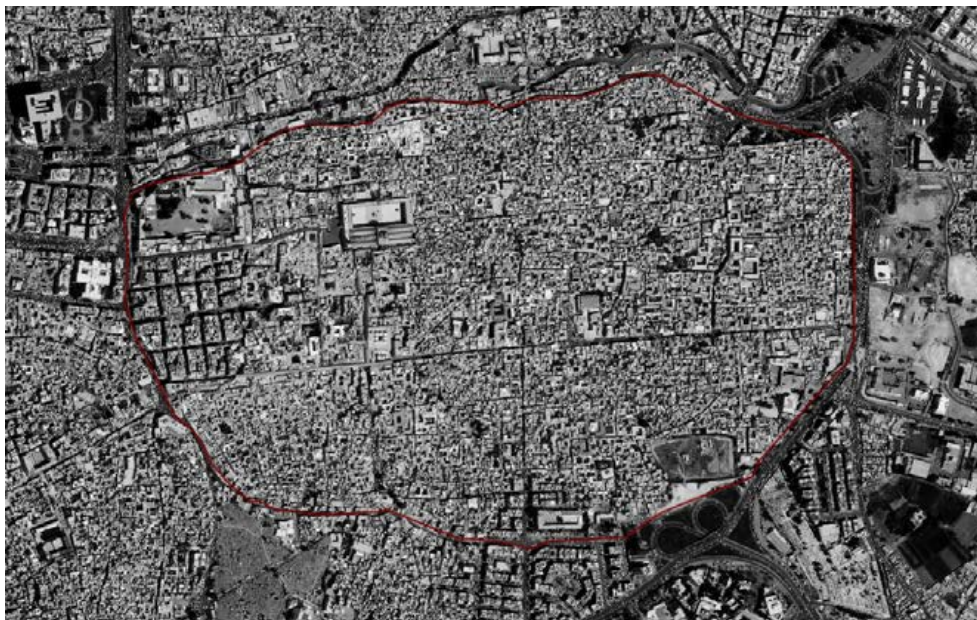
.....
13. Raymond Andre, *City in the Islamic world, vol.1: The spatial organization of the city*, σελ 47-69

χάρτης 8: Εξέλιξη της πόλης ανά εποχή

χάρτης 9: Χωρισμός συνοικιών ανά θρησκεία, με βάση τις ρωμαϊκές χαράξεις

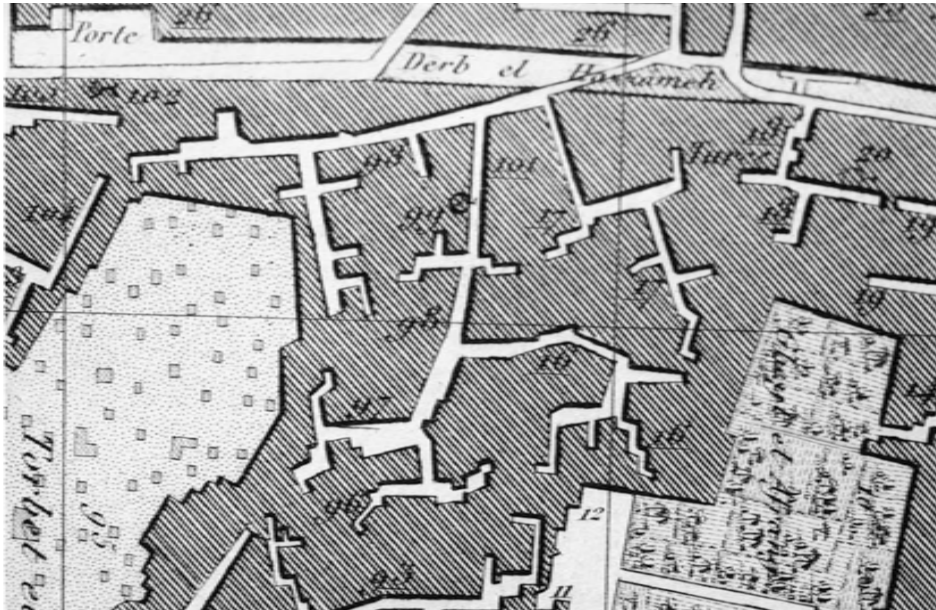
εικ.31 Αεροφωτογραφία. Τονίζονται με κόκκινο τα τείχη, ενώ ξεχωρίζουν οι ρωμαϊκές χαράξεις

Ο κατακερματισμός αυτός σε γειτονίες, που ακολουθεί πρωταρχικά τις χαράξεις της ρωμαϊκής πόλης (εικ.31), μπορεί να ειπωθεί σαν ένα στοιχείο που εξασφάλιζε την σταθερότητα της πόλης και την αποτελεσματική διακυβέρνηση του πληθυσμού. Οι πλούσιες οικογένειες στη Δαμασκό έπαιζαν μεγάλο ρόλο στην διοίκηση και ήταν ανθεκτικότερες από τους περισσότερους επίσημους ηγέτες. Αντίστοιχα με τη χωρική διαβάθμιση των εμπορικών δραστηριοτήτων, στις οικιστικές ζώνες, οι εύποροι έμποροι εγκαθίσταντο στις γειτονίες ακριβώς γύρω από το κέντρο, και διαχωρίζονταν από τις μάζες. Σ' αυτές τις πυκνές ζώνες η γη ήταν σπανιότερη και ακριβότερη, ενώ στην περιφερειακή ζώνη, που δινόταν σε φτωχές και οχλούσες λειτουργίες γινόταν η κατοίκηση των χαμηλότερων τάξεων. Η γνωστή εσωστρεφής Ισλαμική κατοικία με το αίθριο συναντάται σε όλες τις κλίμακες, με τις εύπορες κοινωνικές τάξεις να κατοικούν σε μεγαλύτερα και προσεκτικά διακοσμημένα κτίσματα.¹⁴ (εικ. 33).

Αυτή η οργάνωση πόλης με την εξαιρετική πολιτιστική και ταξική ποικιλία έκανε απαραίτητη την ύπαρξη αυστηρών κανόνων για τον έλεγχο των κατοίκων και της αστικής ζωής. Λαμβάνοντας όμως υπόψη την διαχρονική επιτυχία της Δαμασκού θα μπορούσε να υποστηριχτεί πως τα κλειστά οικιστικά κύτταρα, αντί να απειλούν την ενότητα της πόλης, στην πραγματικότητα βοηθούσαν στην οργάνωσή της και στη διαχείριση του συνόλου.

Η ακμή της πόλης συνεχίζεται καθ' όλη τη διάρκεια λειτουργίας των χερσαίων δρόμων. Από την αγιουβιδική περίοδο η πόλη θα αναπτυχθεί και εκτός των τειχών. Στα οθωμανικά χρόνια, παρ' όλο που ο ΔτΜ έχει αρχίζει να παρακμάζει, η δημόσια αρχιτεκτονική συνεχίζει να στρέφεται στο εμπόριο. Το μνημειώδες χάνι Khan as' ad Pasha (18^{ος} αι.)(εικ. 35) καθώς και πολλά άλλα χάνια και χαμάμ της Οθωμανικής περιόδου επιβεβαιώνουν μέσω της κεντρικής θέσης και της πολυτέλειας το πλούσιο εμπόριο και τις αυξημένες ανάγκες στέγασης στην πόλη από την εμπορική δραστηριότητα.

14. «Η οικιστική αρχιτεκτονική στην Δαμασκό ήταν σε παραδοσιακό Αραβικό στυλ, με μία μοναδική είσοδο και μια κεντρική αυλή στην οποία ανοίγονταν τα σπίτια. Τα μεγαλύτερα αποτελούνταν από πολλές αυλές, αλλά σπανίως πάνω από δύο ορόφους. Ακόμα και τα φτωχότερα σπίτια είχαν πηγάδια και κάποιες φορές σιντριβάνια στην αυλή. Δέντρα, θάμνοι και άλλοι τύπο φυτών χρωμάτιζαν τον κεντρικό χώρο», Salamandra Christa, *A new old Damascus*, σελ. 26

χάρτης 9: Τα στενά και τα αδιέξοδα του Καίρου, σε αντίθεση με τον κεντρικό δρόμο

εικ. 32: Στενό στην παλιά πόλη

εικ. 33: Οικιστική αρχιτεκτονική, αίθριο

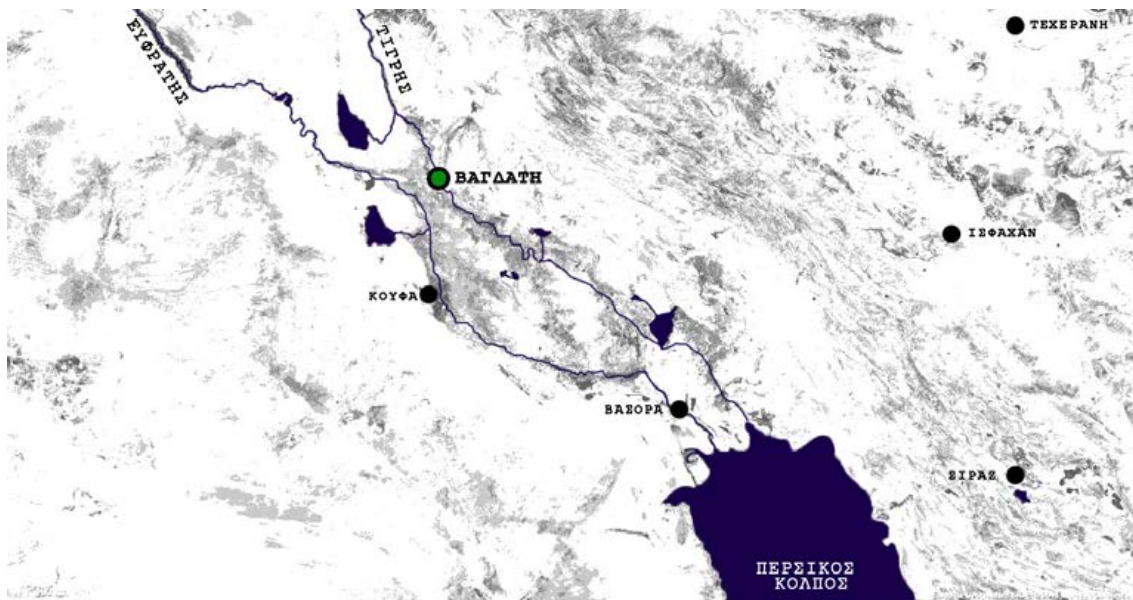
εικ. 34: Η αγορά Souk al-Buziriya

εικ. 35: Το οθωμανικής εποχής χάνι Khan as'ad pasha, στο κεντρικό ορθογώνιο της πόλης

β. Βαγδατη

πιθανώς αρχαία Πέρσικα, *bag* (θεός) + *dād* (δοσμένο)

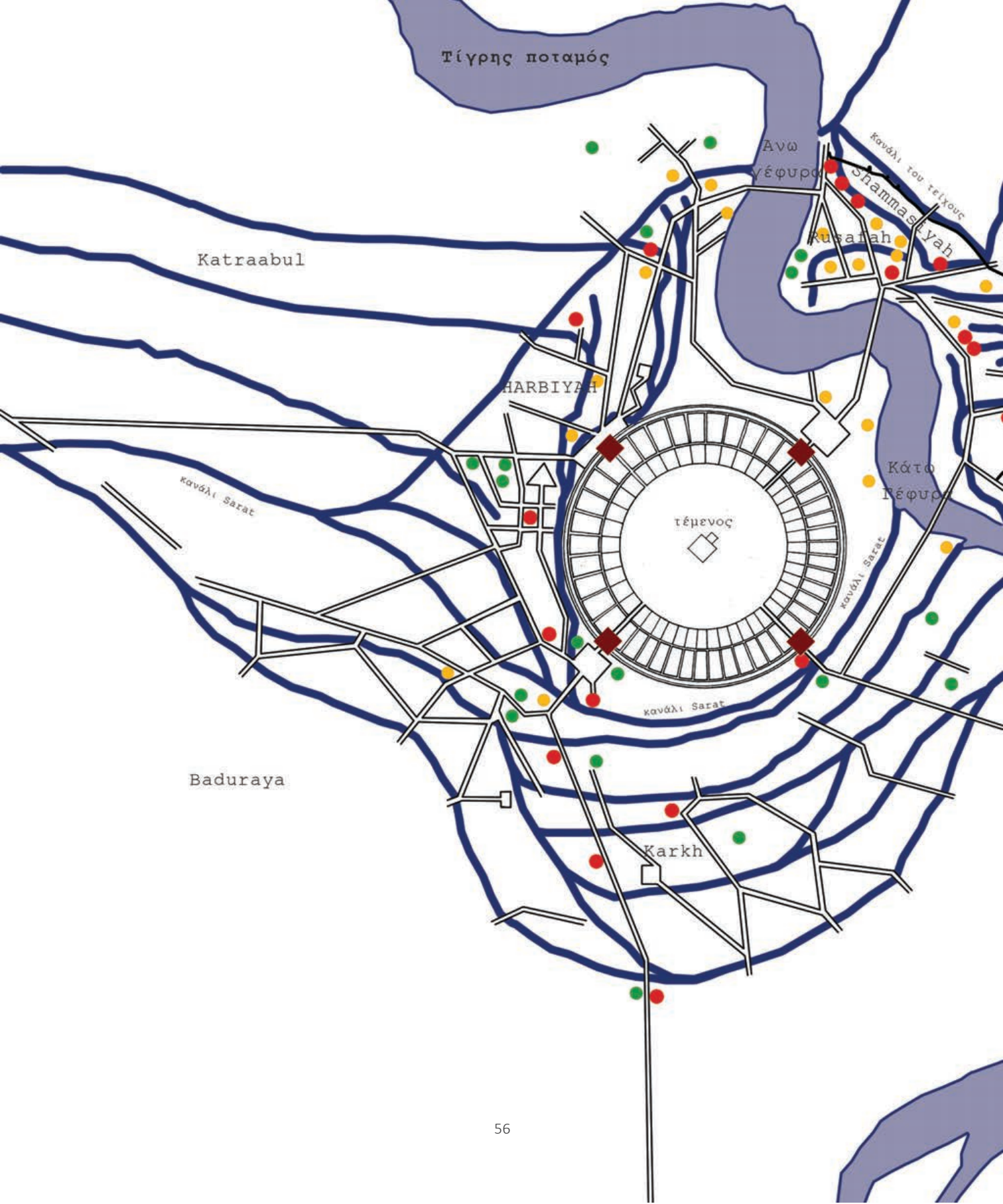

Η Βαγδάτη είναι το πιο ενδιαφέρον παράδειγμα των πόλεων που ιδρύθηκαν εκ του μηδενός από τις Ισλαμικές δυναστείες. Ο σχεδιασμός της ξεκίνησε από το χαλίφη Αλ-Μανσούρ το 762, δώδεκα χρόνια μετά την επικράτηση της δυναστείας των Αββασιδών έναντι των Ομμεϋάδων. Η χωροθέτηση της στη δυτική όχθη του Τίγρη είναι αξιολογημένη πολιτικά και οικονομικά αφού ανταποκρινόταν σε δύο βασικά κριτήρια: πρώτον ήταν απομακρυσμένη από τη δεξαμενή υποστηρικτών των Ομμεϋάδων, τη Δαμασκό, πόλη περίπλοκης δομής που δεν ήταν κατάλληλη για ένα περικλειστο διοικητικό κέντρο· δεύτερον βρισκόταν σε στρατηγικό σημείο τομής των χερσαίων και ποτάμιων εμπορικών δρόμων της Μέσης Ανατολής σε περιοχή με ανθρώπινη κατοίκηση και πόλεις από τα αρχαία χρόνια¹⁵.

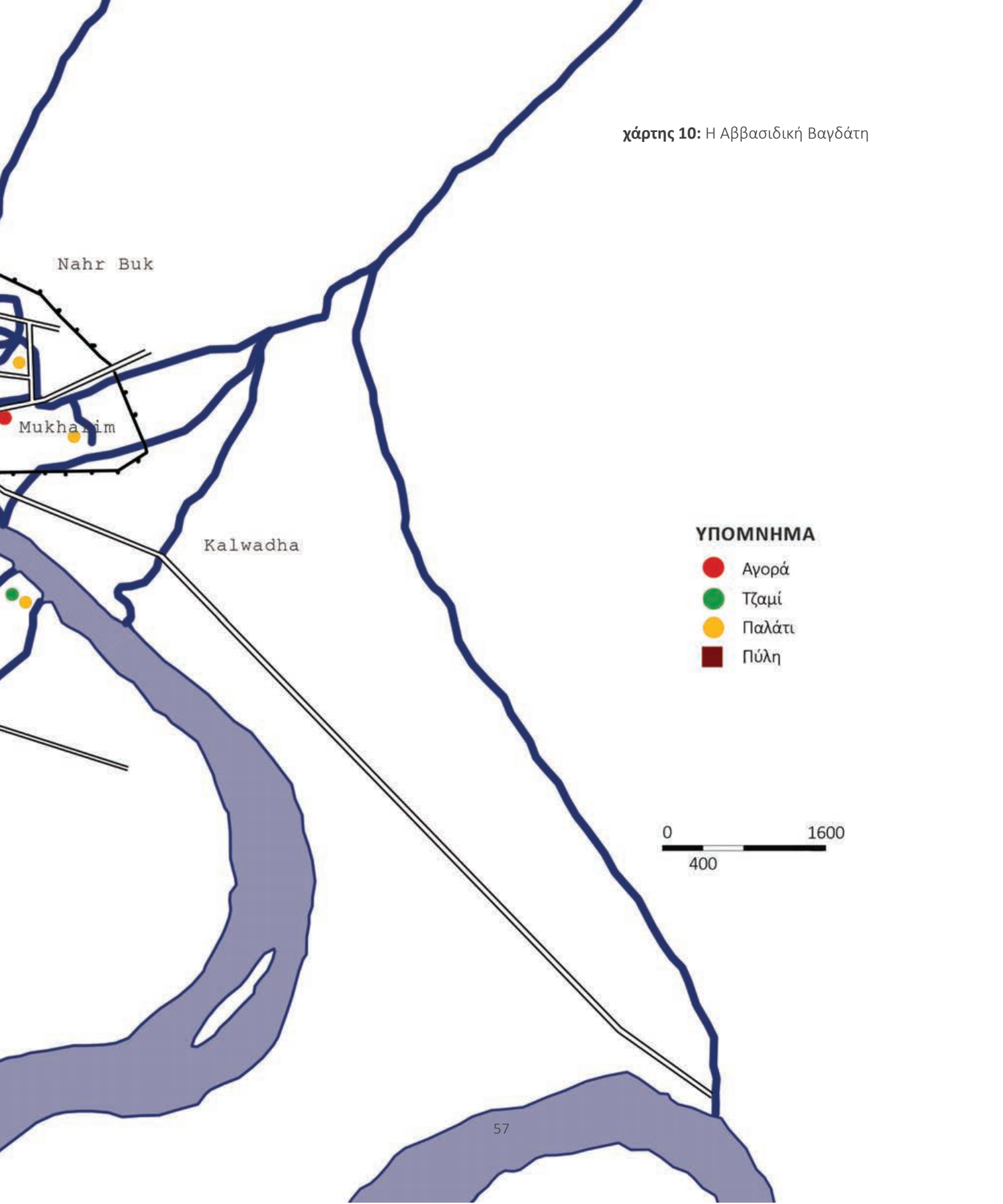
Η περίοδος μελέτης της πόλης αφορά στη δυναστεία των Αββασιδών. Επειδή μνημεία αυτής της περιόδου έχουν σωθεί σε ελάχιστο βαθμό, η γνώση βασίζεται στα αποτελέσματα αρχαιολογικών ερευνών, και κυρίως στις περιγραφές των Αράβων χρονικογράφων.

15. Πόλεις επέζησαν για χιλιετίες στη Μεσοποταμία εφ' όσον οι συνθήκες του εμπορίου το επέτρεπαν: στα ερείπια της Βαβυλώνας συνέχισε η Κησιφών, στα ερείπια της οποίας συνέχισε η Βαγδάτη.

χάρτης 10: Η Αββασιδική Βαγδάτη

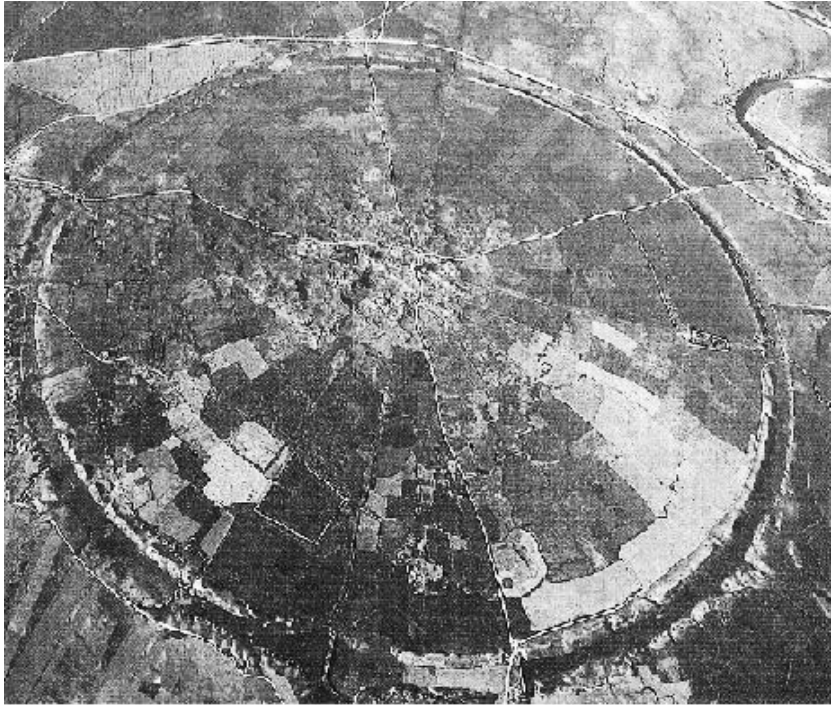
Η κυκλική πόλη ή αλλιώς Madinat-Al-Salam (η πόλη της Ειρήνης) σχεδιάστηκε ως διοικητικό κέντρο της αυτοκρατορίας. Το κυκλικό σχήμα της κάτοψής της έχει σασσανιδικές καταβολές. Οι πόλεις-στρατόπεδα των Σασσανιδών είχαν κλασικά κυκλικό σχήμα, ενώ η Γκουρ οργανωνόταν σε επίπεδο κάτοψης με τρόπο σχεδόν πανομοιότυπο με την Βαγδάτη (εικ. 36).

Η πόλη οχυρωνόταν με τριπλό τείχος (προτείχισμα, ενδιάμεσο και εσώτερο)(εικ. 39). Ο αμυντικός μηχανισμός ολοκληρωνόταν από τέσσερις ενισχυμένες, σιδερένιες πύλες και μια βαθιά τάφρο. Οι πύλες οδηγούσαν στις τέσσερις γειτονικές πόλεις, από τις οποίες έπαιρναν και τα ονοματά τους: την Κούφα (ΝΔ), τη Βασόρα (ΝΑ), το Κουρασάν (ΒΑ) και τη Δαμασκό (ΒΔ)(εικ. 41). Οι τέσσερις πύλες ήταν διαφορετικής μορφής· μάλλον πρόκειται για μια βούληση του χαλίφη που διακήρυττε την πολυπολιτισμικότητα της Βαγδάτης.

Μέσα από τα τείχη υπήρχε ένας δακτύλιος για κατοίκηση και εμπόριο, και στον μεγάλης διαμέτρου πυρήνα, η διοίκηση. Από τις κύριες πύλες ξεκινούσαν τέσσερις ακτινωτές λεωφόροι, που διέσχιζαν μόνο τον δακτύλιο και δεν εισχωρούσαν στον πυρήνα. Εκατέρωθεν των λεωφόρων χωροθετήθηκε αρχικά η εμπορική δραστηριότητα. Υπήρχαν επίσης τοξωτά περάσματα, με διπλή κιονοστοιχία το καθένα και πόρτες στις πλευρές τους που επέτρεπαν το πέρασμα από το ένα τεταρτημόριο στο άλλο ενώ εξυπηρετούσαν και την αντίστροφη λειτουργία: τον αποκλεισμό της μιας περιοχής από την άλλη και από την ευάλωτη κεντρική περιοχή. Ο δακτύλιος μεταξύ προτειχίσματος και του ενδιάμεσου τείχους ήταν στρατιωτική ζώνη, ενώ ο δεύτερος, μεταξύ του κύριου τείχους και του προτειχίσματος καταλαμβάνονταν από κατοικίες αξιωματούχων, οργανωμένων σε τομείς για τη διευκόλυνση της κυκλοφορίας (εικόνα 40).

Στο κέντρο της πόλης βρίσκονταν το Μεγάλο τζαμί και το παλάτι, κέντρο της διοικητικής λειτουργίας. Το παλάτι ήταν χτισμένο στο πρότυπο Ομμεϋάδικων παλατιών με πράσινο κεραμικό θόλο (εικ. 38) και ήταν διαχωρισμένο από το υπόλοιπο συγκρότημα με τείχος και την ονομαστή Χρυσή Πύλη. Ήταν ένα ψηλό επιβλητικό οικοδόμημα ορατό από ολόκληρη την πόλη, για το οποίο χρησιμοποιήθηκαν σπόλια από μνημειώδη κτίρια της προηγούμενης μεγάλης πόλης της περιοχής, της Κτησιφώντας (εικ. 37). Το Μεγάλο Τζαμί ήταν χτισμένο ακριβώς δίπλα στο παλάτι και σε άμεση σχέση μ' αυτό. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν είναι στραμμένο προς τη Μέκκα, αλλά προσαρμόζεται στις χαράξεις του παλατιού. Αργότερα επεκτάθηκε και συμπληρώθηκε η διακόσμησή του «με πλακίδια στο χρώμα lapis lazuli».¹⁶ Βορειοδυτικά του κέντρου ήταν οι φύλακες και η κατοικία του διοικητή.

.....
16. Σύμφωνα με περιγραφές του ibn Rustah, 903 μ.Χ. , *Le Strange Guy, Baghdad during the Abbasid Caliphate*, σελ.35

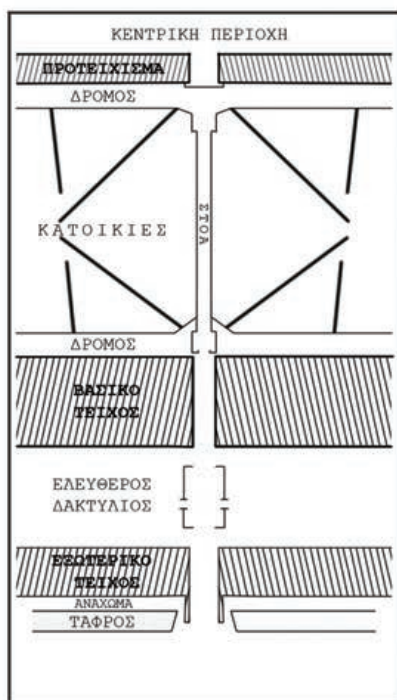
εικ. 36: Αεροφωτογραφία των ερειπίων της κυκλικής σασσανιδικής Γκουρ στο Ιράν

εικ. 37: Ερείπια του Ταq-i Kisra της Κτησιφώντας, από το οποίο πιθανόν χρησιμοποιήθηκαν σπóλια για την κατασκευή της Βαγδάτης

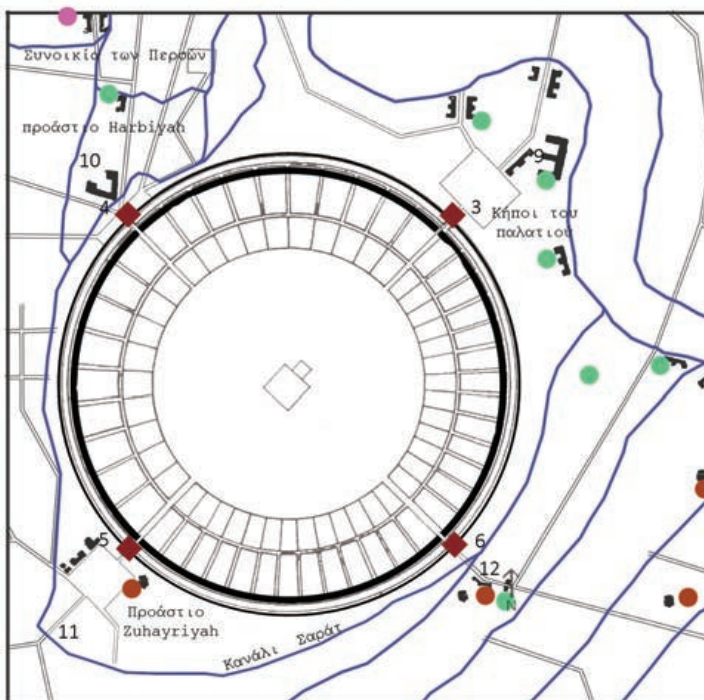

εικ. 38: Ομμευάδικο παλάτι στο Αμμαν της Ιορδανίας, με τεχνοτροπία που πιθανώς επηρέασε τον σχεδιασμό του παλατιού της Βαγδάτης

εικ. 39: Κάτοψη τμήματος των τειχών στο σημείο της πύλης, προσαρμογή από Guy Le Strange

εικ. 40: Κάτοψη της Κυκλικής πόλης, προσαρμογή από τον Creswell

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1. Το Τζαμί του Αλ-Μανσούρ
2. Το παλάτι της Χρυσής πύλης
3. Η πύλη προς το Κορασάνι
4. Η πύλη της Συρίας
5. Η πύλη της Βασόρας
6. Η πύλη της Κούφα
7. Η παλιά γέφυρα
8. Η νέα γέφυρα
9. Οι βασιλικοί στάβλοι
10. Οι φυλακές της πύλης της Συρίας

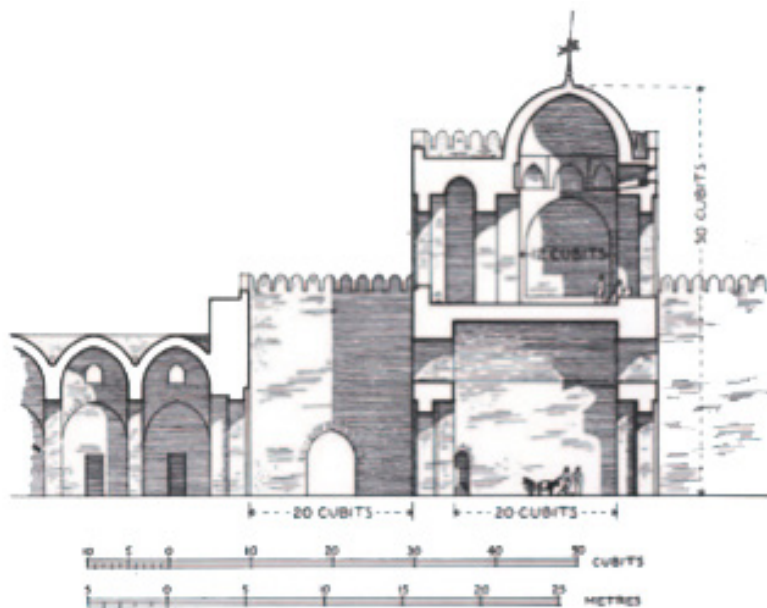
17. Ο Πατρίκιος, ο πρεσβευτής του Βυζαντίου, λέγεται ότι συμβούλεψε το Χαλίφη για την απομάκρυνση των αγορών από την Κυκλική πόλη: Εφ' όσον κανένας δεν εμποδίζεται να έρθει στην αγορά, ο εχθρός μπορεί να μπει με πρόσχημα το εμπόριο· από την αλληλοεμπόριο μπορούν να περάσουν τις ζωτικές πληροφορίες για τις δραστηριότητες του χαλίφη έξω από την πόλη. Samii Sharooz, *Πολεοδομία των Ισλαμικών Πόλεων, Η πρώτη Βαγδάτη*, σελ. 10
18. Al-Yaqubi, Publications of the Institut Français d'Archéologie Orientale. Textes et traductions d'auteurs orientaux, σελ 242, μετάφραση G Wiet
19. Συχνά οι χρονικογράφοι χρησιμοποιούν την έκφραση «κάτοικοι των δύο όχθων» για να μιλήσουν για τον πληθυσμό της πόλης. Françoise Micheau, *City In the Islamic World, Baghdad in the Abbasid Era*, σελ. 256

Από την περιγραφή του αρχικού σχεδίου της κυκλικής πόλης γίνεται προφανές ότι δημιουργήθηκε ως διοικητικό κέντρο, όπου η εμπορική δραστηριότητα ήταν υποστηρικτική των αναγκών των διοικητικών λειτουργιών. Άλλωστε αναφέρεται πως οι αγορές δεν ήταν εξειδικευμένες ανά είδος, αλλά γενικές.

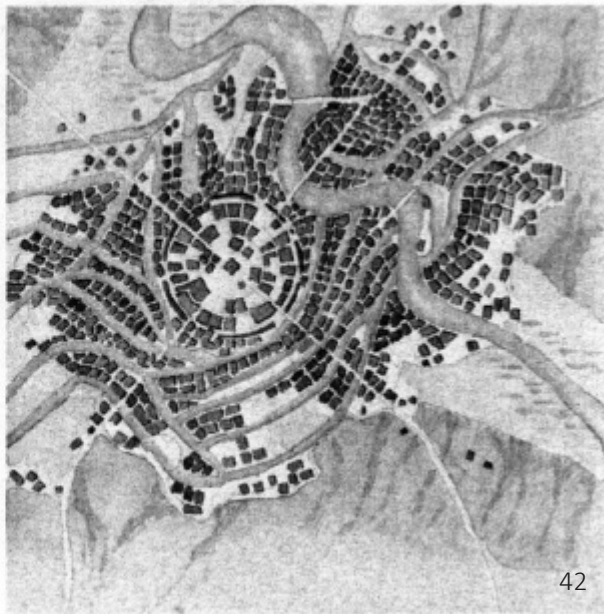
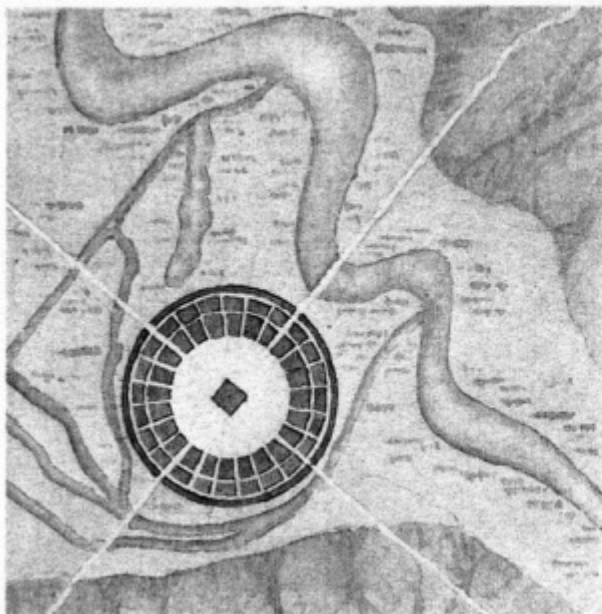
Ωστόσο η έντονη οικοδομική δραστηριότητα για τη δημιουργία της έκανε αναγκαία τη διαμονή πολλών τάξεων στην περιοχή. Έτσι, πριν την ολοκλήρωση της κατασκευής της είχαν ήδη δημιουργηθεί τα δύο πρώτα προάστια: ένα για την προσωρινή διαμονή των διοικητικών υπαλλήλων και στρατηγών στα βορειοδυτικά, και ένα στη νότια πύλη της, πάνω στο κανάλι Σεράτ. Αυτό είναι το προάστιο al-Karkh, το σημαντικότερο από τα προάστια, όπου αναπτύχθηκαν αμέσως μεγάλες αγορές. Η ευνοϊκή θέση και η υπόσταση της πόλης ως πρωτεύουσας έλκυε τους εμπόρους, που όμως δεν ήταν πάντα ευπρόσδεκτοι μέσα στην κυκλική πόλη για λόγους ασφαλείας¹⁷. Έτσι η κατασκευή μεγάλου τζαμιού στο al-Karkh που συμπαρέσυρε την εμπορική δραστηριότητα υπήρξε ανακούφιση για τους χαλίφηδες. Σύντομα η εξωτερική αγορά, που εξελίχθηκε κατά μήκος των καναλιών- χάρη και στην ανάπτυξη τεχνολογίας για τις ποτάμιες μεταφορές- ξεπέρασε σε μέγεθος την εντός των τειχών. Τότε άρχισε η αυστηρή εξειδίκευση ανά είδος, ακολουθώντας το μοντέλο των περισσότερων ισλαμικών πόλεων: η αγορά των βιβλιοπωλών βρίσκεται κοντά στη πύλη της Κούφα, η αγορά των αρωματοποιών κοντά σε παλάτι της ανατολικής όχθης ενώ αντίθετα η αγορά των πτηνοτρόφων στο πολυπληθές Σηιτικό προάστιο.

Τα προάστια, με τις αγορές και τα λουτρά τους, είχαν κι αυτά επίσημο σχεδιασμό, στο πρότυπο των πρώτων amsar όπου η ιδιοκτησία της γης παραχωρούταν από την κεντρική εξουσία στους ιδιώτες, στο στρατό και τους εμπόρους. Σύμφωνα με τον άραβα χρονικογράφο Yaqubi¹⁸ «καθοριζόταν η μερίδα γής που θα παραχωρούταν σε κάθε επικεφαλής συνοικίας και τους ακολούθους του, καθώς και ο χώρος των καταστημάτων και των αγορών σε κάθε προάστιο. Υποχρεώνονταν να παραχωρούν αξιόλογες εκτάσεις για τα καταστήματα, ώστε κάθε προάστιο να διαθέτει μια ολοκληρωμένη αγορά, με αγαθά όλων των ειδών.» Αυτό αποδεικνύει τη σημασία της γειτονιάς ως δομικό στοιχείο και αυτής της πόλης.

Στα βόρειοανατολικά της πόλης, στην απέναντι όχθη του Τίγρη άρχισαν από νωρίς να χτίζονται πολυτελείς κατοικίες (εικ. 41), στις οποίες μετακόμισε η αριστοκρατία. Έτσι άρχισε μια ταξική διαφοροποίηση μεταξύ της ανατολικής και δυτικής όχθης του ποταμού¹⁹. Η επικοινωνία μεταξύ τους γινόταν από δύο η τρεις πλωτές γέφυρες, που αποτελούσαν ζωντανούς δημόσιους χώρους.

41

42

εικ. 41: Αναπαράσταση του Κ.Α.С.Сreswell εγκάρσιας τομής εσωτερικής πύλης

εικ. 42: Ο αρχικός σχεδιασμός και η μετέπειτα κατάσταση της κυκλικής πόλης, με διακριτά τα τέσσερα προάστια που σχηματίστηκαν

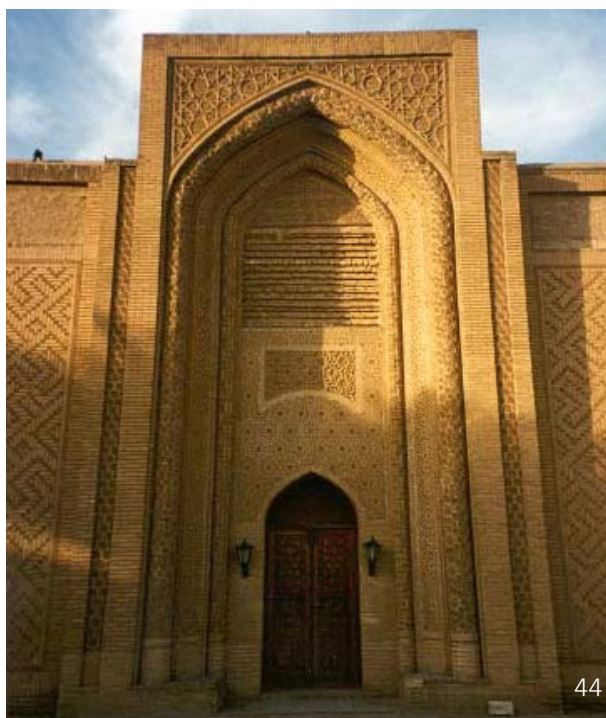
Τα τέσσερα συνολικά προάστια που σχηματίστηκαν (εικόνα 42) χρωματίστηκαν το καθένα από τη διαφορετική γεωγραφική καταγωγή, τη θρησκεία ή την επαγγελματική δραστηριότητα των κατοίκων του. Η Βαγδάτη ήταν πόλη πολυπολιτισμική, όμως οι ομάδες που κυριαρχούσαν ήταν οι Άραβες, οι Πέρσες και οι Τούρκοι, ενώ θρησκευτική πλειοψηφία ήταν οι Μουσουλμάνοι · δεν έλειπαν βέβαια και οι κοινότητες των Χριστιανών, των Εβραίων και των Ζωροαστριων.

Σύντομα έγινε ξεκάθαρο πως σε μια τόσο πολυπληθή και περίπλοκη πόλη – ήταν η μεγαλύτερη πόλη στην εποχή της- ήταν αδύνατη η προστασία των χαλίφηδων στο κεντρικό παλάτι. Επομένως, η διοικητική λειτουργία έφυγε από την κυκλική πόλη και διασπάστηκε σε παλατιανά συγκροτήματα. Τα παλάτια μετακινούνταν ανάλογα με τις περιπέτειες των χαλίφηδων, των βεζίρηδων, των εμίρηδων και των σουλτάνων ενώ όταν περιέπιπταν σε αχρησία, συχνά άλλαζαν λειτουργία . Τελικά , η Βαγδάτη γνώρισε πολυάριθμα παλάτια-διοικητικά κέντρα, τα οποία συχνά αποτέλεσαν πυρήνες εκτεταμένων προαστίων.

Ο πλούτος και η πολυπολιτισμικότητα της πόλης προσέλκυσαν από την αρχή λόγιους και την έκαναν κέντρο εκπαίδευσης. Υπήρχαν πολλά τζαμιά και ιεροδιδασκαλεία, το μοναδικό σωζόμενο από τα οποία είναι ο μεντρεσές- βιβλιοθήκη Mustansiriya (εικ. 45), κτίριο μεγάλης κλίμακας και εκλεπτυσμένης διακόσμησης που σήμερα είναι μέρος του ομώνυμου πανεπιστημίου.

Η κυκλική πόλη σταδιακά εγκαταλείφθηκε και άρχισε να γκρεμίζεται, μετά από μια σειρά πολιτικών αναταραχών και φυσικών καταστροφών, ενώ η Μογγολική εισβολή του 1258 μείωσε κατά πολύ τον πληθυσμό της. Οι μικρογραφίες που σώζονται από την Μογγολική πολιορκία μας δίνουν μια μόνο σχηματική εικόνα της μεσαιωνικής πόλης (εικ. 46,47).

Η χωρική ανασφάλεια της εξουσίας δεν συνέβαλε στην τόνωση της πόλης και του εμπορίου της, όμως η καίρια θέση της πάνω στον Δρόμο του Μεταξιού (βλ. χάρτη 1) και η σημασία της ως πρωτεύουσας, την έκαναν πόλο έλξης και κέντρο συσσώρευσης πλούτου.

εικ. 43, 44: Απόψεις του μοναδικού Αββασιδικού παλατιού που διασώζεται στη Βαγδάτη, στη συνοικία Al-Maiden, με θέα τον Τίγρη(12ος αι.)

εικ. 45: Ο μεντρεσές Al-Mustansiriya, ανήκει σήμερα στο αντίστοιχο πανεπιστήμιο.

46

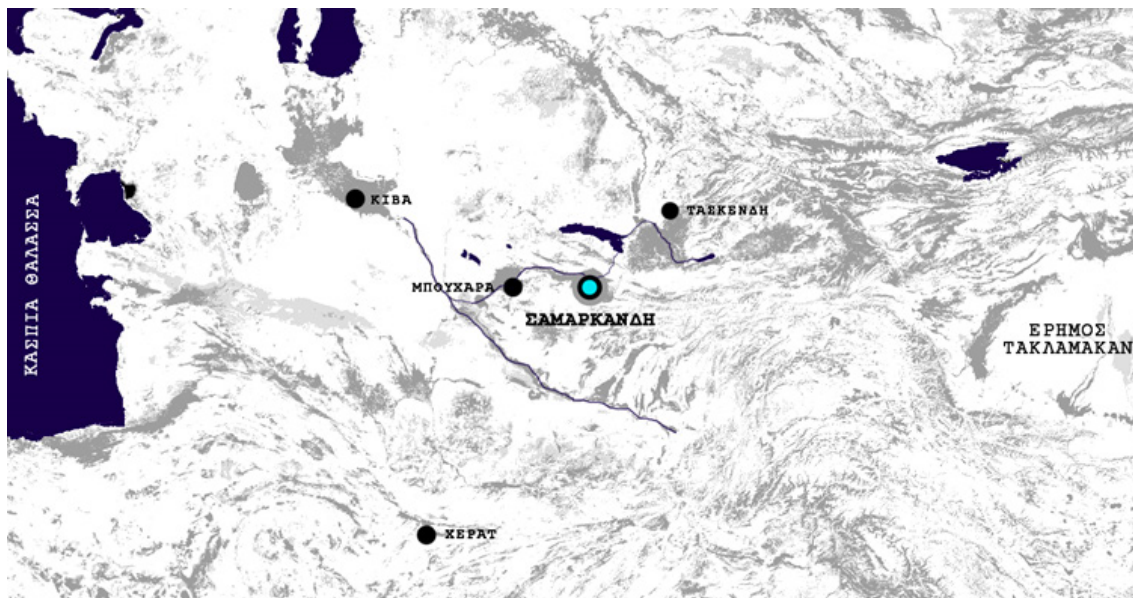

47

εικ. 46, 47 : Μικρογραφίες που απεικονίζουν την πολιορκία της Βαγδάτης και την επίθεση των Μογγόλων, και αποτελούν πηγές για τη μορφή της Μεσαιωνικής πόλης

Υ. Σαμαρκάνδη

asmara (βράχος) + *kand* (φρούριο) < *Maracanda* < *Samarcanda*

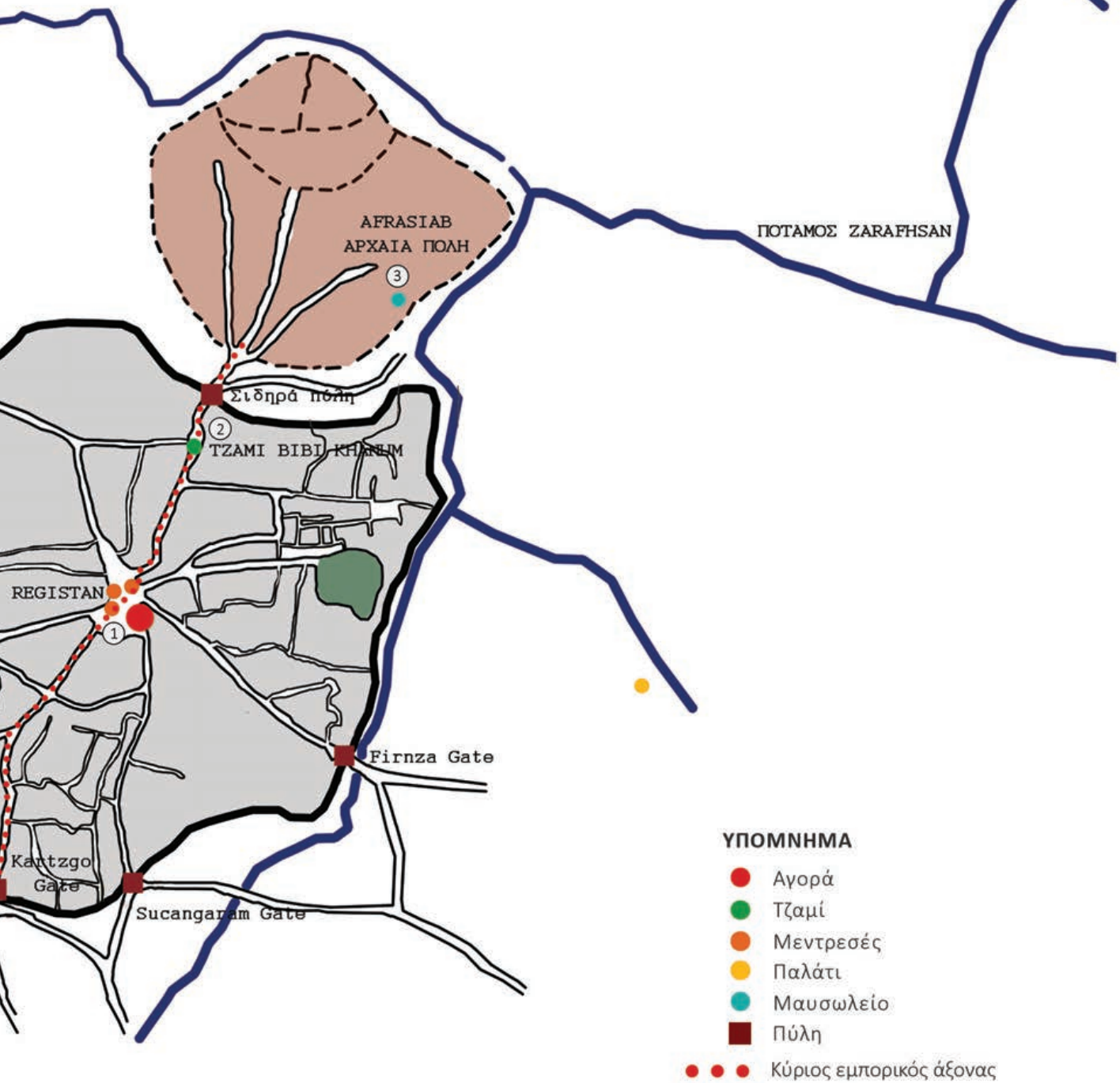
Η Σαμαρκάνδη βρίσκεται σε μια μεγάλη όαση στην άκρη της ερήμου Τακλαμακάν, στην κοιλάδα του ποταμού Ζαραφσάν. Προστατεύεται από υψηλές οροσειρές, και προικισμένη με παροχή άφθονου νερού και πλούσια γεωργική γη, η περιβάλλουσα κοιλάδα ήταν κατοικημένη από αρχαιοτάτων χρόνων. Η ίδρυση της πρώτης πόλης, του Αφράσιαμπ, τοποθετείται στο 700 π.Χ. και πρόκειται για μία από τις αρχαιότερες, συνεχώς κατοικούμενες πόλεις στον κόσμο. Από τον 8ο π.Χ. αιώνα γνώρισε πληθώρα κατακτητών, εξαιτίας της θέσης της πάνω στο Δρόμο του μεταξιού. Κατά καιρούς, αποτέλεσε το σημαντικότερο αστικό κέντρο της Κεντρικής Ασίας, σε επίπεδο πολιτικό, εμπορικό και πολιτιστικό.

Η ιστορία της πόλης θα εξεταστεί από το 1370. Τότε ξεκινά η μεγαλύτερη ακμή της πόλης, όταν ο Ταμερλάνος εδραιώνει την κυριαρχία του στην περιοχή της Υπερωξιανής και κάνει τη Σαμαρκάνδη πρωτεύουσά του.

χάρτης 6: Η Σαμαρκάνδη και το Αφράσιαμπ

Η επιλογή του Ταμερλάνου έγινε με πολιτικά κριτήρια, στο κέντρο της αυτοκρατορίας, ώστε να εξασφαλίζεται η εποπτεία της, (βλ. χάρτη 4, σελ. 24) αλλά κυρίως με εμπορικά, αφού ο Ταμερλάνος είχε επίγνωση του στρατηγικού της ρόλου στο διηπειρωτικό δίκτυο. Η Τιμουριδική πρωτεύουσα χωροθετήθηκε νοτιότερα του αρχαίου οικισμού του Αφράσιαμπ (χάρτης 11, εικ.48), που ήταν εύρωστος, εμπορικός κόμβος από την αρχαιότητα, όπως αποδεικνύουν τοιχογραφίες σε οικίες (εικ. 49). Το κέντρο της αστικής ζωής μεταφέρθηκε για πρακτικούς λόγους, αφού οι Μογγόλοι, κατά την εισβολή του 1220 έφραξαν τα υδρευτικά δίκτυα· το Αφράσιαμπ δεν ανέκαμψε πλήρως ποτέ.

Η ταχύτητα της πολεοδομικής αναδιοργάνωσης²⁰ αλλά και η έλλειψη οποιασδήποτε μέριμνας για το προηγούμενο ιδιοκτησιακό καθεστώς της περιοχής²¹, δείχνει την αυτοκρατορική κλίμακα του έργου αλλά κυρίως την αδημονία του Ταμερλάνου να τοποθετηθεί στο παγκόσμιο πολιτικό σκηνικό μέσα από τα πλούτη και τη λειτουργία του εμπορικού κόμβου.

Αρχικά κατασκευάστηκαν νέα τείχη στο σχήμα ακανόνιστου πολύγωνου που ακολουθούσε την τοπογραφία της περιοχής, με έξι πύλες που οδηγούσαν σε κύριους εμπορικούς άξονες και συνέκλιναν στο κέντρο της πόλης. Η προσπέλαση στην πόλη, ήταν απολύτως ελεγχόμενη αφού κατασκευάστηκε βαθιά τάφρος και τείχη που τη διαχώριζαν από τις γειτονικές της περιοχές και η είσοδος γινόταν μόνο από τις πύλες (πιθανότατα από τον φόβο των νομάδων του Βορρά). Η διάνοιξη διαμπερών αξόνων, που στράφηκαν με ακρίβεια προς τις κατευθύνσεις που όρισε ο Ταμερλάνος, συνοδεύτηκε από έργα που απαιτούσαν υψηλή τεχνική κατάρτιση όπως επιχωματώσεις των φυσικών καναλιών που υπήρχαν στο πεδίο (εικ. 50). Όμως η οργάνωση της πόλης με βάση την κινητήρια δύναμη του εμπορίου κατ' αρχήν φαίνεται στη χάραξη του κύριου άξονα. Σχετικά, ο Ισπανός πρέσβης Ruy de Gonzales Clavijo²² αναφέρει: «Ολα τα σπίτια που βρίσκονταν πάνω στον άξονα και είχε υποδείξει η μεγαλειότητα του ως εμπορική ραχοκοκαλιά της πόλης κατεδαφίστηκαν. Καμία αποζημίωση δε δόθηκε στους ιδιοκτήτες τους, οι οποίοι μάζεψαν τα υπάρχοντα τους όσο μπορούσαν πιο γρήγορα. Δεν είχε καλά καλά ολοκληρωθεί η κατεδάφιση όταν ήρθαν αρχιμάστορες να χαράξουν τον ευρύ δρόμο...».

20. Ο θρύλος λέει ότι ολοκληρώθηκε σε 20 μόλις μέρες.

21. Ο νέος ηγέτης καταπατά τον προηγούμενο Σαμανιδικό ιστό, κάνοντας χαράξεις κατά τη διαγώνια έννοια προκειμένου να ορίσει διαμπερείς, μεγαλοπρεπείς άξονες. Bonine M., *The Sacred Direction and City Structure: a Preliminary Analysis of the Islamic City*, σελ. 124

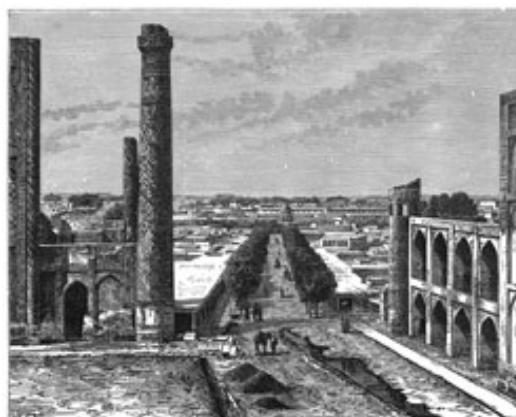
22. Η περίοδος αναμορφώσεων της πόλης συμπίπτει με την επίσκεψη του Ισπανού πρέσβη Ruy Gonzalez de Clavijo, ο οποίος στάλθηκε από τον Ενρίκο τον Γ' και έφτασε στην πόλη στις 8 Σεπτεμβρίου του 1404. Τα απομνημονεύματα του είναι πολύτιμες πηγές για την Τιμουριδική Σαμαρκάνδη.

εικ. 48

εικ. 49

εικ. 50

εικ. 48: Ο λόφος του Αφράσιαμπ, σήμερα αρχαιολογικός χώρος

εικ. 49: Λεπτομέρεια από την τοιχογραφία «Οι πρέσβεις» που βρέθηκε σε αριστοκρατικό σπίτι στο Αφράσιαμπ, και είχε ανατεθεί από το βασιλιά της Σαμαρκάνδης Varkhuman (περίπου το 650).

εικ. 50: Ξυλογραφία της Σαμαρκάνδης του 1889, απεικόνιση του βασικού άξονα (σήμερα Tashkent Street)

Ο βασικός άξονας εκτεινόταν από Βορρά προς Νότο και ένωνε το εμπορικό κέντρο με το Αφράσιαμπ, εκφράζοντας το δίπολο πατρογονικής κληρονομιάς-εμπορίου, που θα εξελισσόταν και σε προσκυνηματικό κέντρο. Έτσι, προ της πύλης προς το Αφράσιαμπ και πάνω στον άξονα χτίστηκε το Τζαμί της Παρασκευής. Η τοποθέτηση του έκκεντρα πάνω στον βασικό εμπορικό άξονα νοηματοδοτεί τη σύνδεση της παλιάς πόλης με την καινούρια. Ο Δυτικός άξονας στρεφόταν προς τη Μπουχάρα, αρχαία πρωτεύουσα της περιοχής Υπερωξιανής, που διαχρονικά μαζί με την Κίβα υποδεχόταν τον κύριο όγκο καραβανιών στην περιοχή. Ο βορειοανατολικός άξονας στρεφόταν προς τη γη των Μογγόλων και ο Νοτιοανατολικός ένωνε το εμπορικό κέντρο με την γη της φυλής Barlas απ' όπου καταγόταν ο Ταμερλάνος. Με άλλα λόγια η πύλη ανοίγεται προς τις φυλές της στέπας εκφράζοντας την πρόθεση για πολιτική σταθερότητα.

Καταστήματα πλαισίωναν τον άξονα που οδηγούσε στο εμπορικό κέντρο. Η αυστηρή χωροθέτηση τους στη δημόσια ζώνη της πόλης τα έθετε υπό τον άμεσο έλεγχο της κεντρικής εξουσίας που κλασσικά είχε σημαντικά έσοδα από δασμούς και φόρους. Και πάλι ο Clavijo περιγράφει : *«Κάθε κατάστημα είχε μπροστά του μια πεζούλα καλυμμένη με λευκές πλάκες και αποτελούταν από δυο θαλάμους .Ο διάδρομος που οδηγούσε στον εμπορικό άξονα είχε θολωτή στέγη με ανοίγματα που διαχέουν το φως στο χώρο.»*

Στο σημείο ένωσης των αξόνων βρισκόταν, όπως στις περισσότερες εμπορικές πόλεις της περιοχής ²³, ένα θολωτό περίπτερο του 15ου αι., το Κοχάρ-Σου που ήταν το κέντρο της εμπορικής ζωής και περιγράφεται σαν *κέντρο επιχειρηματικών δραστηριοτήτων* ²⁴. Οι επισκέπτες του 15ου αι. συναντούσαν, εκτός από το Κοχάρ-Σου, το μεγαλύτερο, βασιλικό μεντρεσέ (ιεροδιδασκαλείο) και ένα κανάκα (τύπος μοναστηριού)(εικ. 60).

23. Άλλες πόλεις με παρόμοιες δομές είναι η Μπουχάρα και το Shakhrisabz

24. Η λέξη *Chorsu* είναι περσικής προέλευσης και σημαίνει “σταυροδρόμι” ή τέσσερις ροές.

εικ. 51: Το κατεστραμμένο τζαμί σε φωτογραφία του 1969

εικ. 52: Η κατασκευή του τζαμιού της Παρασκευής ολοκληρώθηκε το 1404 και μνημονεύτηκε 90 χρόνια αργότερα από το διάσημο Πέρση ζωγράφο χειρογράφων Bihzad.

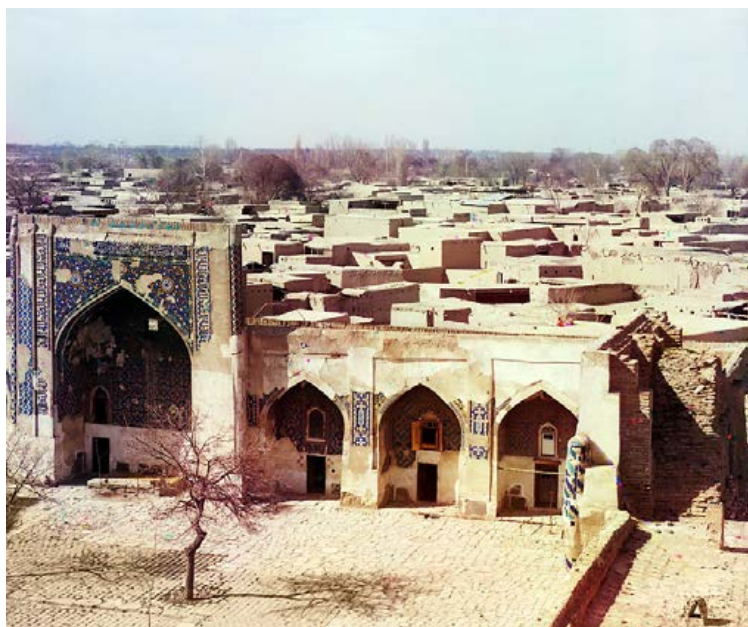
εικ. 53: (λεπτομέρεια εικ. 55) Ο Ruy Gonzáles de Clavijo αναφέρει ότι χρησιμοποιήθηκαν 90 περίπου ελέφαντες για τη μεταφορά των υλικών.

εικ. 54: Τα στενά της Νεκρόπολης

εικ. 55: Κατά μήκος τομές του συγκροτήματος της Νεκρόπολης

εικ. 56: άποψη της Σαμαρκάνδης από το Tillia-Kari, φωτογραφία του 1911

Ο σχεδιασμός του Τζαμιού της Παρασκευής, είναι ενδεικτικός της πολιτικής πρακτικής του Ταμερλάνου. Το κτίσιμο του σηματοδότησε την αρχή του φιλόδοξου προγράμματος για την κατασκευή της πρωτεύουσας και είναι ένα από τα μεγαλύτερα συμπλέγματα του Ισλαμικού κόσμου, με διαστάσεις κάτοψης 164 επί 109 μέτρα, και ύψος 40. Το τεράστιο τέμενος άρχισε σταδιακά να καταρρέει, με αποκορύφωμα τον σεισμό του 1897 (εικ.51), γεγονός ενδεικτικό της εξάντλησης των ορίων των οικοδομικών τεχνικών της εποχής του για χάρη της οικοδόμησης εντυπωσιακών αρχιτεκτονημάτων.

Ανατολικά του εμπορικού πυρήνα, ο Ταμερλάνος έχτισε μια μεγάλη, οχυρωμένη ακρόπολη που προστατευόταν από απότομες χαράδρες και είχε άποψη ολόκληρης της πόλης. Εδώ υπήρχαν πολυάριθμα κτίρια, ανάμεσα στα οποία το Κοκ Σαράι ή μπλε παλάτι όπως το ονομάζει ο Ισπανός πρέσβης Clavijo. Στο Νότιο τμήμα του Αφράσιαμπ επέκτεινε ο Ταμερλάνος και η αριστοκρατία του τη βασιλική νεκρόπολη με τα 20 κτίσματα (εικ.54). Η νεκρόπολη ακολουθεί την απότομη κλίση του φυσικού εδάφους και είναι χωρισμένη σε τρία κομμάτια :το χαμηλό, το μέσο και το ανώτερο. Το σύμπλεγμα αποτυπώνει την εξέλιξη των αρχιτεκτονικών ρευμάτων στην περιοχή της Κεντρικής Ασίας αφού χρησιμοποιούταν για εννέα συναπτούς αιώνες (11^{ος}-19^{ος}).

Τα τρία συστατικά της πόλης(το τζαμί της Παρασκευής, η οχυρωμένη ακρόπολη και η βασιλική νεκρόπολη) διατάσσονται μέσα στην πόλη δημιουργώντας συμβολικά δίπολα. Το τζαμί της Παρασκευής με την νεκρόπολη δημιουργούν ένα προσκυνηματικό δίπολο στις παρυφές του ιστού. Αντίστοιχα η Ακρόπολη και η Νεκρόπολη στα δυο υψώματα της Σαμαρκάνδης, επικυρώνουν την εξουσία του ηγέτη (εικ. 55), πλαισιώνοντας το εμπορικό κέντρο το οποίο μοιάζει να εποπτεύει.

Οι πληροφορίες για το αστικό οικιστικό δίκτυο είναι λιγοστές· ωστόσο μεταγενέστερες εικόνες της πόλης υποδεικνύουν ότι μάλλον ακολουθεί τον κανόνα των τυπικών λαβυρινθωδών αδιεξόδων (εικ. 56). Το παραδοσιακό Ουζμπέκικο σπίτι οργανώνεται γύρω από αίθριο με χαμηλή φύτευση, κατά κανόνα είναι ισόγειο και τα ανοίγματα προς το δρόμο είναι περιορισμένα. Τα υλικά που χρησιμοποιούνταν ήταν ξεροί πλίνθοι, σύμφωνα με την αρχαία παράδοση κατασκευής που υπήρχε στην περιοχή²⁵. Παρόλο που τα δείγματα της εποχής είναι περιορισμένα, στα σπίτια της Σαμαρκάνδης συναντάμε τοιχογραφίες και ζωγραφισμένες οροφές, στο πρότυπο της περσικής παράδοσης. Τα χρώματα που κυριαρχούσαν είναι το χαρακτηριστικό μπλε που συχνά χρησιμοποιείται στη διακόσμηση των μνημείων, αλλά και το κόκκινο και η ώχρα.

Η Σαμαρκάνδη εντυπωσίαζε τους επισκέπτες της όχι μόνο λόγω των αστικών μνημείων και αλλά και του πλούσιου φυσικού τοπίου της, με το άφθονο πράσινο, τους κήπους και τα περιβόλια μέσα σε βίλες και απομονωμένες κατοικίες. Πράγματι, κατά την Τιμουριδική περίοδο, ο πλούτος που έφεραν οι εμπορικές δραστηριότητες επέτρεψε τη δημιουργία μεγάλων έργων άρδευσης και συντήρησης των εκτενών καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Ο Clavijo αναφέρει ότι οι κήποι και τα αμπέλια γύρω από τη Σαμαρκάνδη ήταν τόσο πολλά ώστε «όταν ένας ταξιδιώτης πλησιάζει την πόλη βλέπει μόνο μια λοφώδη τοποθέτηση των δέντρων[...]τα σπίτια παραμένουν αόρατα». Οι πηγές κάνουν λόγο για 15 βασιλικούς κήπους εκτός των τειχών (εικ. 57). Οι κήποι αυτοί, που είχαν δημιουργηθεί που τον Ταμερλάνο, παρέμειναν για έναν αιώνα²⁶ και είχαν χαρακτηριστικά ονόματα²⁷.

Χρονικογράφοι αναφέρουν ότι κατά το 14ο αιώνα οι κήποι της Σαμαρκάνδης ποτίζονταν από το ποτάμι και ότι ο κόσμος, μετά την απογευματινή προσευχή πήγαινε σ αυτούς τους κήπους για διασκέδαση. Υπήρχαν πάγκοι και καταστήματα που πωλούσαν φρούτα και φαγητά. Η κάτοψη του κήπου της Σαμαρκάνδης αντανάκλασε την Ιρανική παράδοση του παραδείσου: αποκλεισμένος από τον έξω κόσμο με τείχη, ο κήπος ήταν ένα ήσυχο, πράσινο, σκιερό και αρωματικό καταφύγιο. Ήταν γεωμετρικά οργανωμένος, με απόλυτες, αξονικές χαράξεις ενώ συνήθως ένα ανάκτορο ή περίπτερο, τοποθετημένο σε υπερυψωμένη πλατφόρμα κεντρικά στον κήπο, σηματοδοτούσε τα σημεία τομής των πρωτευόντων και δευτερευόντων αξόνων. Τοποθετούνταν συνήθως σε επικλινές έδαφος(κ αν δεν είχαν το δημιουργούσαν) για την καλύτερη ροή του νερού.

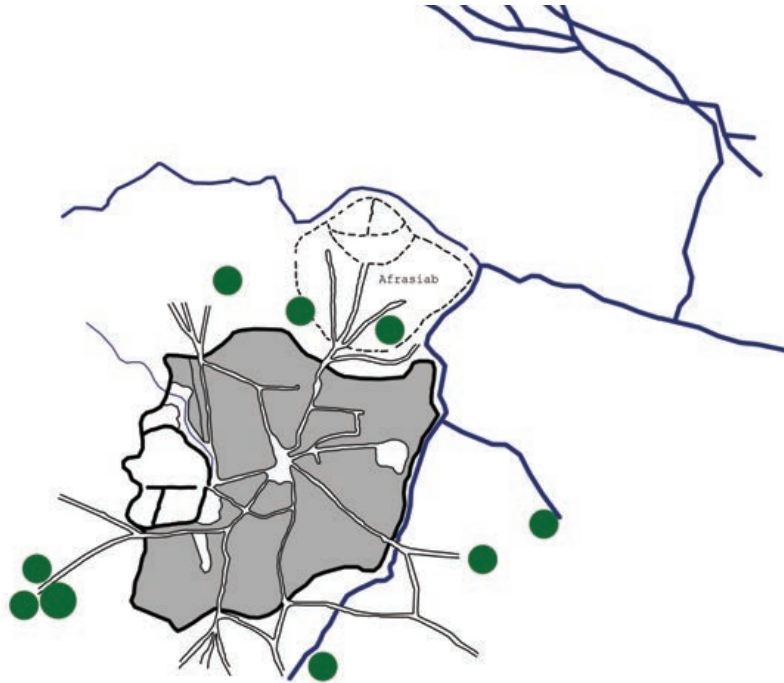
Τέλος, ο Clavijo μας δίνει την περιγραφή του υποτυπώδους δημόσιου χώρου των προαστίων: «[...] λεκάνες με νερό και παρτέρια με γρασίδι δίπλα στην είσοδο που δημιουργούσαν ευρείς χώρους όπου οι έμποροι κι οι ταξιδευτές μπορούσαν να ξεκουραστούν τους καλοκαιρινούς μήνες. Ανάμεσα στους κήπους περνούν πλακοστρωμένοι δρόμοι με κατά τόπους πλατώματα[...]»

Η περιγραφή αυτής της χαρούμενης, πολύβουης πόλης, με τα όμορφα τοπία, υποδηλώνει σαφή αυτοκρατορικό σχεδιασμό με σκοπό την προσέλκυση της κίνησης του ΔτΜ.

25. Οι πλίνθοι που χρησιμοποιούταν έφεραν σφραγίδα,πρακτική που φανέρωνε την ύπαρξη οργανωμένης συντεχνίας μαστόρων.

26. D.N. Wilber, *Persian Gardens and Garden Pavilions*

27. Όπως ο κήπος του Βορρά, του Παραδείσου, των Πλατάνων, ο Νέος Κήπος, ο Κήπος του Ρόδου (αυτός ο κήπος είχε έξι δεξαμενές που τροφοδοτούνταν από ένα ρυάκι από ένα ρυάκι και είχε πέντε λεωφόρους), κλπ. Μερικοί κήποι έφεραν τα ονόματα των μεγάλων Ισλαμικών πόλεων, όπως Κάιρο, Δαμασκός, Βαγδάτη, Shiraz (από αναφορές του Clavijo, 1404)

εικ. 57: Οι βασιλικοί κήποι της Σαμαρκάνδης, υπό τον Ταμερλάνο

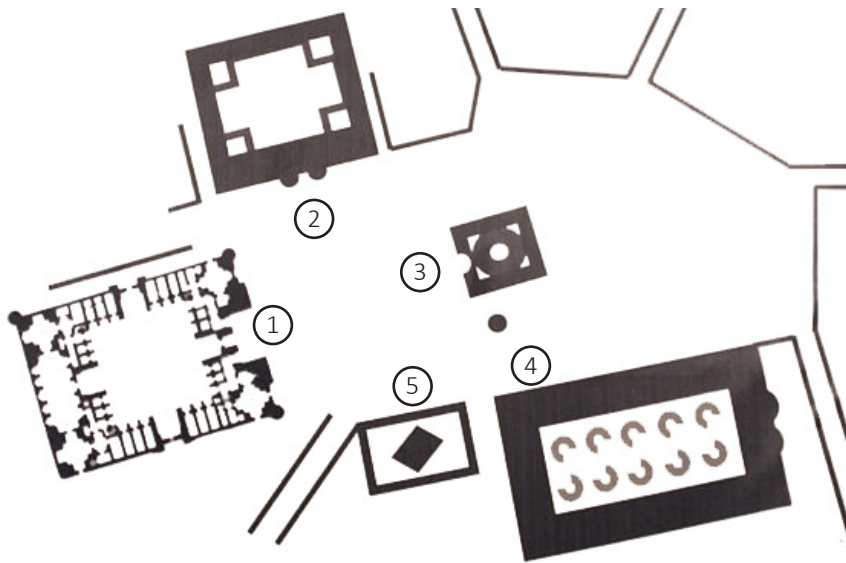
εικ. 58: Ο Ταμερλάνος γλεντάει στα περίχωρα της Σαμαρκάνδης

Στις αρχές του 16^{ου} αι. το διοικητικό κέντρο μεταφέρθηκε, αλλά η Σαμαρκάνδη παρέμεινε σημαντικό πολιτιστικό κέντρο, μεταβολή που ακολούθησαν και οι δομές του εμπορικού κέντρου, εκφράζοντας το πνεύμα της εποχής. Έτσι το μνημειακό σύνολο που σώζεται σήμερα, το Ρετζιστάν, περιλαμβάνει τρεις μεντρεσέδες (του Ulugh Beg του 15ου αιώνα, και τους μεταγενέστερους Shir Dar και Tilya Korī του 17ου) (εικ.61) που υποδηλώνουν την στροφή της πόλης προς την παιδεία. Πρόκειται για μνημεία με παρόμοιες κατόψεις, τυπικά οργανωμένες γύρω από αίθριο, κατασκευασμένα από πλίνθους και καλυμμένα με διακοσμητικά πλακίδια, με εντυπωσιακά πιστάκ. Το σύνολο των τριών όψεων δημιουργεί την τυπολογία Κος, δηλαδή οι τρεις ψηλοί τοίχοι των προσόψεων, σε συνδυασμό με την πλακόστρωση δημιουργούν την εντύπωση μιας εσωτερικής σκηνής (εικ.59).

Πρόκειται για έναν μεγάλης κλίμακας πολεοδομικό σχεδιασμό που ξεκινά τον 15^ο αιώνα, όταν ο ΔτΜ είναι σε πλήρη ακμή, αλλά συνεχίζεται μέχρι και την παρακμή του τον 17^ο αιώνα. Η χωροθέτηση των μεντρεσέδων δείχνει το συνδυασμό εμπορίου- προσκυνήματος- παιδείας, αφού η προσέλκυση μαθητών στο μεγάλο εμπορικό κέντρο ήταν μία οικονομική δραστηριότητα που ενίσχυσε και αργότερα αντικατέστησε την εμπορική.

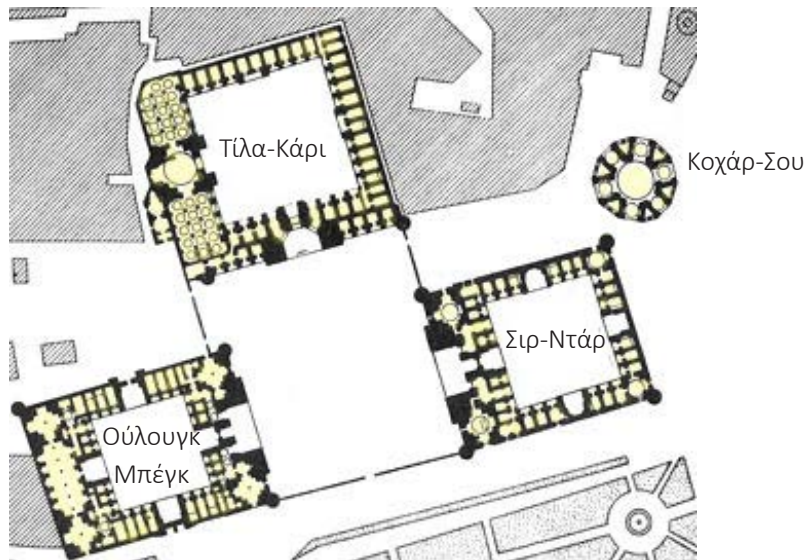

εικ. 59: Το Registan στη σημερινή του μορφή

εικ. 60: το εμπορικό κέντρο το 15ο αι.

- 1.Ο Μεντρεσές του Ούλουγκ Μπέγκ
- 2.Καραβανσεράι Μιρζόι
- 3.Κανάκα του Ούλουγκ Μπέγκ
- 4.Το τζαμί Kukeltash
- 5.Το τζαμί Murata

εικ. 61: η πλατεία του Registan 15ο-17ος αι. με τους μεντρεσέδες

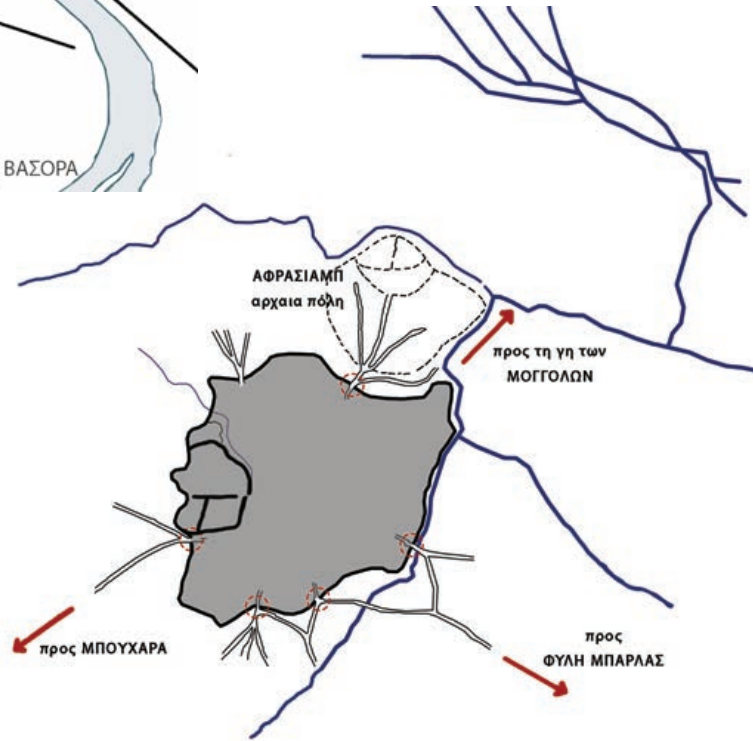
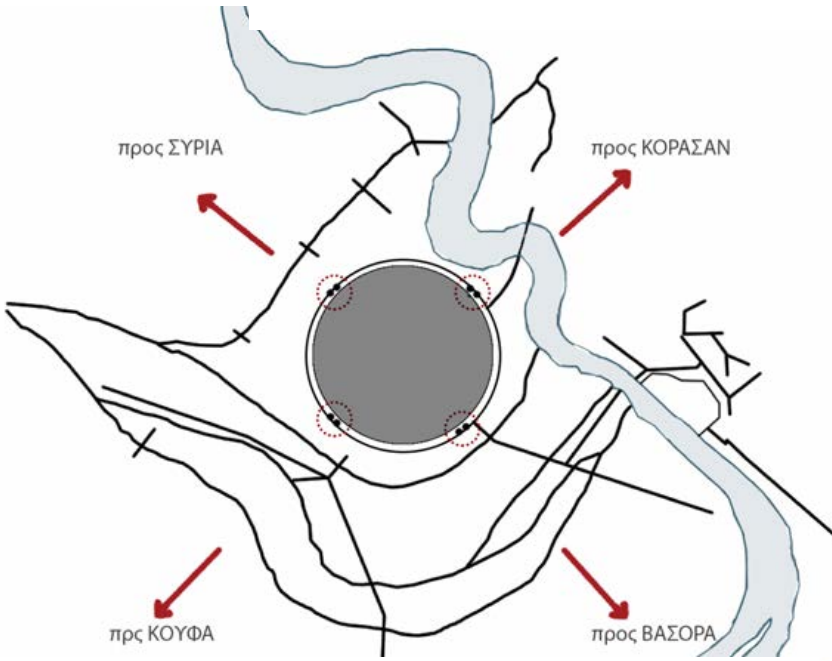
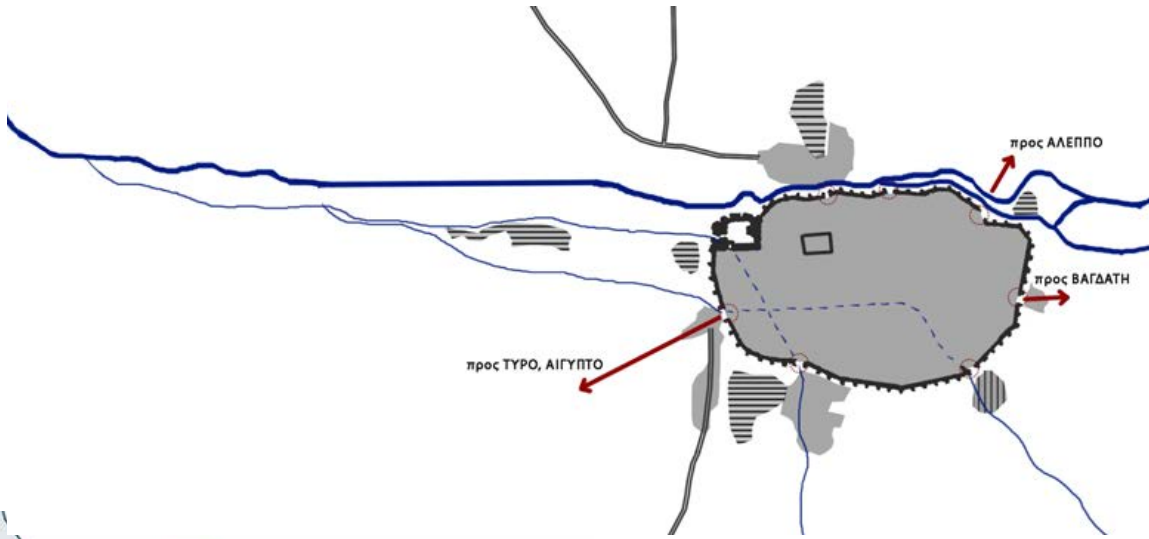
B. Συγκριτική θεώρηση μέσα από τα συνθετικά τους χαρακτηριστικά

Μέσα από διαγραμματικούς χάρτες των τριών πόλεωη συγκρίνεται η χωροθέτηση των βασικών λειτουργιών τους, και εξάγονται συμπεράσματα για την επιτυχία ή αποτυχία του σχεδιασμού τους.

α. Υπερτοπική διασύνδεση και πύλες

Όλες οι πόλεις ήταν τειχισμένες, με προστατευμένη μέσα την εξουσία. Οι πύλες στα τείχη ήταν σε άμεση συνάρτηση με τους χερσαίους, παραποτάμιους και παραθαλάσσιους δρόμους εμπορίου και προσκυνήματος. Κάποιες ήταν όχι μόνο περάσματα, αλλά και χώροι εμπορικών δραστηριοτήτων, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν έξω από αυτές προάστια, όπως παρατηρείται στη νότια πύλη της Δαμασκού (βλ. χάρτη 8, σελ.) και στη Βαγδάτη.

Στην Δαμασκό οι πύλες οδηγούν στους κυριότερους εμπορικά προορισμούς με καθαρά πρακτικό τρόπο. Έτσι τα τείχη ανοίγονται προς το λιμάνι της Τύρου, τη Βαγδάτη, το Χαλέπι, τη Βηρυτό και τη Μέκκα (βλ. χάρτη 5). Αντίθετα, τόσο οι Αββασίδες όσο ο Ταμερλάνος επιχείρησαν να αποδώσουν συμβολισμούς στο όυτως ή άλλως ισχυρό στοιχείο των υπερτοπικών συνδέσεων ώστε να εδραιώσουν την ισχύ τους. Η χωροθέτηση της Βαγδάτης στο κέντρο της αυτοκρατορίας των Αββασιδών αποτυπώνεται με τις τέσσερις μνημειώδεις πύλες της Κυκλικής πόλης, της Βασόρα, της Κούφα, του Κορασανίου και της Δαμασκού, (βλ. χάρτη 10) που συμβόλιζαν την προσπάθεια των Αββασιδών να προσεγγίσουν τους ετερόκλητους λαούς της επικράτειας τους. Στο ίδιο συμβολικό πλαίσιο, στη Σαμαρκάνδη η Σιδηρά πύλη (βλ. χάρτη 11), οδηγεί στην αρχαία ακρόπολη του Αφράσιαμπ, συνδέοντας τόσο γεωγραφικά όσο και νοηματικά το εμπορικό κέντρο με το ιστορικό παρελθόν. Ακόμη στα νοτιοανατολικά η πόλη ανοίγεται προς τις φυλές της στέπας, εκφράζοντας την πρόθεση για ειρήνη και πολιτική σταθερότητα.

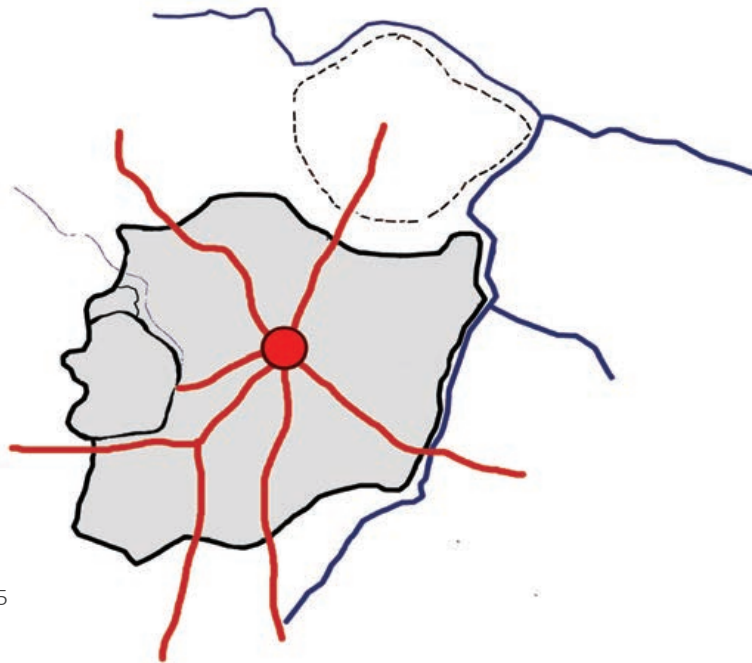
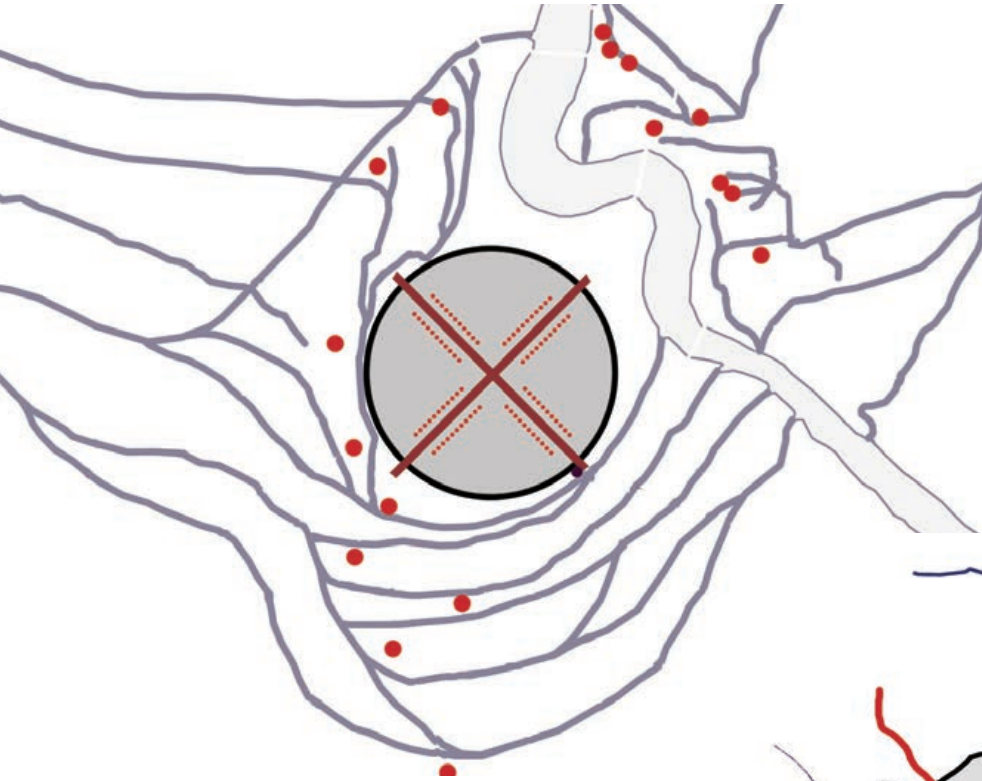
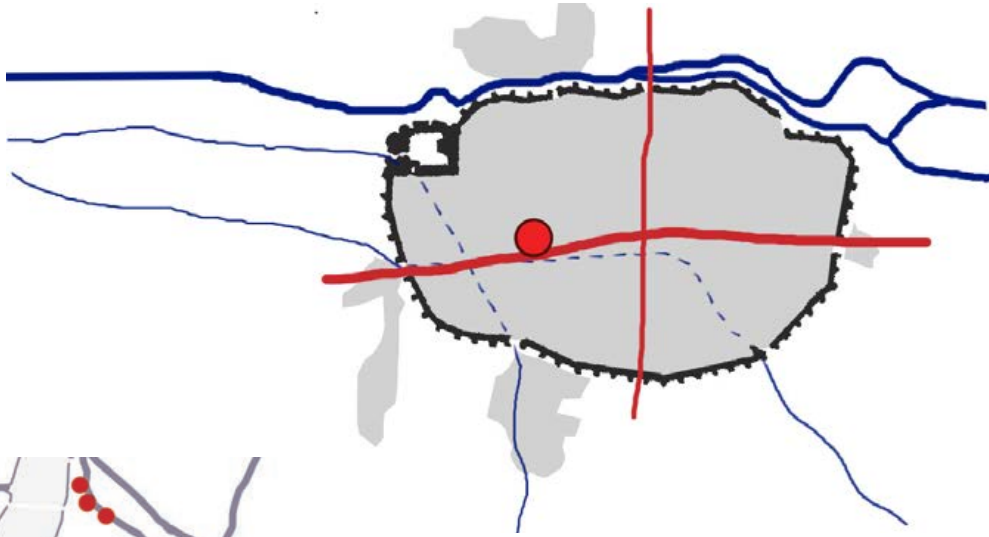
β. Εμπορικοί άξονες και χώροι εξέλιξης της δημόσιας ζωής

Ανεξάρτητα από το σχήμα, τη γεωγραφική τοποθέτηση και την εποχή ίδρυσης στις τρεις πόλης διακρίνονται κοινά δομικά χαρακτηριστικά. Η αγορά οργανώνεται πάνω σε βασικούς άξονες, που σχετίζονται με τις πύλες και ορίζουν τα κεντρικά σημεία της δημόσιας ζωής. Αυτό μπορεί να είναι το γεωμετρικό κέντρο ή να μετατοπίζεται λόγω άλλων παραγόντων, επιτελούνται όμως σ' αυτό οι ίδιες οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες.

Στη Δαμασκό οι βασικές λειτουργίες της πόλης, όπως εμπόριο και λατρεία, έμειναν στις ίδιες θέσεις από τα ρωμαϊκά χρόνια μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Έτσι επιβεβαιώνει ότι αυτά τα χαρακτηριστικά πολύ δύσκολα μεταβάλλονται. Στη Βαγδάτη από την άλλη η εμπορική δραστηριότητα αλλάζει θέση για πολιτικούς λόγους, αφού σύντομα έγινε φανερό ότι η αγορά είναι επικίνδυνη ζώνη μέσα στο ευάλωτο, περικλειστο σχήμα της κυκλικής πόλης. Έτσι, ο γιγαντισμός της Βαγδάτης εκφράζεται στο πλήθος των αγορών των προαστίων, ενώ εφαρμόζεται και σ' αυτή την ιδιαίτερη περίπτωση ο κανόνας της ταξικής χωροθέτησης των ακριβών αγορών σε εγγύτητα με δημόσιες λειτουργίες, ενώ των ευτελέστερων όλο και πιο περιφερειακά. Στη Σαμαρκάνδη, η αγορά τοποθετείται στο γεωμετρικό κέντρο της πόλης, και ο Ταμερλάνος επενδύει στο εμπορικό πλεονέκτημα της πόλης του με στοχευμένες πολεοδομικές παρεμβάσεις. Είναι η μόνη μεταξύ των τριών πόλεων που σχεδιάστηκε εξ' αρχής ως εμπορικός κόμβος.

 εμπορικό κέντρο
 εμπορικός άξονας

Διάγραμμα 4,5,6: Εμπορικοί άξονες και βασικές αγορές στη Δαμασκό, Βαγδάτη, Σαμαρκάνδη

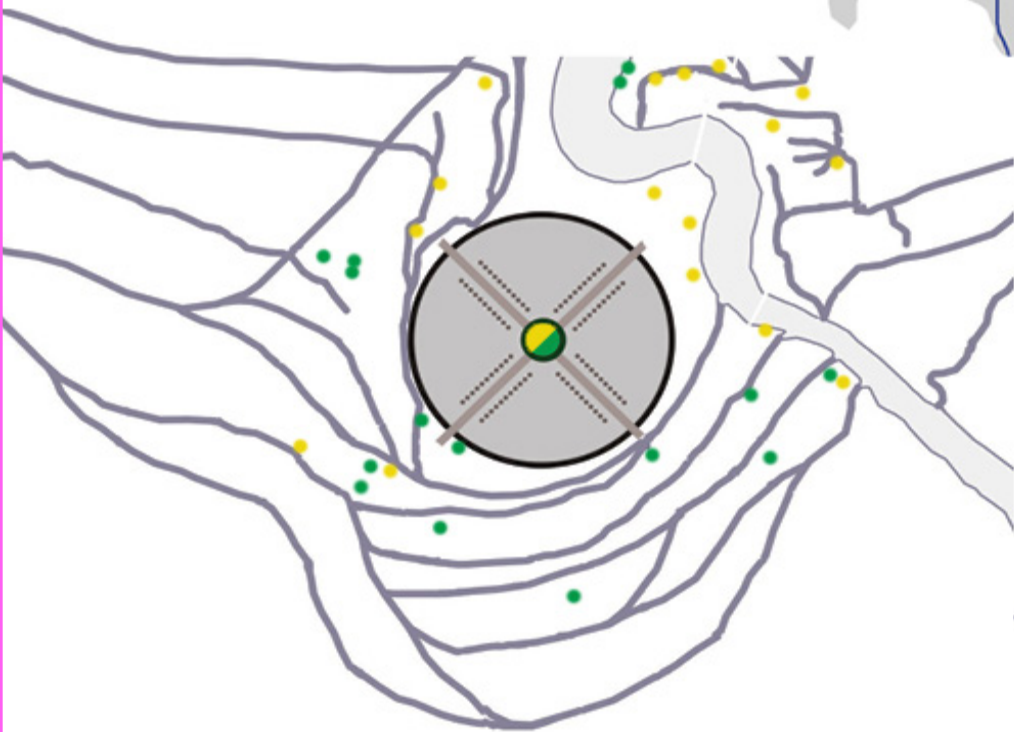
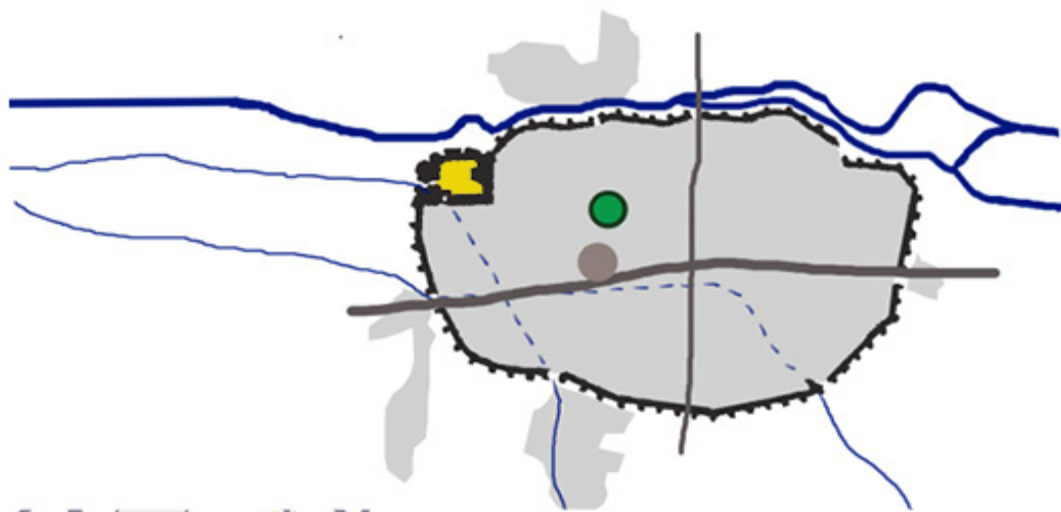
γ. Κέντρα εξουσίας: Θρησκεία και διοίκηση

Η σχέση των τριών λειτουργιών, εμπορικής, θρησκευτικής και διοικητικής, καθορίζει τη βιωσιμότητα ή όχι μιας πόλης. Το διαχρονικό παράδειγμα της Δαμασκού αλλά και η απότομη ακμή της Σαμαρκάνδης δείχνουν πως η συνδιαλλαγή του εμπορικού με το θρησκευτικό κέντρο ενισχύει την εμπορική δραστηριότητα. Η διοίκηση αντίθετα, σε αυτά τα απολυταρχικά καθεστώτα έπρεπε να είναι προστατευμένη και μακριά από τη συνεχή ροή ανθρώπων και προϊόντων.

Στη Δαμασκό τα δύο κέντρα εξουσίας πλαισιώνουν γεωγραφικά και συμβολικά την εμπορική δραστηριότητα. Κάθε νέος ηγέτης της πόλης καταλαμβάνει αυτές τις δύο δομές και τις οικειοποιείται, χωρίς να διαγράφει το παρελθόν τους. Στη Βαγδάτη αντίθετα η αγορά περικυκλώνει το δίπολο κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας, το οποίο τίθεται με απόλυτο τρόπο στο γεωμετρικό κέντρο της πόλης. Δηλαδή το τζαμί και το παλάτι συλλειτουργούν ως κέντρο εξουσίας απ' όπου ο κυβερνήτης εξασφαλίζει όμοιες αποστάσεις απ' όλους τους υποτελείς του. Σύντομα πάντως το σχήμα αποδείχτηκε εξαιρετικά ευάλωτο επειδή έφερνε σε επαφή τη διοίκηση με την πολυπληθή (και άρα επισφαλή για τα απολυταρχικά καθεστώτα) λειτουργία της αγοράς και διασπάστηκε. Στη Σαμαρκάνδη η χωροθέτηση των δύο εξουσιών, αν και σχεδιασμένη από την αρχή, ακολουθεί το μοντέλο της Δαμασκού. Δηλαδή, τα δύο κέντρα συνδιαλέγονται με το εμπορικό, χάρη στην τοποθέτησή τους πάνω στους μεγάλους άξονες που οδηγούν στο εμπορικό κέντρο. Η θέση του Τζαμιού έκκεντρα γεωμετρικά το συνδέει με την αρχαία πόλη, αλλά κάνει και φανερή την πρωτοκαθεδρία του εμπορίου σε σχέση με τη θρησκεία. Η διοίκηση ασκείται από την τειχισμένη ακρόπολη σε ύψωμα στην άκρη της πόλης, δίνοντας δίοδο διαφυγής στον κυβερνήτη ενώ ταυτόχρονα φαίνεται να επιβλέπει την εμπορική δραστηριότητα.

Διάγραμμα 7,8,9: Διοικητικά και θρησκευτικά κέντρα σε Δαμασκό, Βαγδάτη, Σαμαρκάνδη

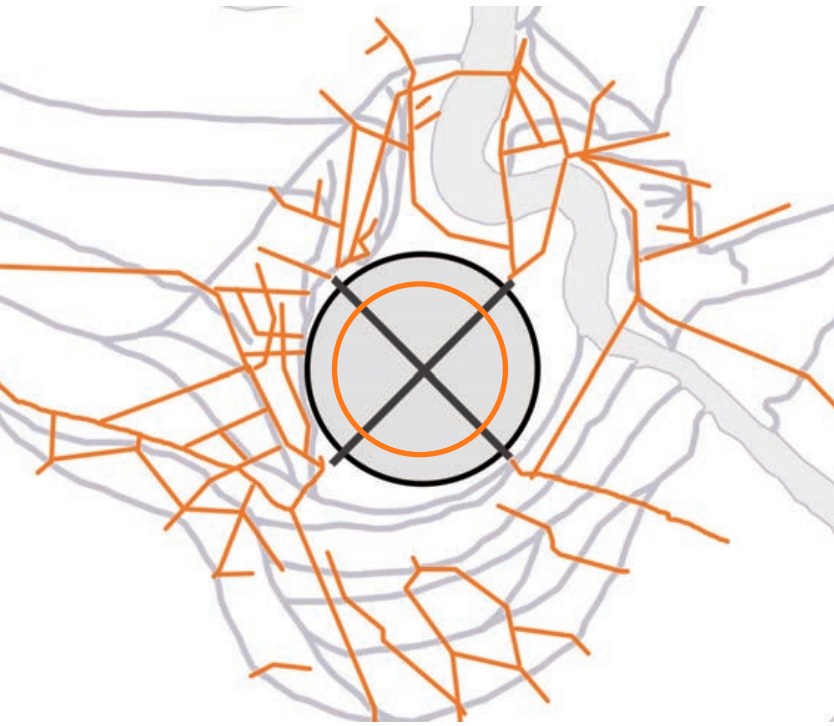
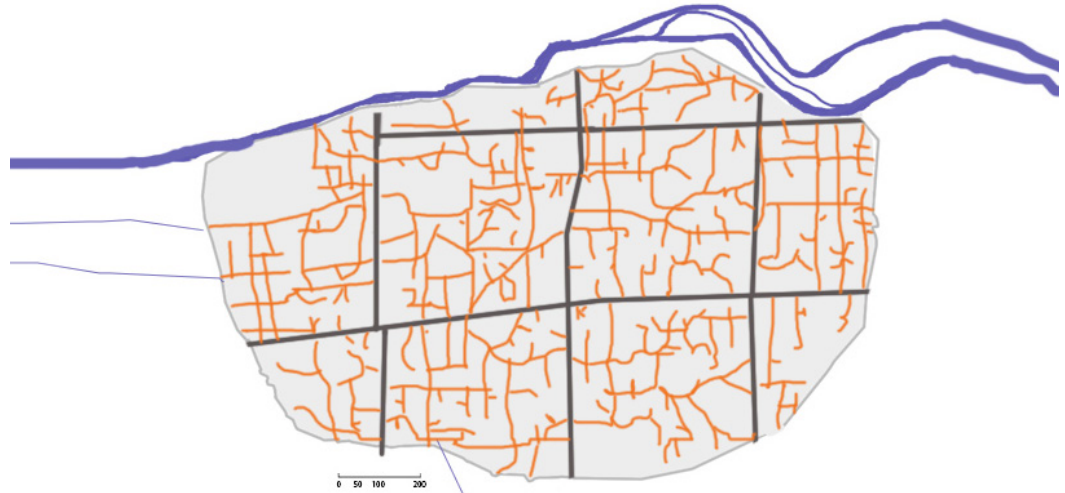
δ. Οικιστικός ιστός σε σχέση με εμπορικούς άξονες

Τα τρία παραδείγματα παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές στην διάρθρωση του ιστού τους, διατηρούν όμως τελικά τα ίδια δομικά χαρακτηριστικά. Η πόλη διαιρείται σε δύο ζώνες, τη δημόσια και την ιδιωτική, που λειτουργούν σαν αυτόνομα συστήματα όπου το ένα ανοίγεται σε ολόκληρη την επικράτεια μέσω διαμπερών αξόνων ενώ το άλλο, εσωστρεφές και αυτόνομο, προστατεύεται από την πολύβουη εμπορική κίνηση που θα διατάρασσε το κύτταρο του, την κατοικία. Η οργάνωση της κατοικίας σε γειτονίες, ένα είδος ελεγχόμενης και αυτοπροστατευόμενης συγκρότησης στην πραγματικότητα, εξασφάλισε τη συνοχή των πόλεων και γι αυτό είναι κοινό σε διαφορετικά, χρονικά και γεωγραφικά, περιβάλλοντα. Οι τρεις αυτοκρατορικές πόλεις ακολουθούν αυτό τον κανόνα αφού ο έλεγχος των μεγάλων και ετερόκλητων μαζών ήταν προτεραιότητα.

Η Δαμασκός, πόλη με συνεχή κατοίκηση, παρουσιάζει τη λαβυρινθώδη μορφή της ισλαμικής πόλης. Ναι μεν ο κύριος ιστός διαρθρώνεται με τυπικά αδιέξοδα, αλλά ο κανονικός ιστός της ύστερης αρχαιότητας όχι μόνο δεν έχει χαθεί, αλλά στην πραγματικότητα ορίζει τις περιοχές μέσα στις οποίες αναπτύσσονται οι γειτονίες. Το πάντρεμα των δύο συστημάτων εξέφρασε χωρικά το γεφύρωμα των δύο βασικών ιστορικών φάσεων, της Ρωμαϊκής και της Ισλαμικής. Στον οικιστικό ιστό της Βαγδάτη διακρίνονται επίσης δύο φάσεις: αρχικά αναφερόταν σε μια ελίτ αξιωματούχων μέσα στην κυκλική πόλη, όπου οι υπόλοιπες λειτουργίες δεν ήταν πρωταρχικές αλλά πλαισιώναν την εξουσία. Σαν αποτέλεσμα, οι κύριες δραστηριότητες για τη ζωή της πόλης, κατοικία και εμπόριο, μετατοπίστηκαν extra muros. Η δομή της γειτονιάς με τα στενά αδιέξοδα είναι κι εδώ το κυρίαρχο μοντέλο οργάνωσης της κατοικίας. Στη Σαμαρκάνδη, η δημόσια ζώνη λειτουργιών σχεδιάστηκε λεπτομερειακά μαζί με την κατοικία, αλλά με απόλυτη προτεραιότητα και τονισμό. Οι κατοικίες οργανώνονταν στο πρότυπο των γειτονιών της Δαμασκού, με την επιμερισμένη πολεοδομική οργάνωση, στα κενά μεταξύ των κύριων αξόνων.

■ εμπορικοί άξονες
■ οικιστικός ιστός

διάγραμμα 10,11,12: Οικιστικός ιστός και άξονες σε
Δαμασκό, Βαγδάτη, Σαμαρκάνδη

εικ. 62: πλακάκι, Δαμασκός

εικ. 63: πλακάκι, Σαμαρκάνδη

εικ. 64: πλακάκι, Σαμαρκάνδη

Το μαργαριτάρι της Ανατολής, Ο πλίνθος της γνώσης, Το σταυροδρόμι των πολιτισμών.

Μέχρι σήμερα, λέξεις όπως Δαμασκός, Βαγδάτη και Σαμαρκάνδη διατηρούν μια μυθική διάσταση στην κοινή φαντασία. Ήδη από τις εποχές της ακμής τους, οι ιστορίες για τις ξακουστές πόλεις της Ανατολής ταξίδευαν μαζί με τα εμπορεύματα των караβανιών πέρα από τα σύνορα κάθε αυτοκρατορίας, και οι περιγραφές έφταναν γιγαντωμένες μέχρι τη Δύση, ενισχύοντας το γόητρο του κάθε αυτοκράτορα.

Ωστόσο, παρ' όλη τη δόση πολιτικής προπαγάνδας που εμπεριείχαν, οι περιγραφές αυτές δεν έπαυαν να είναι αληθείς. Οι μεγάλες αυτοκρατορικές πόλεις της Ανατολής, που αναπτύχθηκαν παράλληλα με τον Ευρωπαϊκό Μεσαίωνα ήταν πολυπληθείς, πλούσιες, και ειρηνικές. Οι χρονικογράφοι και περιηγητές διαπίστωσαν το υψηλό βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού των πόλεων. Το υπερτοπικό εμπόριο πολυτελών ειδών απέδιδε πλούτο τόσο στους κρατικούς φορείς, μέσα από τους επιβαλλόμενους δασμούς, όσο και στον κάθε έμπορο και ιδιοκτήτη караβανιού. Έτσι οι κοινωνίες λειτούργησαν με κοινό στόχο το κέρδος, και με την μια ομάδα τόσο να προσφέρει όσο και να επωφελείται από την άλλη.

Οι μεγάλες χερσαίες εκτάσεις εκτός από την μεταφορά αγαθών ευνοούσαν τις ανταλλαγές πληθυσμών, έτσι οι πόλεις αυτές έγιναν βαθιά πολυπολιτισμικές. Η ανάμειξη των λαών, οι διαφορετικές γλώσσες και θρησκείες, που γίνονταν αποδεκτές από την κεντρική εξουσία και εκφραζόντουσαν στον αστικό ιστό, τους έδιναν τον αέρα μεγαλούπολης. Η επαφή των ετερόκλητων ομάδων γινόταν διαχρονικά στον χώρο της αγοράς.

Η λειτουργία των τριών εξεταζόμενων παραδειγμάτων, που αποτέλεσαν τόσο σταθερούς εμπορικούς κόμβους όσο και ισχυρά διοικητικά κέντρα, εντάσσεται σε ένα κοινό πλαίσιο: αυτό των μεγάλων αυτοκρατοριών. Η Pax Romana, το Ιουστινιάνιο όραμα, η Pax Mongolica, όλα θεσμοί αυτοκρατοριών, επέτρεψαν την ακμή και ανάπτυξη του Δρόμου του Μεταξιού. Όταν σβήνουν, τη θέση τους στη βάση της ανάπτυξης και λειτουργίας του δικτύου παίρνει η ραχοκοκαλιά του Ισλάμ. Γίνεται ο ενωτικός παράγοντας των μεγάλων αυτοκρατοριών που αναπτύχθηκαν από την Ανατολική Μεσόγειο μέχρι την Κεντρική Ασία, με βασική οικονομική δραστηριότητα το διαμετακομιστικό εμπόριο.

Αρα, ήταν το σχήμα *ισχυρό πολιτικό πλαίσιο-υπερτοπικό εμπόριο* που αποτέλεσε τη συνθήκη εξέλιξης των μεγαλοπρεπών πόλεων της Ανατολής, ενώ και αυτές αντίστροφα προέβαλλαν το κύρος των ηγετών τους και ενίσχυαν την εμπορική κίνηση.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. **AlSayyad Nezar**, *Cities and Caliphs: On the Genesis of Arab Muslim Urbanism*, Λονδίνο 1991
2. **Burckhardt Titus**, *Art of Islam, Language and Meaning*, που 1976, Commemorative Edition, α.Κεφ. 8: the city
3. **Beckwith Christopher I.**, *Empires of the Silk Road, a history of central Eurasia from the bronze age to the present*, Princeton 2009
4. **Bernstein William**, *j. A splendid exchange: how trade changed the world*, New York 2008
5. **Bonner Michael, Lassner Jacob**, *Islam in the Middle Ages: The Origins and Shaping of Classical Islamic Civilization*, Santa Barbara 2010
6. **Braudel Fernand**, *Méditerranée, l' espace et l'histoire* +++
7. **Brogio Gian Pietro, Perkins Bryan Ward**, *The Idea and Ideal of the Town Between Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Leiden 2003
8. **Burns Ross**, *Damascus: A History (Cities of the Ancient World)*, Oxon 2007
9. **Chamberlain Michael**, *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus, 1194-1350*, Cambridge 2002
10. **Dumper Michael R. T., Stanley Bruce E.**, *Cities of the Middle East and North Africa: A Historical Encyclopedia*, Santa Barbara 2007
11. **Fleming John, Hugh Honour**, *Ιστορία της Τέχνης*, μετάφραση Ανδρέας Παππάς, Αθήνα 1998
12. **Clavijo Ruy González**, *Embassy to Tamerlane, 1403-1406*, μετάφραση και πρόλογος από τον Guy Le Strange, Guildford 1928
13. **Grube Ernst J.**, *Ο κόσμος του Ισλάμ*, μετάφραση Ίσιδος Ν. Κούνδουρου, γλωσσική θεώρηση Γιώργου Γεράλη, επιμέλεια ελληνικής εκδόσεως: Γεωργίου Χατζόπουλου, Αθήνα 1977
14. **Degeorge Gerard**, *Damas:Perle et Reine d' Orient*, Paris 2005
15. **Gharipour Mohammad**, *The Bazaar in the Islamic City: Design, Culture, and History*, Cairo 2012
16. **Humphreys R. Stephen**, *From Saladin to the Mongols:The Ayyubids of Damascus*, 1193-1260, New York 1977
17. **Hartmann Paul**, *En U.R.S.S. : de Mourmansk a Samarcande*, Paris 1955
18. **Hitti Philip K.**, *Capital Cities of Arab Islam*, Minneapolis 1973
19. **Holt P. M., Lambton Ann K. S., Lewis Bernard**, *The Cambridge History of Islam, Volume 1a: The Central Islamic Lands from Pre-Islamic Times to the First World War*, Cambridge 1970
20. **Jarzombek Mark M., Prakash Vikramaditya, Ching Francis D. K.**(*Global History of Architecture*, Boston 2011
21. **Kheirabadi Masoud**, *Iranian Cities: Formation and Development*, New York 1991
22. **Keenan Brigid**, *Damascus, Hidden Treasures of the Old City*, London 2001
23. **Lapidus Ira M.** *A history of Islamic societies*, Cambridge 1998
24. **Le Strange Guy**, *Baghdad during the Abbasid Caliphate: from contemporary Arabic and Persian sources*, London 1900

25. **Lewis Bernard**, *The Arabs in history*, New York 1950(πρώτη έκδοση), Princeton 1992(έκτη έκδοση)
26. **Lombard Maurice**, *The Golden Age of Islam*, Princeton 1975
27. **McEvedy Colin**,
28. **Milanesi Marica**, *La Via della seta : dall'Estremo Oriente al Mediterraneo nella prospettiva della storia*, Milano 1986
29. **Pirenne Henri**, *Histoire économique et sociale du moyen age*, Paris 1963, επανέκδοση (επιμέλεια Hans Van Werveke), Paris 1969
30. **Pirenne Henri**, *Mohammed and Charlemagne*, New York 1939
31. **Συλλογικό**, επιμέλεια: **John L. Esposito**, *The Oxford History of Islam*, New York 1999,
 - a. Κεφ. 1 **Fred M. Donner**, *Muhammad and the caliphate, political history of the Islamic empire up to the Mongol conquest*
 - b. Κεφ. 5 **Sheila S. Blair, Jonathan M. Bloom**, *Art and architecture, themes and variations*
 - c. Κεφ. 10 **Dru C. Gladney**, *Central Asia and China, Transnationalization, Islamization and ethnicization*
32. **Συλλογικό**, επιμέλεια: **Meri Josef W.**, *Medieval Islamic civilization, an encyclopaedia*, New York 2006
 Λήμματα: Baghdad, Damascus, Merchants (Jewish, Muslim), Urbanism , Silk Roads, Guilds
33. **Συλλογικό**, επιμέλεια: **Salma K. Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli, André Raymond**, *The City in the Islamic World*, Boston 2008
34. **Συλλογικό**, *Άτλας της Παγκόσμιας Ιστορίας της Καθημερινής*, Αθήνα 2007
35. **Xinru Liu**, *The Silk Road in World History*, Νέα Υόρκη 2010
36. **Rostovtzeff M.**, *Caravan cities*, Glasgow 1932
37. **Salamandra Christa**, *A New Old Damascus : Authenticity and Distinction in Urban Syria*, Indianapolis 2004
38. **Sharooz Sami**, *Πολοδομία των Ισλαμικών πόλεων, Ιράκ και Ιράν στο Μεσαίωνα*, Διδακτορική διατριβή, προτελικό κείμενο, Αθήνα 2005
39. **Schryver James**, *Studies in the Archaeology of the Medieval Mediterranean*, Leiden 2010
40. **Starr Frederick S.**, *Lost enlightenment: Central Asia's golden age from the Arab conquest to Tamerlane*, Princeton 2013
41. **Faedah M. Totah**, *Preserving the Old City of Damascus*, Syracuse 2014
42. **Οικονομοπούλου Ελένη**, επιβλέπων: Μανώλης Κορρές, διάλεξη 9ου εξ., *Οι σκεπαστές αγορές της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα 2004
43. **Σαρηγιάννης Γιώργος**, *Η Βυζαντινή πόλη: πόλη και πολοδομία στο Βυζάντιο*

ΑΡΘΡΑ

1. **Σαρηγιάννης Γιώργος**, Το Βενετσιάνικο εμπόριο στον 15ο-16ο αιώνα και η επίδραση του στη χωροταξική διάρθρωση του Αδριατικού-Ιόνιου χώρου, Ηπειρωτικό ημερολόγιο
2. **Ζούλα Ιωάννα**, *Χαρούν αλ Ρασίντ 766-809, Ο χαλίφης της Βαγδάτης*, Το Βήμα πολιτισμός, 1/2/2004
3. **Adli Saeid Nazari, Mohamadzadeh Mohsen**, *A Deleuzean interpretation of urban morphological transformation*, Ιαπωνία 2012, *Archi-Cultural Translations through the Silk Road*, Δεύτερο Διεθνές Συνέδριο
4. **Ana Maria Negoitã**, The city of Mansur the builder. Baghdad between the caliph's will and shari'ah norms
5. **Akram J. M. Al-Akkam**, Urban Heritage in Baghdad: Toward a Comprehensive Sustainable Framework
6. **Behzad Alipoor, Sara Raeesolmohadesin**, Investigating Sustainability Factors According to the Image of Iranian Bazar (Case Study: Tabriz), *International Journal of Architecture and Urban Development*, vol.2, no 4, Φθινόπωρο 2012
7. **Subtelny Maria Eva**, The Timurid Legacy: A Reaffirmation and a Reassessment asiacentrale.revues.org, 3/4/199

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. Ηλεκτρονική πλατφόρμα της UNESCO
 - α. Δρόμοι του Μεταξιού, en.unesco.org/silkroad/
 - β. Αρχαία πόλη της Δαμασκού, whc.unesco.org/en/list/20
 - γ. Σαμαρκάνδη, whc.unesco.org/en/list/603
 - δ. Καραβάνσераι, www.unesco.org/culture/dialogue/eastwest/caravan/page3.htm
2. Aga Khan Program for Islamic Architecture, archnet.org
3. Encyclopaedia Iranica, iranicaonline.org
4. historyworld.net
5. Indian Journal of Science and Technology, indjst.org
6. Islamic-arts.org
7. Roads & caravanserais in Medieval Syria (Cinzia Tavernari, Oct. 2009), Archatlas.org

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΧΑΡΤΩΝ

- 1,2: *La via della seta*, Milanesi Marica, Milano 1986
3. Wikimedia commons, (Naples National Museum)
4. Προσωπική φωτογραφία , (Institute du monde Arabe, Παρίσι)
5. heritageinstitute.com
6. famouswonders.com
7. commons.wikimedia.org (File:Petra Jordan BW 36.JPG)
8. syrianbritishfellowship.net
9. atlastours.net/syria/palmyra.html
10. gopixpic.com
11. flickr.com/photos/26034413@N04/7876790538/
12. archatlas.org
13. heritageinstitute.com
14. commons.wikimedia.org (File:Carvansara plan.)
15. commons.wikimedia.org (Great Aleppo Mosque)
16. travelingbackfli.com
- 17, 18, 22. City in the Islamic world, Συλλογικό, Boston 2008W
19. en.wikipedia.org (Damascus Straight Street)
20. republika.co.id
21. en.wikipedia.org (Citadel of Damascus)
23. commons.wikimedia.org (File:AnonymousVenetian orientalist painting, The Reception of the Ambassadors in Damascus, 1511, the Louvre
24. beautifulmosque.com
25. sacredsites.com
26. sraksruk.blogspot.com
- 27, 28. archnet.org
29. corural.com
30. pinterest.com
31. αεροφωτογραφία Google Earth
32. damascus-hotels.travel
- 33.yeni.az
34. A New Old Damascus: Authenticity and Distinction in Urban Syria
35. en.wikipedia.org/wiki/Khan_As'ad_Pasha
36. kavehfarrokh.com/
37. tabnak.ir
38. commons.wikimedia.org (File:Umayyad Qasr of Amman, 2010)

- 39.επεξεργασία κάτοψης, υπόβαθρο: *Baghdad during Abbasid Caliphate*, Guy Le Strange
- 40.επεξεργασία κάτοψης, υπόβαθρο: *A bibliography of the architecture, arts, and crafts of Islam to 1st Jan. 1960*, K. A. C. Creswell
41. archnet.org
42. quadralectics.wordpress.com
(*Fig. 524C – The round city of Baghdad – Fig. 9/10 in: KOSTOF, Spiro (1991).*)
43. cemml.colostate.edu
44. cemml.colostate.edu
45. islamic-arts.org
46. wikipedia.org
(*Sayf al-vâhidî et al. - Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Division orientale, Supplément persan 1113, fol. 180v-181*)
47. Wikipedia.org
(*Conquest of Baghdad by the Mongols 1258. Double-page illustration of Rashid-ad-Din's Gami')*
48. frantz.grenet.free.fr
49. The Silk Road: trade, travel, war and faith, pg. 106
50. martinrandall.com
51. depts.washington.edu
- 52, 53 kalipaksi.me
54. trekearth.comW
55. wikimedia.org
56. sechtl-vosecek.ucw.cz
57. επεξεργασία χάρτη, υπόβαθρο: *Planning for the historic city of Samarkand*
58. iranvisitor.com/history
59. επεξεργασία κάτοψης, υπόβαθρο *wikimedia.org*
61. επεξεργασία κάτοψης, υπόβαθρο *wikimedia.org*
62. christies. com
63. pinterst. com
64. pinterest. com

επεξεργασμένοι χάρτες σε υπόβαθρο από:

1. Unesco.org
- 2, 3. *A global history of Architecture*, Jarzombek Mark
4. Ομμεϊάδες, Αββασίδες: wikipedia.com, Ταμερλάνος:
6,8,9. *Damascus, a History*, Burns Ross
10. Creswell C. / Le Strange G., *Baghdad during the Abbasid caliphate*
11. *Planning for the historic city of Samarkand*, Rome 1996

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Ο Δρόμος του Μεταξιού και οι τρεις Αυτοκρατορικές πόλεις μέσα από απεικονίσεις περιηγητών

εικ.65

Εικονογραφημένος χάρτης: ο Βενετός Μάρκο Πόλο ταξιδεύει στον Δρόμο του Μεταξιού προς την Κίνα μαζί με караβάνι.

(πηγή: telegraph.co.uk)

εικ. 66

Υποδοχή πρέσβη στην πλατεία του Ρετζιστάν, μπροστά στον μεντρεσέ Shir-Dor την εποχή του
Ταμερλάνου, Σαμαρκάνδη
Vasily Vereshchagin

(πηγή : *picture.art-catalog.ru*)

εικ. 67.

Τα ερείπια του Τζαμιού της Παρασκευής στη Σαμαρκάνδη, χαρακτηριστικό, 19^{ος} αι.

(πηγή : *old-map-blog.com*)

εικ. 68.

Σκηνή δρόμου στη Μεσαιωνική Δαμασκό
Gustav Bauernfeind (1848-1904)

(πηγή: *christies.com*)

εικ. 69.

Πανοραμική άποψη- χάρτης της Δαμασκού, χαρακτηριστικό 19ος αιώνας

(πηγή: viticodvagamundo.blogspot.com)

1. Einem Karren von einem Beduinen 2. Die Kirche von Santa Zombi 3. Die Kirche von Santa Maria 4. Die Kirche von Santa Lucia 5. Die Kirche von Santa Barbara 6. Die Kirche von Santa Sofia 7. Die Kirche von Santa Eufemia 8. Die Kirche von Santa Catalina 9. Die Kirche von Santa Cecilia 10. Die Kirche von Santa Barbara 11. Die Kirche von Santa Sofia 12. Die Kirche von Santa Eufemia 13. Die Kirche von Santa Catalina 14. Die Kirche von Santa Cecilia 15. Die Kirche von Santa Barbara 16. Die Kirche von Santa Sofia 17. Die Kirche von Santa Eufemia 18. Die Kirche von Santa Catalina 19. Die Kirche von Santa Cecilia 20. Die Kirche von Santa Barbara

εικ. 70.

Φανταστική απεικόνιση της μεσαιωνικής Βαγδάτης

(πηγή: abbasidbaghdad.wordpress.com)

εικ. 71.

Μια καλλιτεχνική απεικόνιση πόλης, ίσως της Βαγδάτης, από τις Χίλιες και μια Νύχτες, 16ος αιώνας, Ιράν

(πηγή: *wikimedia.org*)

εικ. 72.

Ο Χαρούν Αλ-Ρασίντ (9ος αι.), ο πέμπτος και πιο γνωστός χαλίφης της Βαγδάτης

(πηγή: *Le mille e una note*, επιμ. Francesco Gabrieli)

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
διάλεξη 9ου εξ.

Ελένη Κοροπούλη, Μαρία-Ελένη Μελά
υπεύθυνη καθηγήτρια: Μαρίνου Γεωργία

ημερομηνία παρουσίασης
16 Οκτωβρίου 2014

επιτροπή κριτών:
Σερράος Κωνσταντίνος
Κουτσομπός Λεωνίδας

